ПРОФ. ЛАЗО М. КОСТИЋ

НАСИЛНО ПРИСВАЈАЊЕ ДУБРОВАЧКЕ КУЛТУРЕ

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКА И ЕТНОПОЛИТИЧКА СТУДИЈА

ПРИВАТНО ИЗДАЊЕ

МЕЛБУРН, 1975

ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ О САДРЖАЈУ И ЗАДАТКУ ОВОГ ДЕЛА

I.

Ову је књигу изазвала нужда, велика нужда, љута нужда, не лична већ општа, национална, српска. Познато је да су декретима у комунистичко-хрватској Југославији отцепили Дубровник од српског стабла и прикључили га нечесовој "Социјалистичкој републици Хрватској". Срби, којима су уста затворена, прешли су преко тога ћутке.

Онда је дошао низ изазива са хрватске стране, фалсификовања и посувраћења свега истинитог. Срби су и ту ћутали, јер су им уста запушена. Ми смо у емиграцији млако реагирали, јер ми имамо пречих послова. Најзад је превршила дара меру. То се десило крајем 1967. А ево како.

Катедра за југословенску литературу (један чудан назив, јер те литературе нема, већ има литературе неколико народа југословенских) одредила је уџбенике и помоћна средства за изучавање историје те литературе. Том приликом је препоручила, у оскудици свега бољега у српској књижевној историји, познати Преглед српске књижевности од бившег редовног професора Југословенске књижевности на Универзитету у Београду (од њега потиче и назив катедре) и дугогодишњег академика Павла Поповића. Али Павле Поповић, који је био и један од наших највећих рагузолога (истаживача Дубровника, Рагузе) уврстио је у српску литературу и литературу древног Дубровника. Он је то учинио по својој научничкој савести и нико озбиљан му то није приметио, најмање Ватрослав Јагић или Милан Решетар. Хрвати су ту књижевност сматрали својом, а Срби својом. И по том "уџбенику" учило се деценијама на Београдском Универзитету.

Али онда није било хрватске суприматије и хрватске владавине у Београду. Данас је има и она се осетила.

Настадоше протести и приговори са свих страна. Највише са инструисаних и плаћених страна. Настаде бука и тресак, поновни напади на српску незајажљивост и жељу за хегемонијом, на српску импертиненцију итд. Хрвати су викали, а Срби, плаћени Срби, им секундирали. Како је то изгледало, ево делова једног написа из "Политике" тога времена из пера неког Милојка Друловића, кога нема нигде у никаквим лексиконима да би се знао ко је. Мизеран је у сваком погледу, као што ће се видети (из малог дела његовог написа).

Ево шта тамо стоји ([1]):

"Полемика која се разгорела на новинским ступцима последњих недеља и која је почела критиком Катедре за југословенску књижевност у Београду, што је у програм обавезне литературе укључила и преглед српске књижевности Павла Поповића, штампан 1909. године, добија у неким тренуцима боју и тон који нас не оставља равнодушним.

Избор и препорука уџбеника, или помоћне литературе, може бити ствар унутрашњих критеријума Катедре и не мора аутоматски значити слагање са шовинистичким тезама Павла Поповића. Ипак је у најмању руку чудно да се тек ове године дошло на тај избор после низа политичких епизода последње године, на плану међунационалних односа које нису остале незапажене. Чудно је, исто тако, да толике године после рата није било, у часописима и другде, јавне критике тих шовинистичких и ненаучних ставова. Макар то била и политичка немарност у форми академске ширине, она заслужује критику. Истина, без етикетирања и насилног сврставања појединих личности у кругове и националистичка схватања где им није место.

У појединим ставовима у расправи која се тим поводом водила, каткад у грозничавој клими васкрслих, бесмислених и штетних оновременских расприи: чија је дубровачка књижевност — српска или хрватска — дошла су до изражаја и извесна националистичка гледања. Нарочито су груби и падају у очи они изражени ставови, који оспоравају право културног наслеђа Дубровника хрватској нацији и култури, или то на посредан начин доводе у питање . . . Таква теза је неисторијска и анахронична, у најмању руку, и не може а да не изазива оправдана и оштра негативна реаговања. Реч је баш о потреби и нужности да се, не транспонујући просто данашње критеријуме нације и националне свести и прошлост, нужно узме у обзир, у једном дијалектичком историјском смислу, читава сума историјских чињеница и развитка, која је довела до стварања нација и националних култура у одређеним просторима, што никоме не допушта вештачко и насилно оспоравање културног наслеђа нацији у тим просторима, без обзира на временске распоне".

Све то није било довољно: Мада је овај новинар комуниста, мада су све новине званични органи режима, овде се чак умешао и највиши партијски орган Србије, најмоћнији гремијум "републике" да осуди својатање Дубровачке књижевности од стране Срба и даје вердикт: она је "аутентично хрватска", Roma locuta, causa finita. Ко сме сад томе да се противи? Ево како о томе пише "Хрватска Зора" у Минхену, број за јули-август 1971:

"Чланови Комисије Централног комитета СК Србије за идејна питања науке, просвјете и културе позабавили су се на проширеној сједници 22. VI. у Београду темом — национална култура и традиција. У уводној ријечи Доброслав Бјелетић инзистирао је на потреби пуне толеранције, сурадње и комуницирања између стваралаца, наводећи да то захтијева и вишенационални карактер заједнице. Осуђујући упоришта појединих писаца и критичара што се увелике баве Немањићима, Карађорђевићима и Обреновићима, он је у наставку одбацио и неријетко својатање дубровачке књижевности, која је аутентично хрватска."

Као што ће се видети из мериторног излагања у II поглављу ове књиге нико мањи него Ватрослав Јагић је замерио др Ђури Шурмину због "анексије" дубровачке књижевности, коју је био уврстио у хрватску књижевну повјест. Јагић му замера: "Чему те једностране анексије модерног времена силом терати у прошлост". За тадашње време то је била "једнострана анексија" једне посебне књижевности, а онда је дупли грех што се њој даје ретроактивна снага. Тако велики научник и чисти Хрват Јагић. А сад прогласе његови бедни епигони и и коннационали свакога ко друкчије мисли ненаучником, лоповом, шовинистом.

II.

Нису Хрвати анектирали само књижевност старог Дубровника, већ цео његов културни и политички

живот, све његове јавне манифестације, као и живот новог Дубровника, не дрзнувши се најсрамнијих фалсификата.

У Енциклопедији Југославије, србождерској Крлежиној едицији ([2]) на више места се фуртимашки даје хрватско обележје лицима, установама, језику, личностима, културним продуктима Дубровника. Све без доказа, све без убеђивања, све само гола тврдња.

Тако у II тому пише неки Јосип Нађ, свеучилишни професор, при речи "Бунић": "Хрватско презиме старе дубровачке породице које се латински и италијански називала Де Бона . . ." Спомиње њихова имена на тој верзији, да опет устврди: "Тада се сусреће (у XIV веку!!) и хрватски облик презимена Бунић (Буник)".

Никад није нико био Хрват у тој породици. Последњи знатнији њен изданак био је Луко маркиз Бона, један од вођа Српске странке на Приморју почетком овог века.

У истом тому ([2], страна 334) стоји уз реч Цавтат да је то "кроатизирани" облик од Цивитас! У Цавтату пре првог рата није било уопште Хрвата. Они се спомињу у виду питалица: Знаш ли један град где нема ниједног православца, а сви су Срби? То је био Цавтат.

На страни 296 каже за Влаха Буковца, рођеног Фађони, да је "један од најплоднијих хрватских сликара уопће", мада Буковац никад за себе не рече да је Хрват. Итд.

Оваквих примера у "Крлежиној Енциклопедији" могло би се наћи још на стотину. Али и у страним енциклопедијама које су изашле после преузимања хрватско-комунистичке власти у Југославији налазе се сличне, па још и горе "дезинформације". Тако у Великој совјетској енциклопедији (и првом и другом издању) стоји за Валтазара Богишића да је "Хрват", а он је сам на стотине места себе опредељивао као Србина и то је важила као утврђена научна истина коју су прихватили најкомпетентнији познаваоци Богишића (види, нашу књигу "Католички Срби", 1963, стр. 81). У Брокхаусу стоји да је Гундулић био Хрват, што ја на неколико места у књизи расправљам. Итд. Те су енциклопедије принуђене да тако пишу.

Један од веома симптоматичних као и симболичних примера те постхумне и накнадне националне крађе књижевника који нису ни сањали о томе, нека послужи

ова вест београдске Политике од 17. априла 1972. под насловом "Надгробна плоча за Марина Држића". Саопштава из Загреба стални дописник Стево Остојић. Тамо стоји да је, као што је познато, Марин Држић умро у Венецији 1567. године и био сахрањен у базилици Заниполо, чији је био капелан. Сад преносимо извештај из Политике:

"Најновија вест говори сада да ће на томе месту бити подигнута надгробна плоча са натписом на италијанском и хрватском језику: 'Овдје лежи Марин Држић 1508(?) — 1567. највећи хрватски комедиограф ренесансе'. Иницијатор овог подухвата, значајног за хрватску и југословенску културну историју, је редакција 'Вјесника у сриједу' ".

Никад га Италијани нису ни означавали ни сматрали Хрватом. Италијани су један образован народ, па неће да се противе да се ода умрлом песнику пошта са репарацијом гробнице. Они неће да контролишу ни текст; њима није много стало до народности Марина Држића, кад имају такве песнике као што су Данте, Петрарка, Тасо итд. А хрватско-комунистичка власт Југославије то искоришћава да прошири домен "своје" културе.

Да је хрватски емигрантски "тисак" још сочнији у наглашавању хрватства Дубровника, не треба наглашавати. Ипак један интересантан доказ неће бити на одмет. Неки хрватски интелектуалац емигрант Анте Кадић писао је у канадском "Хрватском Гласу", броју од Божића 1958, једну лепу студију о Марину Држићу ([108]). Али она сва врви именом "хрватски", бар на десет места. Он почиње овим речима: "Рано шеснаесто стољеће је дало Хрватима богату ренесансу књижевности, не само на латинском већ и на народном језику. Скоро сви значајнији хрватски књижевници тога доба били су пјесници . . ."

Одмах прелази на Дубровчанина Марина Држића и каже: " . . . Марин Држић је прије свега драмски писац и као такав он заузима важно мјесто у хрватској књижевности; заједно с Марком Марулићем и Иваном Гундулићем он је један од највећих хрватских ренесансних књижевника . . ."

Још на десет места истиче његово и његовог места хрватство. Негде у средини стоји:

"Ако је Држић збиља дошао у Рим, он је вјеројатно

одсјео у Заводу Св. Јеронима (као што су чинили и остали ходочасници из разних хрватских крајева). Управо те јубиларне године Држић је био заређен за свећеника; познато је да је сваки хрватски свећеник морао одсјести у том хрватском народном гостињцу."

Нека само просуде читаоци овај начин "доказивања" етничке припадности Марина Држића: Ако је он заиста био у Риму (што је само претпоставка), онда је он "вјероватно одсјео" у Јеронимском заводу, јер ту одсједају сви хрватски свећеници. Али, ако он ту није отсео (његов је матерњи и школски језик био италијански и није му требао "Завод св. Јеронима), онда он ваљда не би био Хрват?

III.

Други хрватски писци просто износе данашњу статистику становништва Дубровника, према којој се не може и не сме ништа даље тврдити ни о прошлости Дубровника.

Тако нпр. пише још у овој години неки Драго Товић у њиховом поносном листу "Vијесник у сриједу" и жали се како Срби Дубровника "кликтају": "На врх Срђа вила киче — здраво српски Дубровниче!" Онда на крају каже: "У таквој атмосфери опћинско политичко руководство морало је разбијати те бесмислице, па се морало објашњавати — и то у опћини која по попису из 1961 године, од 53.592 становника има 48.600 грађана хрватске националности — да Дубровник припада Хрватској. Јер, било је и покушаја нијекања његове етничке припадности..." Те статистике се, пре свега, односе на садашњост а не прошлост. Затим, оне су далеко од веродостојности нпр. аустријских статистика. По њима нема нпр. ни у Боки Срба, а сви су Срби. (О томе смо ми писали на другим местима). Напослетку бројеви Товића нису тачни: Дубровник град је тада имао 32.649 становника а срез 69.423. Откуда Товићу ти бројеви? Проценат Хрвата у граду је ипак мањи него он износи.

Али и да је тачан, зар из тога закључивати да је Дубровник био вазда хрватски, да су то били Конавли, да је био Стон итд.?

Онамо устав, опет даље фиктивно становништво, овамо Крлежине и сличне енциклопедије, ко сме да противуречи? Ето, такве су аргументације Хрвата уопште, данас у држави којом диктирају нарочито.

Кад би се све ово тврдило без залеђа власти, са научним аргументима, — пеки! Нико не би смео ништа да замери. Али власт повлађује такве ставове, а забрањује, формално забрањује, српске протуставове. Исто као у нацистичкој Немачкој или Совјетској Русији! Њихови аргументи почивају на сили, а не на истини и логици.

Како то изгледа у пракси показаће један сасвим скорашњи случај са једном књигом о Босанској Крајини. И овде ћемо цитирати директно изворе. Тако стоји у једном београдском листу од априла о.г. следеће (3):

"Окружни суд у Београду расправљаће сутра о томе да ли ће књигу издавача Јована Зубовића, под насловом "Крајина и Крајишници", трајно забранити за растурање. Предлог Окружном суду да се ова књига трајно забрани упутило је Окружно јавно тужилаштво, које је, засад, изрекло привремену забрану продаје ове књиге.

Књига "Крајина и Крајишници", како је нашло Окружно јавно тужилаштво, представља покушај да се нашој јавности наметну теме о којима су се југословенски народи изјаснили у току нарадноослободилачког рата и после њега. То су теме с националистичким и шовинистичким приступом у третирању Босанске крајине, што је изазвало и оправдано реаговање народа овог краја..."

То је истоветно као у случају "Дубровника". Не смеју се третирати ("наметати") тезе супротне онима "о којима су се југословенски народи изјаснили у току рата и после њега". Пре свега је лаж да су се југословенски народи о томе изашњавали, најмање слободно изјашњавали. У нашем случају они се нису могли изјашњавати о припадности старе дубровачке литературе. То бар не спада у делокруг одлучивања масе. Али хрватско-комунистички властодршци Југославије постављају принципе који њима годе, прогласе их за народну вољу и чикамо оног ко сме да им се супротстави.

IV.

Позивати се на ауторитет власти место на ауторитет аргумената, бедно је то и недостојно научника. То је у исто време доказ признања да се боји огледања у орбиту науке. То је testimonium paupertatis; сведочанство (научног) сиромаштва. То је налик на оно предратно: Ко-

ме ти Краља, али су то шатровци а не научници употребљавали. Овима не доликује ништа друго већ убеђивање противника снагом научних аргумената.

Још давно су стари казали (не знам ко ни кад, али је пословица стара): Ne Caesar supra grammaticos. Српски то значи: Нека (не покуша) ни цар изнад граматика, нека се не меша у њихова посла, нека им не заповеда у њиховој области, нека их пусти да сами расправљају.

Граматици, то су писци. Грама је у грчком свако писмено, а граматикос онај који је "вешт читању и писању, учитељ, научник". У њихове ствари нека се власт не меша. Под речју Цезар разуме се свака власт, чак и највиша. Кад не може и не сме да се меша Цезар, још мање ће моћи неко други у његово име или иначе, неки цезарчић.

Стари су се тога строго држали, држала се чак и цела светска наука, до сад у комунистичкој Југославији почињу да заобилазе то правило, да га игноришу. Нарочито Црногорци, Хрвати и Македонци. Црногорци су тражили чак од суда да утврди да Његош није Србин ни српски писац, Македонци траже да се сви српски манастири признају као њини, да се у историји Срба не спомиње заузеће Македоније и крунисање Душаново итд. Хрвати, ево шта раде са дубровачком литературом. А то није све. Али се данас ми на томе заустављамо и понављамо да је жалосно од претставника науке да се они овим аргументима служе.

Ми Срби нећемо. Ми ћемо покушати стварним и одрживим аргументима да утврдимо националну припадност старе дубровачке књижевности, не бежећи од критике и противаргумената.

V.

Ја овде обрађујем ствари које не спадају у мој "фах", за које се нисам спремао и којима се нисам махсуз бавио. Има наш народ првокласних рагузолога мада су најбољи помрли: Милан Решетар, Петар Колендић, Јорје Тадић (та два последња скоро умрла), Павле Поповић и Драгољуб Павловић (овај последњи такође скоро умро). Има их још живих. Неке бих могао и да споменем, али нећу да им не шкодим. Међутим, свима њима су уста завезана, не смеју противсловити званичном курсу и вређати "устав" СНРХ!

Ја верујем да су бар неки од њих оставили које делце за штампање у погоднија времена. И верујем да ће се наћи још Срба, далеко приправнијих и спремнијих од мене, да се појаве на попришту. Али и сад се мора Хрватима одговарати. Не сме се оставити утисак да Срби, иако ћуте, то присвајање Дубровника, ту отимачину насилу аминују. Зато сам се решио да обрадим колико-толико овај предмет и издам га тамо где је једино могуће издати га: у слободном иностранству.

Ја нисам стручан у овом предмету, понављам, али ни сасвим игнорант нисам. Пореклом сам свега око 40 километара удаљен од Дубровника, чији је чак православни део спадао у нашу епархију (бококоторску). Везе између нас биле су сувише интензивне.

Али ја и иначе, у другим својим делима, мало давам сасвим свога, већ прикупљам податке изнете од других у нашу корист. Радим већ преко 25 година на тзв. **апологији Српства**, одбрани Српства свуда где је угрожено. Кад наиђем на неки респективан податак, забележим га (или препишем у оригиналу или у преводу, или га нотирам, наводећи где се налази: у којој књизи и у којој библиотеци). Тако је срећом било и код овога проблема. Пропусте сам после покушао да надопуним.

Свакако да ће се наћи ту понека мисао, покоји аргумент који можда не би другима сместа пао на памет, а такође и неки цитат до кога сам дошао својом методом рада и својим путем истраживања, податак који би можда другима измакао. Баш сасвим сувишна и сасвим некорисна ова књижица неће бити.

Први је наш разлог главан: Не дамо да Хрвати отму Дубровник и његову културу без борбе и без протеста. Борба и протест у овој области могу да се воде само аргументима, научним аргументима. Ми смо се трудили да тај услов испунимо.

Прво поглавље у овој књизи објављује се први пут. Можда су неки пасуси били и раније публиковани (нпр. у књизи "Спорни предели Срба и Хрвата"), али је то један сасвим мали део. Огромна већина материјала је овде први пут стављена до знања српској емигрантској публици, а преко ње и оној земљи.

Друго поглавље је било једним делом објављено у књизи "Обмане и извртања као подлога народности" ([4], с. 67-77). Ипак је овде ревидирано и знатно проширено, а поред тога прилагођено новој композицији овога

дела. Оно је схваћено као наставак првог поглавља и према томе прерађено.

Мислили смо да овом раду додамо један екскурс о новијој, скоро савременој књижевности и писмености Дубровчана, коју Хрвати такође апроприрају. Али одустајемо од тога из два разлога. Обим овог рада је већ прешао далеко предвиђене и утаначене лимите. Затим, те ствари смо расправили у књизи "Обмане и извртања" ([4]) и у књизи "Католички Срби" ([4]). Нова бих врло мало могао да додам, а и у главној ствари, због које се ова књига објављује, не бих помогао. У новије време свак се опредељује како зна, а у старо време није се опредељивао нико већ накнадно хоће да их присвоје. То треба осудити и доказима оповрћи.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

ЈЕЗИК СТАРОГ ДУБРОВНИКА

I. ПРОБЛЕМАТИКА

I.

Питање језика у древном Дубровнику није просто питање нити се може свести на једну формулу. Да би се оно расправило, морају се чинити многа разликовања.

Правилно се каже да је језик Дубровника скоро увек био биленг и триленг (bilingue et trilingue): двојезичан и тројезичан. Чак скоро до наших дана такав је остао (у мојој младости је још такав био).

Тако нпр. језик народа и службени језик администрације нису никад, за цело време Дубровачке републике, били једнаки. Док су почивали на искључиво романском карактеру, језик народа је био дијалект влашко-романски, а званични, писани језик био је латински или италијански. Ето већ две варијанте: латински или италијански, најпре један а после други, или упоредо оба.

Словенски говори патриција и послуге нису били истоветни. Свакога столећа, ако не и у мањим размацима, језик се мењао и ширио нпр. словенски на штету романског.

У околини се говорило само српски, док је у граду преовлађивао још увек говор на романској основи.

И после недугог времена се мењао говор и релација оних који говоре. Тако је све више преовлађивао српски језик, кога у почетку није нико разумевао.

Дипломатски језик је био различит према томе да ли је адресат био на западу или на истоку. Ономе је писано латински и италијански, на исток српски, ћирилицом.

И књижевност им је била различита. Писали су и латински, и италијански, и словински. Међу последњим писцима разликују се опет многи по времену писања. Док код првих има и чакавизма и икавизма, код потоњих нема. Сам словенски језик се развијао, тако да о једном јединственом дубровачком језику не може бити

ни говора. Ни самом књижевном језику, од кога се писани језик администрације знатно разликовао, па и у том књижевном језику разлике су, како рекосмо, међу појединим епохама.

Зато морамо одвојено приказивати разне видове језика древног Дубровника.

Уколико, у екскурсу, пређемо и на приказивање савременог одн. доскорашњег језика Дубровника, те разлике ће добити драстичну форму.

Али само истичући те разлике, избегавајући нивелисања и клишетирања, могуће је приказати право стање ствари, истинске односе, и тиме дати један допринос науци.

Дакле, између три основна разликовања: говорни, конверзациони језик, језик власти и језик књижевности, сваки са разним варијацијама, овде ће, у овом поглављу, бити расправљена и исцрпљена углавном прва два облика док ће се о књижевном језику говорити и у другом поглављу.

Ми ћемо о "дубровачком језику" или, боље, "језику Дубровчана" старих и новијих, чак до савремених, говорити у истом капителу (истом поглављу), јер се тај језик постепено развијао и текао. Нема ту одсудних црта и периода раздвајања, па да би се нпр. говорило засебно о словенском језику старих и нових Дубровчана. Овај произлази из оног, а оба из српске околине. То је исти, органски развој.

Књижевност, пак, старог Дубровника и новог у XIX веку и даље, нема никаквог континуитета. После пада "Републике" књижевност Дубровника није аутономна, већ саставни део српске или хрватске савремене књижевности. Зато ни о њој ни о језику Дубровника анектованог Аустрији неће бити овде речи.

II.

Трудићемо се да излагања буду што мање полемична, баш зато што ми њима придавамо трајнију вредност. Полемични списи губе важност са јењавањем полемике. Ови треба да остану и ако би полемике сасвим нестало. Они су изазвани полемиком али је увек речено много више него одговор на напад или покушај крађе. Но ипак, само ово дело је изазвано хрватским провокацијама скоро беспримерним у свету, па ће излагања морати да се на њих надовежу, да се на њих осврну, да од

њих пођу. Јер у "СФРЈ" наређено је просто да се језик Дубровника назива хрватски, што се не само чини, већ се сваки покушај отступања, нарочито покушај називања језика српским, проглашује као "велеиздаја". Јао томе ко ово нема у виду!

У току целог поглавља биће о томе речи. Овде ипак неколико симптоматичних изазова.

У званичној Енциклопедији Југославије, скроз хрватској и антисрпској, повлачи се фуртимашки на више места и за Дубровник и за Далмацију назив језика хрватски, тамо где је он званично називан српско-хрватским односно српским. Тако каже за Миха Клаића, Дубровчанина и великог србофила да је водио "успјешну борбу за увођење хрватског језика . . . у Далмацији". ([5]).

Чак и за вођу далматинских Срба и покретача тада чувеног Србско-далматинског алманаха Божидара Петрановића (брата бококоторског владике Герасима) стоји у усташкоидној "Енциклопедији Југославије" ([6]) да је као "заступник" поставио "захтјев да се хрватски језик уведе у све јавне уреде"!!! Он би пре самоубијство учинио него тако назвао свој језик, али хрватским шовинистима око Лексикографског завода у Загребу то не смета да га обележе Хрватом!

Нико се од Срба не нађе да на то приговори: нико не би смео да приговори, јер би га назвали шовинистом и стрпали у апс. Док се Хрвати управо соколе да Србима оспоравају све што им припада, па се то не обележава као шовинизам.

Ево, каквом препотентношћу, каквом импертиненцијом, каквим безобразлуком бране Хрвати свој став, нека послужи један скорашњи напис у њиховом часопису "Култура" који излази у Загребу. ([7]). Ту неки Милан Селаковић са много надутости (и свакако толико мање компетенције) напада једну књигу (Беседе) што употребљава екавштину и језик назива каткад српским. Један став се односи на Дубровник и он гласи:

"О каквим се заблудама ради, да се не каже макинацијама, да се, даље, не каже нетолерантностима или необазривостима (читај: импертинентностима), видљиво је из био-библиографске биљешке уз говор Дубровчанина и дубровачког поклисара Јакете Палмотића, одржан у Цариграду 1667, гдје се незаобилазно напомиње, да је то овај изрекао "на српском језику". Иако је нотор-

но, да су се Дубровчани, ијекавци, споразумијевали оним нашим језиком, који су називали — широкогрудно — народним, словинским, илирским и хрватским, како када, и да су Хрвати који говоре хрватским језиком, и то у доба кад им је хрватски језик, одмах иза талијанског, признат у дипломатском опћењу на султанову двору. Да се у Дубровнику говорило српски, импертиненција је бескрупулозних шовена, као нпр. Т. Остојића ("Историја српске кнјижевности") који се није устручавао изјавити, да је Дубровник "постао најсрпскији град и остао је то до својега пада" (1806) . . . У новије доба,ових година, у свом третирању организације дипломатске службе Дубровачке републике, хисторичар др Богдан Кризман такођер потврђује, да је "дипломатски језик био талијански, но и илирски или словински, тј. хрватски" и да се у старом Дубровнику "говори и пише латински, талијански и хрватски". Инкриминирана флоскула да Дубровчани говоре "на српском језику", протурјечи и научном излагању "Енциклопедије Југославије" (књ. III, стр. 2, год. 1958):

"Дипломатски језик Републике био је, у правилу, талијански, али се у преписци Републике сачувало мноштво писама на хрватском језику. Поздравни говор, упућен султану, поклисари су држали на хрватском језику . . ."

Разумљива је ствар да нико није могао да одговори овим набуситим епигонима усташа, потомцима њихове тисућлетне културе. То је казао "хисторичар" Кризман (за кога ја никад ни чуо нисам), па још стоји у "Енциклопедији Југославије" да је дубровачки језик хрватски језик. Ко сме сад да противречи? Они који су то пре ове његове реплике чинили, написали су "инкриминисану флоскулу", направили су један кримен, једно кривично дело.

Није ли само овај напис довољан да оправда појаву ове књиге?

Што се тиче ознаке нашег језика на турском двору и у дипломатској преписци са Турцима уопште, о томе сам писао раније доста опширно у књизи "Обмане и извртања као подлога народности. ([4]) "Овим питањем се посебно баве стране 11—13, 42—45, 53—56, 140—142. Ту ја не износим шта је рекао Кризман или шта пише у фалсификаторској Крлежиној великохрватској Енциклопедији Југославије, већ шта су казали први стручњаци света, и како су сами Турци тај језик називали. Књига се још може добити, па тако нећемо из ње ништа преносити. (Ја сам имао још накнадно скупљеног материјала, који сам мислио да заједно са овим у цитираној књизи издам као малу брошуру. Одједном, сав тај материјал ми је нестао. Јамачно је негде загубљен али сам га данима узаман тражио).

III.

Сасвим друкчије су говорили прави научници као што су били Ватрослав Јагић и његов зет Милан Решетар, друкчије је говорила цела наука европска и ми ћемо доста тога изнети у овој књизи. Данас је све сасвим друкчије кад се ауторитативно анектирао Дубровник за Хрватску и све мора томе да се прилагоди, сва наука да се фалсификује ако би била противна тој тенденцији. Па ипак се појави и који трезан напис са хрватске стране још и данас. Ево једног ретког међу њима.

Један задарски научник, јамачно Хрват који се специјално бави проучавањем језичних прилика у старом Дубровнику, **Жарко Муљачић** је ту скоро писао ([97]): "Под млетачком влашћу (1205—1358) и за време протектората угарско-хрватских краљева (1358—1526) многи су грађани били билингви: познавали су рагузео (Романцо превенето) и српско-хрватски. Неки опет, посебно чланови племства и велике буржоазије, научили су били и венецијански (млетачки)".

Каже да се најкасније у XII веку појавила "симбиоза латинско-словенска". Али у романским говорима настао је био "један сукоб између идиома домаћег романског (рагузео) и млетачког кога су импортирали с оне стране Јадрана. Налазили су се један према другом два дијалекта, који су припадали у такозване две Романије, и то баш у моменту кад је почела славизација". Сад каже да је "према мишљењу неких еминентних слависта и словенски део симбиозе познавао мешавину два дијалекта српско-хрватска", ([97], с. 126). Утицај српско-хрватског језика "важи на оба романска дијалекта и то не само у лексици". Жали се да није очуван никакав цео спис у рагузејском језику (романско-дубровачком), већ само покоја реч у текстовима српско-хрватским. Он налази посебности српско-хрватског језика у старом Дубровнику сматрајући да је "Дубровачка солуција ипак аутономна".

II. СТАНОВНИШТВО И ГОВОРНИ ЈЕЗИК ПРВОБИТНОГ ДУБРОВНИКА

Првобитни језик Дубровника, бар самога града, није био словенски већ романски. Дуго је времена требало и велики процес се морао развити док се град пословенио, првенствено по свом језику. Контраверза постоји који је то првобитан словенски језик био и како да се обележи. Она је жива и данас, па чак добива и национално-политички облик. Зато, а и иначе према нашој освештаној пракси, ми ћемо пренети шта су о томе писали други, позванији и стручнији од нас. (Разуме се да бисмо све то могли исказати и својим речима и створити код читалаца утисак да су мисли наше, али то избегавамо, јер сматрамо такво поступање некоректним, а аргументација губи снагу. Нама је до правог претстављања ствари а не до личног престижа!).

Изабраћемо репрезентативне писце, а такође и збирке где су се појавиле. Тако нпр. Народна енциклопедија СХС, иако је у земљи обележавају као српску, она је скроз југословенска и научна. Сваки податак је прегледан од проф. Ладислава Полића и проф. Милана Решетара да се не би увукло нешто антихрватско. Док о заиста пристрасној и србождерској, хрватски објављеној и хрватски обојеној, Енциклопедији Југославије то не може да се каже.

I.

Прелазимо, дакле, прво на излагање историје Дубровника у вези становништва, на етнографску историју. Најпре шта је о томе писао сам Милан Решетар, раније професор Бечког а тада професор Загребачког универзитета. Он је писао ([7a]):

"ДУБРОВНИК (латински (Ragusium, талијански Ragusa), главни град дубровачке области у јужноме делу негдашње Далмације, на обали Јадранскога Мора.

И с т о р и ј а. Као готово код свих градова, тако се ни за Дубровник не зна када је основан. Стара традиција, коју спомиње већ византински цар Константин Порфирогенит у средини 10 века, каже, да су Дубровник основали избеглице из римскога града Епидаурус (где је сада Цавтат, 12 км југоисточно од Дубровника), што су га, почетком 7 века, уништили Словени. У сваком случају стари Дубровник, тј. управо стари Рагусиум,

био је уточиште малом делу римског становништва, које се ту спасло од најезде Словена. Ти су Романи сачињавали језгро старог дубровачког грађанства, а нарочито властеле. Они су чврсто држали управу места, не дајући у њој удела суседним Словенима, од којих су били политички одељени, јер је Дубровник, и после словенске најезде, потпадао, као још нека места на источној обали Јадранског Мора, што су такође били сачували своје старо романско становништво, директно под византинско царство. Оно је њим управљало преко намесника (стратига), који је седео у Задру. Ти су дубровачки Романи били етнографски сасвим други народ, који је говорио својим језиком, што се говорио у римској Далмацији (мешавина између талијанског језика с једне стране, и влашког с друге). Испочетка Дубровчани без сумње нису ни примали Словене у град, па је тако према романском граду Рагусиум постало с друге стране залива славенско предграђе, које се по свој прилици прозвало Дубровник. Када је 1272 предграђе с градом спојено у једну општину и опасано истим градским зидом, тада је ваљада и насут мочварни залив, што је делио оба насеља. Тако је Дубровник добио углавном опсег што га има и данас. Тада је без сумње добио своје двоструко име. Романи из града протегли су име града Рагусиум и на Словенско предграђе, а Словени из предграђа своје, Дубровник, и на романски град.

Али процес словенизирања дубровачких Романа изгледа, да се раније отпочео и мало по мало проводио. Већ у 13 веку налазило се и код властеле, нарочито код женских, много словенских личних имена, а међу властелом и по неколико породичних (Болеславићи, Гојиславићи, Срећићи, Чријевићи). То доказује, да се мала романска оаза није могла отети асимилацији са компактном словенском околином, из које су придолазиле и неке одличне и богатије породице, које су чак примане у ексклузивно коло старе дубровачке господе-властеле. Али опет, отприлике до 15 века, породични је језик био, бар код властеле, стари далматски, па је, у току тога века, и код властеле замењен српскохрватским, иако се је још 1472. забранило да се дубровачким већима говори "словенски већ само латинским или старим дубровачким језиком". У почетку 16 века већ се само спомињало ,да су неки старци још говорили тим старим дубровачким језиком" ([7]).

Још на много места је Решетар додиривао ово питање у његовој дугачкој научној делатности, некад махсуз, некад инцидентер. Нарочито у Архиву за словенску филологију кад је он почео да излази у Бечу где се и Решетар налазио (после се оженио са ћерком проф. Јагића, уредника Архива). Он скоро свуда, другим речима, понавља исте резултате свога испитивања.

У XII тому Архива (стр. 362) каже Решетар да су се доселили у Дубровник Словени из Захумља и Травуније, а да, на основу исправа из тих крајева, "нема сумње да се већ у старо доба тамо штокавски говорило" и да је одатле допрла у Дубровник штокавштина. ([15]).

На стр. 362 истог часописа годиште XIII, пише Решетар да се словенско становништво Дубровника несумњиво доселило "из предела који са свију страна опкољују град, Захумља и Травуније, данашње Херцеговине", чиме хоће да докаже и он, као и Енгел и многи други историчари (дум Иво Стојановић нпр.) да је словенско становништво Дубровника и околине српско. — Сам Решетар је Конављанин, чије српско порекло нико не спори. ([16]).

У XVI тому ([17], стр. 321 и даље) говори Решетар надуго и широко о Српској канцеларији и српском ђаку у Дубровнику и подвргава њихов језик лингвистичкој анализи. У следећем годишту каже (стр. 46): ". . . Из ових чињеница мора се неминовно извући закључак да овај јединствен (увек једнаки) дијалекат који употребљавају дубровачки писари . . . може да буде само српски дијалекат који се говори у Дубровнику" ([18]).

"Рагузанизми су се развили махом после XV века, тако да је у XIV и XV веку овај дијалекат сигурно био ближи херцеговачком него у XVI и XVII веку."

Скоро у исто време, кад се Решетар нарочито бавио тим питањем, он је дао предговор једној књизи коју је издала СКЗ у његовој редакцији, где се у много чему понављају његове констатације из "Архива". ([19]).

Тамо стоји одмах у почетку:

"Дубровник има у хисторији нашег народног живота уопште, а нарочито у хисторији литературе, сасвим одвојен положај. Изникавши као неко острво, на које се спасе нешто романског елемента што надживје словенску поплаву, Дубровник се није нигда сасвим изједначио са својом српском околицом (сва подвлачења су пишчева): политичкој самосталности дуго помагаше и

етнографска одвојеност, а када се стари романски град нешто пресељавањем Срба са стране а нешто посрбљавањем домородаца мало по мало, барем у погледу језика претвори у српски град, Дубровник опет сачуваше своју индивидуалност . . ."

II.

Академик Александар Белић пише о томе ([8]):

"Као што је познато, некадашња романска Рагуза постала је у току времена (од XI до XIV века) дефинитивно словенски, српско-хрватски Дубровник. Прва колонизација извршила се са сува, од Требиња, Хума и Неретве и са мора, са острвља, ближег или даљег. Колонизација с мора дала је, вероватно, рибаре, поморце, поморске трговце, а колонизација са сува — остало градско становништво. Прво становништво, уколико је долазило из чакавских крајева, доносило је црте чакавских дијалеката, чакавске народне умотворине и сл., а становништво са сува — штокавски, јекавски или икавски дијалекат. По томе што од почетка развитка књижевног језика у Дубровнику побеђују херцеговачке или јекавске црте, може се претпоставити, да је колонизација са сува била много знатнија од колонизације са мора, а по томе, што у структури и дубровачког домаћег говора и дубровачког књижевног језика има несумњиво извесних чакавизама, јасно је, да и колонизација са мора није прошла без трага. Уосталом, како је Дубровник био у вези са морем, па према томе и са нашим живљем на острвљу, неке заједничке црте са њим у њему се и доцније развијају (изговор сугласника и на крају речи као н, са назализацијом вокала који му претходи и сл.).

С друге стране, како се књижевни рад у Дубровнику отпочео у другој половини 15 века, када је чакавски књижевни језик био у пуном развитку, сасвим је природно, што су се први дубровачки писци наслањали и на тај књижевни језик. Отуда су многобројни чакавизми (икавизми и друге особине) код првих дубровачких писаца: Шишка Менчетића (1457 до 1527) и Џ. Држића (1461—1501), који се код доцнијих песника све више губе. И ако се у прози писало у Дубровнику добрим херцеговачким наречјем, ипак су још дуго време икавски облици и многи архаизми остали у употреби у поезији, Они су били згодни за употребу слика ради, а да-

вали су, исто тако, и духовнији, апстрактнији карактер песми, као особине, које се не находе у свакидашњем, пословном језику. Крајем 16. века и почетком 17. века тих елемената има мање, а све јасније избија дубровачки народни (херцеговачки) дијалекат. Писци као И. Гундулић (1588—1638) обраћају пажњу нарочито на чистоћу језика, старајући се да народним речима замене туђе. Али и код њих има још увек доста архаизама најразличнијих врста, на пр. генитив множине код именица без а и са тим наставком, икавизама и јекавизама у истим речима и сл. Али код Гундулића, највећег писца Дубровника, ипак већ преовлађује јекавизам.

Домаћи се говор све више огледа у дубровачком књижевном језику после Гундулића. Тај домаћи говор има извесних својих особина, које дају и нарочити колорит дубровачком књижевном језику. И ако се може рећи у општим цртама, да се у развитку дубровачког књижевног језика огледа развитак херцеговачког дијалекта, ипак се мора признати, да је тај развитак у Дубровнику нешто успорен, да иде лакшим, постепенијим ходом, тако да до данашњега дана ни дубровачки књижевни ни народни дијалекат није дошао до оних процеса, који су се у херцеговачком дијалекту већ давно извршили. На тај начин, дубровачки је и књижевни и разговорни језик добио свој архаистички карактер."

Ал. Белић је и другде заступао тезу да су у Дубровнику чакавци били у знатнијем броју, чак можда и првобитно становништво. Он је то излагао у Решетаровом Зборнику ([9]) и у часопису "Наш Језик". ([10]). Он је овде казао: "Иако је несумњиво данас да је карактер дубровачког говорног језика од почетка био хумски или херцеговачки, што је сасвим природно, ипак је тако исто и несумњиво и природно да је део Дубровника према мору морао бити насељен рибарима и поморцима и из чакавских далматинских крајева. Само тако можемо објавити неке старе чакавске црте дубровачког говорног језика... У току XIV и XV века словенски или херцеговачки карактер постаје општи..."

Слично је мислио одн. тврдио француски славист Андре Вајан, чак пре Белића. Он је писао ([11]) да је Дубровник заиста постао словенски кроз суседну Херцеговину, која је била и остала штокавска. Ипак се, каже Вајан, под утицајем чакавске Далмације, развила нека полународна чакавска поезија. Он сматра да је нарочито

Груж био изложен том чакавском утицају, док је источно предграђе Плоче говорило херцеговачки, јер су Херцеговци увек "сљезали" па и сад слазе на Плоче.

И проф. Хенрик Барић, сам Дубровчанин, није отклањао ту могућност, али треба овде изнети дословно што је он рекао ([12]). Барић прво замера академику Јовану Радонићу што је у књизи "Дубровачка акта у повеље" (Београд 1934) казао да је Дубровник "врло рано дошао у додир са суседним јужнословенским племенима". Барић оповеда: "Зашто избегавати да су то племена природног српског залеђа Дубровника. Тиме нећу да кажем да није било и чакавског елемента, нарочито радничког и занатлијског у Дубровнику. Тешко је рећи који је слој старији, чакавски или штокавски, али нема сумње да је овај други био неупоредиво јачи, тј. јачи по броју и економски јачи, и да је он дао романском Дубровнику свој неизбрисиви словенски тип..."

Све ово потврђује и Решетар у недавној расправи, свом завршном делу о Дубровачком језику којим се пола века и дуже бавио ([13]). То је скорашња студија, па је нећемо детаљније ексцерптирати. Само неколико реченица. Решетар тврди да је у Дубровнику говорено увек штокавски "откада се је Дубровник пословенио, јер су Славени и српско-хрватски језик у њ долазили без икакве сумње редовно и понајвише из његове најближе околице".

На крају своје магистралне студије пише Решетар ([13], с. 45) да греше и Вајан и Белић и Барић, ако сматрају да се мора узети да је пре првих песника један део дубровачког становништва био чакавски и да су од њега... неки чакавизми ушли у дубровачки народни говор а по Белићу и у дубровачки пјеснички језик. Ја то последње одлучно одбијам, јер да то верујемо, треба прекројити дубровачку хисторију која ништа не зна да су се трговци, поморци или рибари у густим хрпама досељавали у Дубровник, па зато ја још увек тврдим, као што сам тврдио пре 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему као целини ни у једном његову делу, далматинским чакавско-икавским говором, него увек само херцеговачким штокавско-јекавским."

Решетар то свакако зна боље од икога другога, али заиста нема тих историјских података о досељавању каквих чакаваца ни најмање, док о досељавању окол-

ног српског становништва има сијасет историјских доказа.

Решетар накнадно, после 50 година, цитира један свој новински чланак у задарском "Српском Листу" од 12. јуна 1889, где је писао: "Дубровчани нијесу никад били чакавци, јер је српски језик дошао у негда романски Дубровник из старога Захумља и старе Травуније, гдје се увијек штокавски говорило."

Проф. Новосадског универзитета Павле Ивић пише ту скоро ([128], с. 141): "Решетар је на крају живота, као резиме својих сазнања, понудио закључак да српско и хрватско не треба одвајати јер су једно, али, ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику био увек српски" ([130]). Јачих аргумената се заиста не може наћи, ни компетентније личности.

Некад најпризнатији хрватски историчар са великохрватским претензијама, **Вјекослав Клаић,** није истина говорио о језику старих Дубровчана али је изнео, на основу архивских података, одакле су ти првобитни словенски досељеници Дубровника били, из чега се јасно може закључити и како су говорили и шта су по народности били. Вјекослав Клаић пише пред крај прошлог века ([114], с. 40):

"На крају најстарије дубровачке хронике од непознатог писца (Annales Ragusini anonymi) коју је штампао Натко Нодило (Monumenta historica Slavorum meridionalium XIV) има попис властеоских породица дубровачких и за сваку се каже одакле је дошла у Дубровник . . . У попису су 154 породице, од којих су се доселиле: из Зете 11, из Захумља 15, из Котора 22, из Травуније 30, из Босне 7, из Арбаније 8, из Задра 6, из Србије 4, из Бугарске, из Сплита, Трогира и Осора по једна, из Италије и других земаља 47."

III.

Посебну пажњу и посебно место у нашим излагањима доделићемо некадашњем предводнику и вођи дубровачких Срба, католичком канонику (члану епископске конзисторије) **дум Ивану Стојановићу.** Његове смо респектовне мисли навели и у другим књигама, специјално у књизи "Католички Срби", Торонто 1963, издање Српског културног клуба Св. Сава за Канаду. Али му је овде главно место.

Пок. дум Иво Стојановић је писао доста, нарочито

у месним (дубровачким) листовима, часописима, "коледарима". Нама је то недоступно. Но срећом је он написао и две велике књиге: Прво превод Историје дубровачке републике од J. Хр. Енгела ([21]) са својим бројним напоменама и Додатком, ([22]) и потпуно своју "Дубровачку књижевност" ([23]). Ми ћемо из њих пренети све респективне ставове (који говоре о етничком саставу и језику старих Дубровчана) и то једним логичним редом из обе (не прво једне па онда друге).

У књизи "Дубровачка књижевност" пише дум Иво Стојановић ([23], с. 67): "Дубровник је с почетка био склоп двају елемената, бива римскога и словинскога . . . Иза пада српског царства на Косову, Срби се распршаше не само по Дубровнику, него још и преко Неретве по Далмацији . . ."

Стр. 68: "Латински елеменат, који се послије постепено претворио у италијански, као углађенији, управљаше дубровачкијем словинскијем елементом".

Стр. 150: "Зна се да су многе породице српског племена ушле у сенат, који је већином био племена латинскога!"

У свом додатку Енгеловој Историји Дубровачке републике пише дум Иван Стојановић ([22], с. 374):

"Нема породице дубровачке (осим онијех које дођоше из сусједне Италије) која није поријеклом из Херцеговине или из којега оконога села. Стари сенат, по крви готово вас од римских породица, нађе се на врху петнаестога вијека и у шеснаестом опкољен од народа српскога . . ."

Даље каже: "А у приватноме животу сасвијем се посрбише породице римске, било властеоске, што дођоше из Епидавра или Аскривија (Котора), било грађанске, те случајно дођоше из Италије јали из Далмације . . ."

У истом Додатку Повјести Енгелове каже каноник Стојановић (стр. 330): "У далматинским градовима под влашћу млетачком владаше дух рођен из смјесе културе италијанске (грчко-латинске) с крви и ћуди хрватском; у слободном Дубровнику пак дух рођен из смјесе исте културе италијанске (грчко-латинске) и крви и ћуди српском".

Даље пише дум Иво на стр. 399: "Дубровчани, задобивши окона села, примише њихов језик и тако од Римљаана епидаварскијих и сељака српскијех настаде мало

по мало народ дубровачки, каоноти у истој власти, исте вјере и истог језика.

Стр. 204: "Како су, пак, Дубровчани сами себе држали, кому ли су племену припадали, бива: они Словинци који се у Дубровнику први настанише? Кад би се судило по књижевном писању првијех пјесника, могли би припадати и племену хрватскоме, чакавштине ради, али по сусједству свуд унаоколо, и по етнографији, не могу бити друго него Срби.

Утјецај српски, и бројем првијех становника и ради политичкијех одношаја које су имали са сусједним краљевима, банима и жупанима, бијаше тако јак, да и у књижевности преоте штокавштина и јекавштина прије него по осталој Далмацији. И Јагић припознаје превласт српску и моћ штокавштине, која потисну чакавштину из књижевности ... Миклошич опет мисли — што је доста приличније — да се за чакавштину није никад ни знало у Дубровнику, него да су само писали тако да буду у саглсију књижевном с осталим далматинскијем списатељима."

Дум Иво Стојановић признаје да су у Дубровнику била два народносна "елемента": романски и словенски, одн. српски. Трећега није било. Али за насеља у Дубровачкој држави не дозвољава да је било икога другога до Срба.

На страни 307 своје "Дубровачке књижевности" ([23]) пише дум Иво: "А сва окона села, без разлике, остала су иста и проста од сваке туђе примјесе и утјецаја, те су до дана данашњега очувала свој урођени првобитни српски карактер, што се очито види и познаје по обичајима, по народнијем пјесмама, ношњи итд.".

На страни 396 свога Додатка Енгеловој Историји ([22]) пише дум Иво Стојановић:

"Што су сељани дубровачки? Народ српски који пребиваше у околини града ...

Република дубровачка, која је хтјела бити и трајати слободна, хтјела је све оконе земље, дароване или купљене, од сусједнијех краљева српскијех и босанскијех, да стучи, да слије у једну државу, у једну домовину, у једну народност: национе рагузеа (дубровачка народност), како је зову повјесничари домородни" ...

На страни 331 истих Додатака Енгеловој Историји Дубровника пише дум Иво:

"Пребиваоци свијех земаља око Дубровника, даро-

ванијех Републици или мунићипију дубровачкому од српскијех краљева, кад дођоше под Дубровник, бијаху све дотле кмети док не би након дуга новицијата постали имућни и уљуђени, и тад би ступили у пучанство а неки, ради особитијех заслуга, међу властелу."

У до сада пренесеним мислима каноника Стојановића о националности Дубровчана и њихових суседа нaналазило се много помена о језику, јер је и на основу њега (али не само на основу њега) хтео дум Иван да утврди етнички карактер својих предака, тако да се ти ставови нису могли одвојити од оних који говоре о народности.

Дум Иво говори посебно, опширно, о тадашњем дубровачком говору, у време кад је он своје књиге писао, а то је крајем прошлог века. одн., у другој половини прошлог века коју описује. То ћемо изнети у последњем одељку овог поглавља (Језик Дубровчана по паду Републике).

На страни 410 Додатка Енгеловој Историји Дубровника ([22]) пише дум Иван Стојановић о увлачењу српских речи у ужи градски рејон Дубровника, па каже:

"То доказује да је први Дубровник, на хридинама Св. Марије, био основан од људи народности римске, који доцније, како рекосмо, пригрлише језик српски, док је сјеверна страна била напучена становницима народности словјено-српске, који се с Римљанима стопише у пук дубровачки ..."

Закључићемо рекапитулативним мишљењем дум Ива Стојановића, изреченим у његовој "Дубровачкој књижевности" ([23], с. 307):

"За наше се оце не може рећи ни по чему да су били Хрвати. Земље наоколо које су држали у току вјекова, припадале су бановима и краљевима племена српскога" (каже да је у граду било и туђе примесе) ... У насељима, пак, ван Града, дум Иво види најчистије и најиндогеније Србе ...

Др Лујо Бакотић, сам католик, иначе познати правник и историчар, писао је ([110], с. 19): "Што се тиче Срба на подручју Дубровачке републике, познато је да су Дубровчани, осим самога града Дубровника, сву осталу територију добили скоро искључиво од српских владалаца. На целом том територију пребивао је народ православне вере ..."

Бакотић наводи и неке доказе, да онда пређе и на сам град Дубровник. Његово постепено насељавање

Срба, изазвано махом економским мотивима, познато је. Али Бакотић цитира и једну расправу из "Српско-Далматинског Магазина за лето 1839" у коме је између осталог ([11v], с. 20): "Кад су Турци у Србију, а после тога и у Босну и Херцеговину продрли, многе су тада српске породице у Дубровник избјегле. Тако около љета 1460 између других доселе се у Дубровник Марко и Радивоје Вучковић, браћа војводе Иваниша, породице благородне из Требиња: Љубишић, Медисјеновић, Рудиновић, Доброшевић, Влатковић и породица Ђорђа Господара Благајског и друге. А особито године 1483, кад је Ешбег паша турски са великом војском напао на Херцеговину и покорио Требиње, Попово, Ерцегнови и Рисан, а са тим последњи удар Српској власти дао, многе су тада породице српске и знатније и незнатније у Дубровник и у дубровачку државу добјегле, но нити су цркву нити свог свештеника имати могле: следователно све су до неког времена у Римски закон прешле, или су се у друга мјеста изселиле..."

Што се тиче националне ознаке становништва Дубровника у старо време, то је јасно да су они означавани као Дубровчани, чак као Власи (у повељама бана Нинослава), што значи Романи, итсл. Не верујем да су означавани од савременика као Срби, још мање Хрвати. Али као супротност романском означавању, Италијани су каткада истицали словенску ознаку. Тако је велики италијански песник **Торквато Тасо** (1544—1595), дакле у XVI веку, спевао два сонета у част дубровачке лепотице Цвијете Зузорић. У једном каже (према преводу Августа Шеное):

Да, цвијет је она — сама је дивота
Врлина сјајна, — **кћи словенског рода...**

IV.

Досад смо цитарали само домаће писце (са кратким изузетком Вајана) и то поглавито Дубровачке, а сад ћемо навести неке **стране писце,** од којих су неки на том пољу уживали светски ауторитет.

Немачки историк **Лудвик Албрехт Гебхарди** (1735—1802) који је написао прву српску историју (и осталих суседних крајева) на немачком и која се дуго сматрала стандардним делом, књигу која се звала Историја Далмације, Хрватске, Славоније, Србије, Рашке, Раме и Републике Дубровника, каже баш за тај град коме је посветио посебну пажњу ([20], с. 490): "По пропасти веће аварске државе опколише сорабски или српски насељени грађани њихов град (nach dem Untergange des grössern avarischen Reichs umgaben die sorabischen oder servischen Pflanzbürger ihre Stadz) и населише најближу земљу (Рагуза, Дубровник), чак и место старог Епидауруса у своју сопствену корист под врховништвом грчког цара. Ова нација која има склоност ка пољопривреди и трговини, живела је са Дубровчанима у пријатељским односима..."

Највећи значај има, разуме се, немачки историчар **Јохан Кристиан Енгел,** који је први међу странцима написао Историју Дубровника и који је сматран у почетку прошлог века као један од најјачих историчара Европе. Његову Историју Дубровника ([21]), преузео је био, и успео је, да преведе дум Иво Стојановић а затим да допуни. ([22]). Но ја сам већ имао исписе из књиге Енгелове пре него сам добио Повјест каноника Стојановића. Зато ћу ја лично превести те ставове, јер ће превод на савремени српски језик читаоце раће читати. Друга је ствар кад се цитирају оригиналне мисли дум Ива; тада их репродукујем како сам их нашао.

На страни 46 своје Историје Дубровника каже Енгел да сам назив Дубровник потиче "од суседних Травунаца и Срба, који су га дали због дубраве, па се тако и данас град зове у словенском језику".

Стр. 49: "Први становници и они досељени, који су им следовали, били су сви римско-италијанске крви, и они су неколико столећа давали тон граду. У Дубровнику се до 11 века одлично италијански говорило. Тек доцније придођоше бројно српско-словенски досељеници, који су надвладали италијански језик и увели један симултанум италијанског и словенског језика, какав се и данас у Дубровнику среће..."

Стр. 50: "Како се град повећавао, то његови становници нису могли више да живе само од лова и риболова и они почеше да се шире, да обрађују поља и винограде. Да би то могли да врше сигурно и несметано, плаћали су 30 златника жупану српских Травуњана, а исто толико годишње жупану српских Захумљана; јер усред њих оба био је дубровачки предео затворен. Плаћање ове камате ослободило је Дубровчане истовремено од сваког мешања Словена у њихову унутрашњу управу. Узајамни трго-

вачки саобраћај са оба ова српска народа беше за све њих користан . . ."

§ 7 Енгелове књиге (стр. 55) носи наслов: "Долазак српско-словенских досељеника у Дубровник око године 890". У тексту изос. стоји: "Једна стара прича, која се налази и код Мелетија и код попа Дукљанина ништа мање изокренута, извештава нас да је знатно повећање Дубровника и појачање броја њеног становништва придошло од српских Тривунаца и Захумљана . . . (објашњава то потанко). Тако се врло рано у Дубровнику помеша римско-италијанска и српскословенска крв: властеоске породице Бицињоли, Гоце, Палмота, Прокули, Замања воде порекло из Хума . . ." (Мало пред тим Енгел наводи да су, према старом предању, из Котора властеоске породице Бенеса, Бућа, Поца; Лукари из Љеша у Арбанији, а Сорго из Редона такође из Арбаније.) "Ови арбанашки досељеници беху римско-италијанског порекла, као и род првих грађана који је основао Дубровник". "Дубровачко-словенски дијалекат је и сад још најближе сродан са српским, као што је Г. Добровски у мојој Историји Угарске државе (III, стр. 154) приметио . . ."

У даљим одељцима своје књиге Енгел износи зависност Дубровника од српских држава и његове везе са овима. Али то не спада у ову тему.

Најбољи руски рагузолог проф. **Виктор Васиљевич Макушев** писао је ([24], с. 298): "Но, ако је италијански језик био језик науке и владе, то је српски био — језик породични, језик домаћег огњишта и дружевног говора, а Дубровчани су се толико старали о његовом усавршењу што су законом забранили женама да изучавају иностране језике . . ."

Пруски путописац **Г. Ј. Кол** признаје, средином прошлог века, да је у старом Дубровнику био претежан италијански утицај, да су "прави дух и душа ове републике у суштини италијанског порекла, иако јужни Словени то неће да признају, већ, 'Дубровник' посматрају као једну дивљења достојну словенску републику, за коју се сматра да је увек све оно што је најбоље у њој постигнуто и непосредно извршено од словенских Срба." ([72]). Ј. К. Кол спомиње на више места "српски Дубровник", тако у опису Далмације ([72], II, стр. 233).

Кол говори највише о Словенима Дубровника, о јужним Словенима и о словенским Србима. Неке Хрвате

нити зна нити познаје. Није ни чуо за њих половином прошлог века, ни за прошлост ни за тадашњост.

Исти немачки путописац из средине прошлог века Г. Ј. Кол такође је говорио о пореклу патрциских породица Дубровника ([72], II, стр. 81), и поновио да су или италијанског или словенског порекла. Италијанског из Напуља, Апулије, Тоскане, ретко из Венеције. "Лица словенског порекла потичу делом из Боке Которске, делом из Захумља, Травуније, Босне и Херцеговине, и то као имигриране кнежевске породице, што значи потомци словенских кнезова и властеле".

О Дубровнику су доста писали немачки барони (из Шлеске) **Ото Рајнсберг и његова жена Ида фон Дирингсфелд,** који су у Дубровнику живели много година срединoм прошлог века и проучавали његову прошлост и тадашњост. Дела су им разбацана и ја их не могу сва наћи.

У једном информативном приказу Дубровника изашлом године 1864 у познатом географско-етнографском часопису Немачке "Глобус" ([14]) барон Рајнсберг говори о прошлости Дубровника. Каже да су већ крајем XIII века Срби обитавали "сву земљу унаоколо" (стр. 11).

Сад цитира један став своје жене из књиге "Из Далмације" ([14], с. 14) који гласи: "Романски становници (Дубровника) испочетка су се строго одвајали од овог другог елемента својом аристократском формом владања . . Ипак они су представљали Старо а Словени Ново. Као свуда друго, надре ново у старо. Не силом: постепено, али зато неуздрживо. Ускоро није била ниједна од две народности посебно ту: из њиховог стапања кристализирала се једна нова: **дубровачка. Она и није била нити је сад италијанска ни српска, она је ово обоје у исти мах."**

Артур Џ. Еванс, енглески историчар и дипломата из средине прошлог века писао је и о Дубровнику. Говорећи о првобитном изгледу Страдуна, каже ([26], с. 321) да је то био испочетка канал који "је издвајао од разбацаних и простијих насеља српског Дубровника" камено залеђе. Он продужује: "Али, када је у XIII столећу престао антагонизам између Срба и Романа и када је српски језик постао матерњим језиком потомака епидаурских избеглица . . ." (Канал је засут, итд.).

Стр. 317: "Постепено се, камените град" стопио са шумовитим насељем позади. У свом огромном и разноли-

ком додиру са Словенима из залеђа романскога, Рагуза постаде српским Дубровником. И већ од почетка XIV века, дотле строго забрањиван ранијим законима, српски се језик може сматрати матерњим језиком Дубровника . . . Град је постао словенским, али никад није ипак изгубио италијанску страну свога карактера. Иако су говорили српским дубровачким дијалектом у кругу својих породица, богати Дубровчани слали су ипак своју децу у флорентинске школе . . .”

Исти енглески политичар и научник **Сер Артур Еванс** написао је у својој студији о Јадранским Словенима (француски превод, [27], стр. 12) да је у Дубровнику “матерњи језик становништва био искључиво, од почетка средњег века, најчистија форма српскога”. Мало иза тога пише Еванс: “Латински а доцније италијански . . . служили су у Дубровнику за званичну и трговачку употребу, али чисто словенски карактер становништва био је увек српски”.

(Као што се види из доцније дискусије на ово првобитно предавање Сер Артура Еванса, он је живео дуго у Дубровнику и обишао скоро цео Балкан: то је казао претседник географског друштва Лондона, иста књига стр. 32).

У великој, стандардној Историји света изашлој на преокретници овог века у редакцији **проф. Ханса Хелмолта**, у приказу нашег стања од дра Владимира Милковића ([109], V том, стр. 297) каже се за Дубровник да је био “притешњен између два српска племена Захумљана и Неретљана и тиме јако изложен словенизирању тако да је већ у XI веку романство било у мањини”. Јасна је ствар да је “словенизирање” вршено од та два суседна српска племена. Писац је могао, са истим ако не већим правом, да говори о “притешњењу” Дубровника српским племенима Тривуњана и Конављана, који су му били непосредни суседи.

После освајања српских земаља од стране Турака, нарочито залеђа Дубровника чисто српског и православног, настаје навала избеглица у град. Овај их прима у ограниченом обиму, захтевајући увек да промене веру и приме једину која је у граду признавана, римокатоличку. Они су и на то пристали, сматрајући је мањим злом од Турака, али су остали расно што су били. То потврђују и страни писци.

Француски професор и књижевник **Луји Леже** (1843—1923) написао је много радова о Јужним Словенима и Словенима уопште. У првом већем раду издатом пре сто година ([112]) он каже да је после најезде Турака “Дубровник пружио племенито гостопримство потлаченим Србима . . . Овај мали град, који ни данас не броји више од 7 до 8 хиљада беше тада цветајућа република као што су још увек, на северу Немачке, Либек, Бремен и Хамбург. **Становништво је словенско, српске расе.** Град се на словенском зове Дубровник . . .”

Немачки географ **Норберт Кребс** држао је. 9. октобра 1915, дакле у почетку немачке офанзиве на Србију, у Берлинском друштву за географију предавање под насловом “Аустро-Угарска и њен приморски руб”, које је после отштампано. Тамо он вели ([28], с. 504): “. . . У 11. веку је морао Дубровник да плаћа српским кнезовима Захумља и Требиња за сасвим близе њима винограде најам. Била је то корист да је град лежао на граници две српске области (es war ein Vorteil, dass die Stadt an der Grenze zweier serbischer Gauen lag), али доста дуго беху сами босански кнезови и Турци једини суседи . . .”

У великој чешкој Енциклопедији (“Научном речнику”) писао је **Константин Јиречек** почетком овог века **у рубрици “Србија (историја)”** да је за време турско “у високим брдима Херцеговине и Црне Горе, слично као и у Арбанији, турско господство било површније него другде”. Онда дословно наставља: “Тамо на Приморју одржала се једина средњевековна држава: република Дубровник (до г. 1808), чији су грађани имали великог учешћа при пословању (трговини) са Турском, у општинама (колонијама) Београда, Новог Пазара, Прокупља итд., свакако уз све више растућу конкуренцију Јермена и шпанских жидова”. ([113]).

Важно је овде да он Дубровник помиње као саставни део “Србске” одн. Србије.

Десетак година раније у тому VIII изашлом 1894, исти **Константин Јиречек** под речју “Дубровник” ([114]) пише: “Становништво старога порекла изумире, с њима и њихови обичаји као и карактеристично њихово наречје, док се настањују нови људи, највише из Конавала и из Херцеговине, који немају везе са старим месним традицијама”.

Чак и становништво малог и првобитног Дубровника било је делом досељено из околине, великим делом из Котора. О томе пише један од најбољих савремених

зналаца дубровачке прошлости, **гђа Ирмгард Манкен** у једној скорашњој студији ([205], с. 43): "Према сигурним доказима један део нобила дубровачких потиче из Котора и пошто се патрицијат био одвојио као засебна целина, добили су даљи нобили (племићи) Котора право грађанства у Дубровнику". У примедби исте расправе каже гђа Манкен: "У овој вези ваља потсетити да је тада Котор припадао српској држави".

Ту је она имала у виду XIII и XIV век. Даље каже: "Кроз цео XIV и XV век постојале су родбинске везе између нобила из Дубровника с једне стране и нобила Котора с друге стране." На страни 44 говори о веома знатним браковима између Которана и Дубровчана." Итд. Стварно су многе племићке породице Дубровника из Котора, између осталог Поце или Пуцићи.

После најезде Турака, пише гђа Манкен, настаје све јачи прилив становништва са истока, што значи српске Херцеговине. То су најновији прикази ове појаве и то од страних, веома упућених писаца.

V.

Контроверза је у томе да ли је у **граду** Дубровнику, или боље Рагузи било чакаваца и у ком броју. Изгледа да их је заиста било али у малом броју који није могао да да карактер граду. Чакавци су били Хрвати, то је за мене ван сумње. Становништво из околине града је било српско, што је још неоспорније. Међутим, једна ствар се, код овог расправљања само узгред или никако не узима у обзир, бар се она не наглашава.

Испочетка се Дубровник састојао само од града и најближег предграђа; то је био типичан полис (urbs et suburbium). Постепено је задобио и најближу околину, тако да је постао, и као веома ограничена, територијална држава. Сам град био је центар и срце државе, али су други органи били ван града. У тим деловима државе народ је говорио чисто српски, па су и власти морале — воленс ноленс — да се служе српским језиком.

Већ прва, најближа околина града, која му је још у почетку умножила територију, била је српска и дарована од српских владара.

Тако познати немачки историограф **Јохан Кристијан фон Енгел** у својој Историји Републике Дубровачке, изашлој 1807. на стр. 62 оригиналног издања пише ([115]):

"Стефан Војислав, обновитељ и ослободилац Србије

од византинског суверенства око 1040. до 1050. године канда је из пријатељства према Дубровчанима даровао њима долину Жупе, заливе Ријеке, Гружа и Мелфија (?), као и целу обалу до Орашца — плодну област. — Исто тако изгледа да је био дарежљив Михаил, син Стефанов (1050—1080), према Дубровчанима, својим савезницима. Он им је даровао острва Колочеп, Лопуд и Шипан".

Ти становници новоприсаједињених крајева Дубровника, и тада и после, иако пуноправни поданици Дубровачке републике, били су ван икакве сумње Срби. То важи за Конавле, које још Порфирогенит изречено именује као српску област, то важи и за сва остала места присаједињена Дубровнику, чак и Пељешац (Стон). Бројно, становништво града је било после у огромној мањини, па је и оно било подвргнуто гвозденом закону асимилације слабог центра (демографски слабог) јакој околини. Кад се говори о Дубровнику после XIV века, морају се узети у обзир и околна насеља, изразито српска, која су силом покатоличена па после делом и похрваћена. Испочетка нису то били ни католици ни Хрвати.

То становништво дубровачке околине говорило је српски, најчешћи српски језик, и писало је само ћирилицом уколико је умело да пише.

То су били Срби неспорнији него у ма ком другом српском пределу. Ми ћемо се и овде позвати на друге писце, већином стране, који ово гледиште потврђују.

Најбољи руски рагузолог **Виктор Васиљевич Макушев** пише ([24], с. 298): "У првој половини XV века наступило је последње територијално повећање Дубровника; после тога повећања јавља се употреба српског језика код поданика . . ."

У својој веома познатој студији "Романи у градовима Далмације у средњем веку" писао је проф. бечког Универзитета Константин Јиречек (књига је изашла 1902 у издању Царске академије наука): "У Дубровнику и Котору надвладао је од краја Средњег века српски говор, и то због изумирања старих варошких породица и пријема многобројних нових, због територијалног повећања и јаког трговачког саобраћаја са унутрашњошћу . . . ([25]).

Тај језик Јиречек назива само српским, по чему јамачне и новодошле становнике сматра Србима.

Дубровник сам могао је имати, бар испочетка, мешан етнички карактер, Кад је он разбио градске зидине и проширио се у свим правцима сем према мору, он је бивао све више и све изразитије српски. Дубровачка република била је неоспорно српска по већини свога становништва.

III. **ЗВАНИЧНИ ЈЕЗИК ДУБРОВАЧКИХ ВЛАСТИ**

Видели смо да је конверзациони језик Дубровчана испочетка био само романски (једна мешавина влашког и латинског) после се искристалисао у један особни романски језик "рагузео". Док је остала обала Јадрана на истој страни говорила млетачки, дијалект венецијански, дотле то у Дубровнику није био случај (јер он фактично није био под Млецима никад, номинално само извесно време). Елита је говорила чисти тоскански језик, чиме се такође много разликовао Дубровник од остале "Далмације".

Званичан пак језик слободног Дубровника, језик администрације и законодавства, био је испочетка латински, а после италијански. То је трајало све до пада Републике (1808). Са спољним светом, некад чак са својим поданицима у околини, Дубровник је администрирао одн. кореспондирао само српски. Тако да су у њему била само два језика службена: италијански одн. латински примарно и нормално и "словенски" одн. српски у одређеним приликама.

Треба мало потање те прилике приказати.

I.

Историчари се сви слажу да је званични језик Дубровника до краја Републике био романски (латински одн. италијански). Изгледа да су патрицији морали да са оба савршено владају. Ти језици романског порекла нису увек једнако звати, а нису вероватно били ни једнаки у разним периодама бивствовања Дубровачке републике. Основа им је била иста, али доцније "натрухе" чинили су их различитим. Према словенском језику, ти романски варијабилитети су били дијаметрално супротни.

Ево неколико стручњака да кажу своју реч.

Проф. Хенрик Барић, Дубровчанин, пише ([12]): "Језик дискусије у дубровачким Већима био је до краја Средњег века локални старороманси дијалект; друго је латински језик канцеларије и цркве... Од почетка новог века се дискутовало на чистом италијанском језику. На њему су писане инструкције и водила се дипломатска кореспонденција, док су уговори и записници били писани латински."

Проф. Константин Јиречек наводи у својој студији у средњевековној Дубровачкој канцеларији ([30], с. 501) да се у дубровачким архивима домаћа писмена веома ретко налазе у словенском језику. Чак "све веће славизирање од 1500 није променило много на традиционалним институцијама". Све до пада Републике, до 1808, "већа су расправљала о локалном романском патуа или, доцније, чисто италијански; канцелари су писали инструкције и дипломатску кореспонденцију италијански, протоколе већа и уговоре латински . . ." (Грчких докумената није било иако је вековима Визант владао градовима Далмације).

В. В. Макушев наводи и текст одлуке надлежних већа да се само латински расправља ([24]). Он каже да је "Сенат одлучио" ("постановио") године 1472. In arenghis Consiliorum nostrorum uti lingua Slava nequeut, nec alia nisi Latina-Ragusea. Српски: "На састанцима савета наших није слободно употребљавати словенски језик, нити неки други сем латинско-рагузинског" (дубровачког).

Језик наш су званични у XV веку звали словенским, свој пак **латинско-дубровачки,** као неку посебну врсту латинског језика (уколико то не значи: латинског који је дубровачки језик).

Макушев додаје да је тако трајало све до пада Републике; изузеци су били ретки и то само у корист италијанског језика. Он сматра да је разлог био у томе што се сматрало да "словенски језик није подобан да изражава појмове римске образованости, која је била укорењена код Дубровчана".

Оригинална одлука саопштена од Филипуса де Диверзис ([96], с. 70) требало је да гласи:

"In praescriptis omnibus consiliis et officiis civilium et criminalium oratores seu arengatores, advocati, iudices et consules

legis statuto latine loquuntur non autem sclave, nec non tamen nostro idiomate italico, in quo nobiscum fantur et conveniunt, sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali, quod a nobis Latinis intelligi nequit, nisi aliqualis, imo magna eiusmodo loquendi habeatur (saltem audiendo) consuetudo".

Дакле, при претресању у разним већима нико није смео да говори склаве (сливенски) а нити њихов локални идијом италски којим обично говоре и приватно расправљају.

Године 1472. је ова ослука после жестоких дебата још једном поновљена и потврђена у "пуној форми" ([95]). Она гласи: "quod nullus possit ad arengerias uti lingua nisi latina Ragusea..." Што значи: да нико не сме на јавним састанцима да се служи другим језиком сем латинским дубровачким.

У свим наведеним цитатима налази се реч аренгум. То је новолатински израз непознат у класичном латинском. Зато сам потражио објажњење код Ди Канжа у речнику средње и новије латинштине. ([116]). Он ту даје ово објашњење: Est etiam arengum conventus publicus, quia in hujusmodi conventibus haberi solent Arenga et contiones. То су, дакле, састанци јавних тела, државних органа у којима се одлучује о општим стварима, за разлику од приватних састанака људи, где се ништа обавезно за општину не одлучује. На тим аренгама Дубровника (свих већа) морало се расправљати латински дубровачки.

II.

Поред романских језика за своје грађане, Дубровник је ускоро био принуђен да установи и словенску административну службу и то прво за своје спољне односе са суседним државама а после и за своје поданике у нонозадобивеној територији Дубровачке републике. Тај језик је нормално зват српским, та служба словенска или српска канцеларија. Ту је такође долазио до изражаја службени језик Дубровника иако се није односио на грађане у ужем смислу. Ево и ту доказа у тврдњама стручњака.

У својој јако "запаженој студији" Дубровачке повеље XIII и XIV века", професор Бечког универзитета и сам Дубровчанин **Милан Решетар** је писао: ([31]) "Потреба српске кореспонденције појавила се за град Дубровник при крају XII столећа, који је тражио да регулише

и прошири трговачке односе, већ раније започете и одржаване, са српским племенима која су формирала нове и развијала старе облике држава..."

До тога времена није било српских аката . . . "Без сумње да тада претежно романски град, Дубровник није имао пуно поверење у српски састављена писмена, чији је начин писања меродавним круговима градске општине био непознат и чији је језик њима био тешко разумљив. Већ у почетку XIII века они се прилагођавају ситуацији, примају писма писана искључиво српски и већ 1238 (ако не и пре) шаљу у име Општине српском краљу Владиславу једно српско писмо (Миклошич, Монумента Сербика, No. 26). **Од почетка XIII века службена кореспонденција између Дубровачке републике и српских земаља води се искључиво у српском језику . . .**

Шта више, и то треба нарочито истаћи, Дубровачка влада се није устручавала да се каткад и **са својим поданицима српски дописује.** (Пуцић, Споменици српски No. 263). Мање пада у очи да се Дубровчани обраћају властима у српским писмима . . . (пример: један Дубровчанин са острва Хвара обраћа се Дубровачком сенату 1688. ћирилицом) . . ."

Решетар продужује даље (страна 332): "У Републици су били посебни писари за српски језик; такав писар се звао логофет или дијак. Двојица се изречено означују као дијак србски (Нико Бијелић 1384. и Никша Звијездић 1447.) . . ."

Разуме се, каже Решетар, да се све српски писало у ћирилици, "и било би чудно кад би Дубровчани писали друкчије а не ћирилицом."

И после, конзенквентно, **Решетар** назива древни језик Дубровника само **српским.** Тако у његовој студији о "најстаријем дубровачком говору" ([13]) на више места. На самој страни 3. три-четири пута! Ту је он непоколебљив, а пише више од ма кога другога екс професо.

Говорећи на истом месту о књигама дубровачким штампаним ћирилицом у XVI веку, **Милан Решетар** каже: "може се с разлогом мислити да су биле намјењене околици а не баш граду, док за латиничке књиге (једну од њих зову издавачи проф. Фанцев и др Ђанели "Ватикански хрватски молитвеник"!!) "то не може мислити, јер је то сигурно да се у околици дубровачкој латиница није употребљавала у оно вријеме кад су ови споменици постали, тј., прије средине XVI вијека". ([13], с. 23).

Решетар је писао још прошлог века у **Архиву за** словенску филологију Ватрослава **Јагића** ([17], стр. 327): "Званична кореспонденција Дубровника вођена у српском језику сачувана је крајње непотпуно... Да су дубровачке и уопште старосрпске повеље тако јако децимиране, сасвим је разумљиво, **јер од свих државних творевина на српском пределу само је Дубровачка република издржала турску поплаву,** тако да се само оно сачувало што је у Архиву те Републике нашло донекле сигурно склониште."

III.

После Решетара а у истом питању (језика и писма старих Дубровчана у словенском језику) цитираћемо сад још две најкомпентентније личности на том пољу, опет бечке професоре **Константина Јиречка и Ватрослава Јагића,** једног Чеха и другог Хрвата.

О писму на десној обали Јадрана каже професор Константин Јиречек ([32]): "Ми желимо само укратко приметити да се у Далмацији у другој половини Средњег века словенски писало само глаголицом или ћирилицом. Употреба трећег писма, латиницом, то је новина XV века... Ћирилицом су писали и Дубровчани, и то не само у кореспонденцији са околним владаоцима и њиховим чиновницима и у судским актима трговаца у суседним земљама, него понекад и у судским позивима у самом Дубровнику, у инструкцијама Дубровчанима који су слабо знали италијански, у приватним писмима итд...." (Наводи много примера).

То је Јиречек навео у својој студији о песнику Шишку Менчетићу; у малопре цитираној студији о Средњевековној канцеларији Дубровника, **Јиречек** пише ([30], с. 174):

Са Србијом и Босном Дубровник је кореспондирао српски и имао "словенску канцеларију", где је радио дијак српски за разлику од "дијака латинског"...

Сачуване су и две књиге словенске канцеларије у Дубровнику. (Стр. 176). "Белешке и жврљања у градским књигама показују да је у XV веку ћирилица била у Дубровнику опште позната. То не може да се објасни интензивним саобраћајем са Србијом и Босном; мора да је било учитеља који су већ децу учили у том писму". (Ст. 179).

Ватрослав Јагић пише у својој студији "Словенски језици" 1409 г. ([33], стр. 23):

"Мала Република је одржавала веома жив трговински саобраћај са српским и босанским позадинским земљама, и он је често доводио до писмених утанчења у форми повеља и уговора. У том циљу су паметни, далековидни Дубровчани, створили једну посебну српску канцеларију у свом граду, која је обављала писмени саобраћај са представницимаречених земаља па и са појединим одличним личностима, све што је утаначено исписивала са ћирилицом и на свом дијалекту и по један примерак тога сачувала у Дубровачкој архиви. **Овој високо развијеној бризи Републике за архивама, захваљује српски језик за његове најстарије, најплеменитије перле."**

Као што се види из овога, по самом Јагићу је Дубровник одржавао везе само са **залеђем српским и босанским,** да је основао **српску канцеларију** (а не неку српско-хрватску или словенску) ,и да су сачувани примерци списа написаних како се у Дубровнику говорило **најлепши и најплеменитији споменици српског језика.** Заиста се више није ни очекивало да каже Јагић!

Ватрослав Јагић, пише у једном од својих првенаца, у чланку "Из прошлости хрватског језика" објављеном 1864. ([117], с. 20) да се Босна "почам од преважне листине Кулина бана преко 13. и 14. вијека све до Тврдковића у свему радо повађаху за узором бивше српске државе, а тако и у језику славено-српском."

У једном од својих последњих радова, можда сасвим последњем, изашлом у години његове смрти, дајући приказ личности и рада свога млађег колеге проф. Константина Јиречка, **проф. Ватрослав Јагић** је нарочито истакао његов рад у истраживању Дубровачког архива ([34]). Том приликом је казао: "Мала јужнословенска република одржавала је за читаво време средњег века трговачко-политичке односе са свим земљама у унутрашњости Балканског полуострва, нарочито са Србијом, о чему је водила записе са примерном тачношћу: латински, италијански и српски, који су брижљиво сачувани у Архиву".

Јагић, дакле, на крају свога научног рада, остајући као пензионер у Бечу, назива Дубровачку републику јужнословенском, а језик којим се служила српским (поред латинског и италијанског, чак иза ових) али никакав хрватски језик не спомену Јагић, чак ни српско-хрватски као што је тај језик конзенквенто називао у

свом Архиву, кад се радило о заједничком језику, а не посебном језику Срба или Хрвата.

IV.

Што се специјално тиче околине Дубровника, одн. оних предела који су доцније Дубровнику присаједињени, ту је канда српски језик био једини службени језик (и једино писмо испочетка ћирилица). То донекле произилази из досадањих излагања, којима ћемо додати још ова два, једнога Руса и једног Србина.

Први је већ цитиран овде. То је **Виктор Васиљевич Макушев**, који на другом месту истог дела пише ([24]): "Судски поступак у српским областима Дубровника вршен је ("производио се") на месном језику по месном обичајном праву (узанце)".

Пишући о Конавлима од XII до XV века, српски историк **Радослав Грујић** каже ([35], с. 87): "Не знамо поуздано на коме су језику вођене књиге по обласним канцеларијама, али је несумњиво да је сва кореспонденција са приватним личностима у области вођена искључиво на српском језику и писана ћирилицам . . ."

То исто Грујић констатује и за Стон. "Зато има, међу сачуваним актима из Стона и Дубровника, и тестамената и позивница који су тамо у XV веку писани српски и ћирилицом . . . Из знатног броја позивница и писама писаних српски и ћирилицом у кнежевој канцеларији у Дубровнику за људе Конавала и на Пељешцу поменућемо само позивницу од 13. јануара 1417. за Прибисава Копиловића која му је "предата близу Конавлах близу кукије његове; и врло важно пуномоћно писмо од 20. јула 1420. за дубровачког изасланика Николу Ђурђевића, кога га је влада послала своме капетану у Трстеницу, данашњи Оребић на полуострву Пељешцу." (Грујић наводи изворе одакле је те податке црпео).

IV. ОЗНАЧАВАЊЕ ЈЕЗИКА У КЊИЖЕВНИМ ДЕЛИМА СТАРОГ ДУБРОВНИКА

Писменост Дубровника била је испочетка такође латинска и италијанска. Постепено се јавља и књижевност на народном језику али латинска и италијанска не ишчезавују. Оне се одржавају, сад паралелно са језиком српском, све до пада Републике.

Овде нас интересира како су Дубровчани, како су у првом реду сами писци, називали нови језик којим су се служили. Неке пуне доследности неће моћи да се нађе. Али наслов овог дела захтева да се то питање расправи.

Успело нам је да неке књиге пронађемо и сами се уверимо у питање употребе термина за наш језик (тако нп. лексикон Микаље итд.). За друге смо се ослонили на писце првог ранга, који нити су могли нити су хтели да обмањују. Разуме се да је и од њих тражен тачан наслов, а не само упозорење својим речима.

Рекосмо да нема у називу језика учвршћене праксе. Некад га зову дубровачким, некад илирским, најчешће словенским, али такође и нашким итсл. Понекад се употребљавају по два-три израза упоредо, нарочито ако су означена на два језика (наш, латински, италијански). Језик хрватски ја нисам нашао нигде, али су га нашли неки писци на свега два или три места и то ћемо изнети у следећем одељку. Ту ће бити речи и о означењу језика Дубровника српским.

Навешћемо овде књиге за које смо поуздано сазнали. Оне неће бити све. Овај одељак има, како ми правници кажемо, екземлификативан не таксактиван каректер. Он није исцрпан, али ипак зато сасвим довољан да покаже појаву у питању.

Држаћемо се колико је то могуће хронолошког реда, који се ипак мора местимице пореметити (кад се изнесе како се неко изразио за које раније дело, или ако су нека дела садржајно блиска). То је нормални начин излагања ових тема.

I.

Проф. **Милан Решетар** пише ([13]) за једног од најстаријих штампаних дубровачких споменика да је то **Српски молитвеник** из 1512, објављен у Млецима ћирилицом. То су били уопште почеци штампаних књига, свега 12 година иза инкунабула. Код Решетара стоји изречно да се ради о Српском молитвенику мада не знам да ли је тај спис садржавао овакав наслов или му га је дао Решетар, несумњиво највећи рагузолог свих времена. Свакако српско се обележје даје аутентично књизи Дубровника с почетка XVI века.

Нешто доцнији, али канда не много доцнији, је један Мисал одн. лекционар, како тврди Решетар ([61], с. 5), који "садржава лекције који се сваки дан читају на миси (католичкој литурђији)". Њега је пронашао у Градској библиотеци Лајпцига и објавио један од највећих слависта прошлог века, професор у Лајпцигу **Аугуст Лескин** (1840—1916), назвао га **Далматинско-српски Мисал** ([82]).

И Решетару и Лескину се заиста не може пребацити великосрпство настројење.

Крајем XVI века изашле су две књижице католичке пропаганде где се језик назива "дубровачким". То наводи Милан Решетар ([13], с. 34). Прва је: "Наук карстјански... истомачен у језик дубровачки", Она је објављена ћирилицом. Стоји даље: "Штампано у Млецих на годиште афиг." Године 1583. — Та иста књига је објављена и на италијански као Dottrina Christiana... tradotta di lingua italiana in lingua Schiava... In Venetia 1578. Као што се види у словенској (српској) редакцији језик се назива дубровачки, и у италијанској словенским.

Друга је књига мало доцније издана у Риму 1592. Преобјавио ју је Решетар 1901. И она је ћириличка, са насловом: "Начин који се има одржавати у говорењу од мисе истомачен из влашкога у језик дубровачки". То је несумњиво наслов који је дотерао на данашњи језик проф. Решетар. Али је интересантан из више разлога. Прво што се објављује у ћирилици, као и претходна књига. Несумњиво је био намењен становништву дубровачке околине, које је тек било покатоличено, али је одржавало своју азбуку. Затим, што се језик зове дубровачки. И најзад што се каже да је преведена са "влашкога". Решетар пише да је на последњој страни књиге штампано: Hic ritus celebrandi ex latina in illyricam linguam conversus. То значи: Овај обред богослужења преведен је са латинског на илирски језик. Дакле, већ у XVI веку се спорадично, и књишки, језик назива илирски. Много је интересантније да се на српском латински језик означује као "влашки". Тачно у духу познатих повеља великог бана босанског Матије Нинослава, који своје поданике назива Србима, а Дубровчане Власима. Решетар у примедби (аднотацији) пише: "То је једини мени познати пример да је који Дубровчанин или уопште који наш писац тако звао латински језик; старим Дубровчанима

је он био "римски језик", јер им је латински био италијански."

Између два велика рата пронађене су дакле, три ћирилске књиге из почетка XVI века. Једну од њих, из 1512, назива Решетар Српски молитвеник ([13], с. 22) и сл. Он пише: "Српски молитвеник дубровачки споменик је не само по издавачу него и по језику. Он је био у првом реду намењен Дубровчанима, ваљда у околини, као што је сасвим сигурно био намењен много доцнији (1583) **Наук крстјански**, штампан у "дубровачком језику'. Издао га је у Млецима Дубровчанин Франћеско Ратков Мицаловић а сачуван је само у једном примерку у Националној Библиотеци Париза".

II.

Следује неколико примера из XVII века. Већином ће бити дела лингвистичко-граматичка, јер таква дела имају ознаку језика који расправљају или чији језични фонд износе. Нарочито ако су упоредо приказани уз свој домаћи и неки страни језик. Онда домаћему треба дати име.

Првоименовано дело није лингвистично, али је језик на коме је дато изречно означен и то као "дубровачки". Писац је значајнији од самог дела.

Познати дубровачки историк и бенедиктински опат са острва Мљета **Мавро Орбини** казао је у свом делу Зарцало Духовно, 1614, да га је написао "на језик **дубровачки"**. Ватрослав Јагић му 250 година доцније јако замера што је то "своје хрватско дјелце нарекао на језик дубровачки" ([117], с. 45). Морао је рећи "хрватски", али Орбини то није рекао ни ту ни иначе (главно своје дело је нарекао "Краљевство Словена").

Сад долази један прави "језикословац" и накнадно мишљење о њему, па после други "језикословац" италијанског порекла али приказујући углавном језик Дубровника. Прву двојицу, лингвисту и његог обожаваоца, ја сам изнео према једној скорашњој књизи професора Виктора Новака, коју сам случајно баш у последње време читао. ([41]).

Новак пише ([41], с. 53):

У XVII столећу је Дубровчанин **Пајмундо Заманња-Ђамоња,** (1587—1647), у сагласности са Задранином Јосипом Маријом Боналди штампао, 1639. Наук за писати добро латинскијем словима ријечи jezika slovinskoga

kojijem se Dubrovčani i sva Dalmacija kako vlastitijem svojijem jezikom služi (Venezia).

Дубровчанин и песник **Игњат Ђорђић** (1675—1737) рекао је за напоре Ђамоњине, у предговору Уздаси Мандаљене покорнице, и ово: "Будући Ђамањић Дубровчанин радио утемељит и засјећи уредбе **складнописја словискога,** догодило му се што јур великому Платону у уредбах и законијех од његова скупновладања али републике, који су били од њецијех хваљени, од њецијех похуљени, од никога насљедовани".

У том истом веку, само неколико година после Ђамоње, појављује се **Микаљев** и Речник и мала Граматика језика словинског, равно средином тог века. **Јаков Микаља, лексикограф,** рођен је у Пешији, Тоскана 1600, а умро у Лорету (код Анконе, на Јадранском мору) 1654. Био је језуитски патер, па је провео осам година као мисионар у Темишвару, али "је несумњиво познавао и Далмацију и нарочито Дубровник, јер је као темељ свога речника узео дубровачки штокавски и далматински чакавски говор . . ." То пише Милан Решетар, који је дао био и једну студију о Микаљи на немачком језику ([36]) .Ово је казао у Енциклопедији СХС ([37]), где је додао и ово: "Микаља је наиме први саставио бољи речник српско-хрватског језика који је протумачен италијанским речима, те под натписом Благо језика словинскога издан 1654 у Јакину". Јакин је Анкона. Ја сам имао његово "Благо језика" штампано неколико година раније у Лорету. Пун његов наслов је дат у Литератури према мом личном препису. ([38]).

На почетку дела је једна посланица на латинском, апел Кардиналима св. Конгрегације за ширење католичке вере, у коме се Микаља љуто жали на тешкоћу исповедања те вере и недовољан кадар свештенства под Турцима и додаје: "Заиста међу другим народима који под тврдим турским јармом трпе и у томе нарочито оскудевају, јесте такође и Илирски народ" (нацио илирика). Њему је најтеже што нема довољно свештеника, нарочито оних који тај језик знају. Зато су им потребне граматике и речници. "Баш због тога, желећи том злу стати на пут, ја сам се подухватио овога посла, који садржи речи илирске додавши им речи италијанске, латинске које илирским одговарају . . ."

У правом предговору на италијанском језику датираном 8. септембра 1646. каже Микаља да се одавна осећа

велика потреба за "дикционаром илирским". Има, каже он, у илирском језику и туђих речи (грчких, италијанских, угарских, од којих неке наводи), као што има у сваком језику речи суседа, па ипак то остаје језик илирски.

Ту се налази и одобрење препозита Језуитског реда за објављивањем књиге од 23. нов. 1646, и оно гласи такође за "речник илирско-италијански-латински".

Микаља даје сад дугачко објашњење прво на латинском, после на српском "од ортографије Језика Словинскога . . ." Сам Речник (Благо, Тезаурус) после Граматике назива "благо језика словинскога". Дакле, он употребљава час израз илирски, час словински за језик чију лексику даје. Он није чисти дубровачки писац, али спада међу њих.

У исто време кад и Микаља, дејствовао је још један "језикословац" који је био и дубровачки. То је **Бартоломеј Касио, или Бартол Кашић,** како га Хрвати називају. Он је рођен на острву Пагу 1575, а умро у Риму 1650. Вероватно је био Хрват, али, као језуит, полатињен у довољној мери (чак и именом ако је уопште имао словенско име). Он је доста живео у Дубровнику, па је чак и издао и једну књигу 1641. под насловом "Вањеља и пиштуље истомачене из Мисала новога римскога у **језик дубровачки".** Годину дана раније издао је, такође у Риму "Ритуал римски истомачен словински". Те књиге заједно спадају (вањеља и пиштуље мислим поуздано да значе еванђеља и апостоле). А његов биограф у Енциклопедији Југославије, "виши научни сарадник Југословенске академије" каже непосредно за тим "Ритуал је први потпуни обредник на хрватском језику" ([48]). Према самом том биографу тај је ритуал био писан "босанским", чиме је знатно допринео афирмацији штокавског као књижевног језика". Сам Штефанић ставља ову реч "босански" у наводнике, што значи да ју је употребио сам Касио. Сад: једном дубровачки, други пут босански, а "научни сарадник ЈА" све то преводи са "хрватски". Каже даље Штефанић да је Касио "заговарао штокавски као опћи књижевни језик, тзв., босански" . . . Вели ипак да је "стално усавршавао хрватску латиначку ортографију".

Још крајем ранијег века (1599) као учитељу граматике на Римском колегију, "било му је повјерено да за потребе 'Илирске академије' на том колегију састави

приручну граматику хрватског језика." Издао ју је 1604, дакле на почетку XVII века, као Institutiones linguae illyricae.

Виши научни сарадник и то назива хрватским: кад Илирска академија некоме повери да изради за њу граматику илирског језика, и овај тај задатак испуни и штампа књигу под истим насловом. Разуме се да тај виши научни сарадник на још неколико места истиче његово хрватско писање, мада ја верујем да он ту реч ниједампут употребио није. Штефанић каже за "Бартола Кашића": "У Риму је 1613. штампао своју прву књигу на хрватском језику за дубровачке колудрице" (што значи калуђерице дубровачке, "думне") под насловом Начин од медитациони и молитве. Он је дотад живео био свега три године у Дубровнику, а после још 12 односно 13 (до 1620). "Од медитациони" је чист дубровачки начин изражавања, треба да значи од медитација (мирног размишљања, тихих молитава). Али је све "хрватски", мада писцу можда ни на памет то није падало, а рекао поуздано није. Казао је и дубровачки, и далматински, и босански, и словински, и илирски, али никад хрватски. А научни сарадници му ипак то стављају у уста!

III.

Идемо један век даље, у XVIII век. И тада се језик Дубровника у књигама назива илирски и словински, не зна се који се израз чешће употребљава. Хрватски нигде и никад. Изнећемо примере према француском слависти **Лују Лежеу,** који је писао о преводу Молијера у Дубровнику. (То није важно од кога је податак узет ако је само сигурна његова аутентичност, а то код Лежеа не може бити сумње.)

Серафин Черва, у свом делу Библиотека Рагузина II, 205—266, говорећи о **Ивану Брунићу,** умрлом 1713 пише: Plurimas ex gallico idiomate Comedias illyricum convertit, rebus nominibusque ad hanc regionem accommodatis. То значи: "Врло многе је комедије превео из галског (француског) наречја на илирски, прилагођене стварима и називима ове области".

Ради се о преводу комедија Молијерових. То саопштава проф. Луи Леже, који мало пред тим ([42], с. 106) у аднотацији каже: **"Јужнословенски хуманисти радо називају свој језик илирским. Тај језик је у стварности српско-хрватски . . ."**

Луи Леже пише даље (ибидем): "Како нам **Долћи** сведочи, један други интерпретатор Молијера беше Мартин Тудисавић qui gallicas J. B. de Molière Comoedias non solum illyrice vertit, sed etiam illyricis refartas salibus ragusino venuste accommodavit, што значи: "који је галске комедије Ј. Б. од Молијера не само преобратио на илирски, већ такође досеткама илирски испричаним на дубровачки начин пријатно прилагодио."

Луи Леже пише даље да је тек четврт века пре издања његове књиге (1713), дакле крајем прошлог века, нађен епитаф **"Тудиси (Тудисевића)",** где стоји ([42], 107): Memoriae Marini Francisa Tudisi... qui Molièri Commoedias
Jucunde per ludum referens
Ad veteres domesticos et urbanas consuetudines
Vernacula festivitate illyrice eleganter vertit
Који их је, дакле, опет превео на илирски, и то "елегантно", мада зачињено домаћим досеткама. Нажалост, Леже не каже кад је живео тај Марин Тудиси ("Тудисовић").

Пошто он (Леже) пише о Молијеру у Дубровнику, каже даље да је Апендини у својим Историјско-критичким белешкама ([43]) казао за Бунића да је оставио "разне француске комедије преведене на илирски (varie comedie francesi tradotte in illirico).

О Апендинију биће даље речи. О коме су Бунићу ради, је не знам јер је било више тих писаца дубровачких под именом Де Бона, за које у "Енциклопедији Југославије" Јосип Нађ каже да јој је "хрватско презиме" Бунић!!

Сад о још једном писму с краја XVIII века (он је живео и два деценија следећег века, али је своја главна дела дао у XVIII веку).

Проф. Виктор Новак пише ([41], с. 24): "И поред бројних латиниста, који су продирали и до лауреатских части у Италији, било је књижевника који су, негујући латинитет, исто тако волели и ценили народну реч, своју као и ону која је продирала из чистог словенског залеђа, непосредних и даљих страна, из Црне Горе, Херцеговине, па и Босне, а да не заборавимо ни Конавле, као и све оне приморске језичке енклаве, где је толико дуго цветала и одражавала се дивна бугарштица.

Такав је био дубровачки латиниста, песник, **Ђуро**

Ферић Гвозденица (1739—1820), кога су знали широм света, у Италији и Немачкој, са његовим бројним латинским посланицама. Такве две, упућене једна Немцу Ј. Милеру, а друга Јулију Бајамонтију, скупљачу народних песама, који је оставио у Сплиту светлу успомену. Гвозденица Ферић је у првој посланици Милеру дао један број народних пословица, преведених на латински Fabulae ab illyricis andagiis (1798). И он свој, дубровачки језик, назива илирским.

Знатно пре Наполеона и његових "Илирских провинција" Дубровчани су заиста свој језик називали и илирски, и то веома често.

У XVIII веку је два пута изашао, у следећем веку још једанпут Речник **Аделија Дела Бела:** први пут 1728. у Млецима, други пут 1785. у Дубровнику. Овај други сам имао у рукама (налази се, као и Речник Микаље, у Централној библиотеци Цирих). За први каже приказивач живота и рада Дела Беле **Јосип Хам,** свеучилишни професор у Загребу ([39]) да је "Дела Бела написао и у Млецима 1728 издао овећи талијанско-латинско-хрватски рјечник", али онда наводи и оригиналан наслов дела, који гласи: Dizionario Italiano, Latino, Illirico. Један универзитетски профефсор не жаца се од тако прозирног и гнусног фалсификата. У истом приказу каже за писца да је "хрватски језик тако добро научио да је Матеј Чулић издао 1805. збирку његових проповједи "Разговори и приповидања" да би показао "чистоћу а и липост словинскога нашега језика". Писац сам назива језик словинским, а приказивач, тобожњи научник, назива га "хрватски". Таква је та њихова цела наука.

Но прво треба нешто рећи о самом писцу. **Арделио Дела Бела** је у ствари Италијан, "филолог и лексикограф" високог образовања, језуиста мисионар. Рођен у Фођији 1655, умро у Сплиту 1737. Највише је живео у Дубровнику "који му је постао другом домовином" ([39]).

Речник му је утолико оригиналан што је у њега унео и речи из дела дубровачких и осталих приморских писаца, рукописних и штампаних.

Друго издање је изашло старањем дубровачког каноника Петра Башића (1749—1814), са неким самовољним изменама. Тај сам екземплар, рекох, имао у рукама. Тачан наслов је дат у Литератури ([40]).

У посвети Сенату, на италијанском, он им каже: "Екселенције, не другим, већ вама се усудих да посветим ово обилно благо Вашега језика . . . Због тога, што је ваш дијелекат . . . и слаткоћа његовог начина говора има да буде оно што је атички (дијалекат) био међу Грцима . . ."

Издавач каже у правом Предговору који опет затим следује у италијанском језику како је то диван речник и "једини илирски вокабулар који је до наших дана изашао штампан на светло . . ." (??) Ту се писац правда што је употребљен латински алфабет а не "Словенска слова" (каратери слави) иако се пише у "словенском идиому" (нело слово идиома). То би било нормално и правилно, каже писац, кад би тај словенски алфабет био јединствен и познат свим Илирцима. Али је он различит, да "господа из енциклопедије (?) наводе четири различита: руски стари, руски модерни, Српски или Ћирилички, који се у словенском језику назива ћирилица", онда јеролимски или глаголитски. Поред две варијације руског писма и писма глаголицом, оно што преостаје по њему и што код нас важи то је Serviano ovvero Ciriliaco che in Slavo cjukrliza si appella.

Као што се види, то је један стари писац више који **ћирилицу** назива **српским писмом.** Не знам да ли се то налазило у првом издању из г. 1728, али сам лично преписао из предговора издања дубровачког из 1785. Он бар ту спомиње српски језик и писмо, а о хрватском нигде ни помена нема. Ипак зато приказивач у Крлежиној енциклопедији увек му импутира и утура "хрватски језик", за кога он можда није никада ни чуо, јер би га макар узгредно поменуо.

Из овога би се могло евентуално чак закључити да би језик који објашњава назвао српским кад би он био ћирилицом штампан. Иначе је словински или илирски.

Латиница му је "каратери илирићи" и он их употребљава јер они народи који се служе латинским алфабетом "немају никакво или имају веома мало знање о словенским словима". На много места спомиње илирска дела (опера илирика), ортографију илирску опата Ђорђа Монако, исл. Говори о ауторима далматинским, о ауторима дубровачким, о "неизбројним гласовима илирским" итсл.

Има још један Вокабулар из средине XVIII века о коме је реферисано у "Прилозима" два века доцније ([118]). То је "Вокабулар италијанско-илирски, сакупљен од оца **Лоренца названог Цекинић из Дубровника** минори-

та Св. Франциска" ([119]). Тај фратар је умро у једном манастиру близу Сплита 1752. у старости од 58 година. Он је био фратар минорит (у Дубровнику кажу од "Мале браће" док реч минорит долази од латинске речи минорис опсерванције, што је слично нашој малој схими, реда у коме монашки завети нису тако строги). Он заиста има словенско име на ић. Цекинић је канда надимак, а право презиме Милорадовић. Он језик наш назива илирским као и сви други Дубровчани лексикографи. Речник се налази у рукопису у Бибиотеци Мале браће у Дубровнику.

У библиографији дела дубровачког песника **Игњата Ђорђи (Ђурђевића)** на друго место долази "Каже пјесник да по Овидију латинском спјеваоцу, научио се љувено **нашки пјети**" ([197]). Он за себе каже **нашки,** али исти овај савремени хрватски писац који то саопштава **Фрањо Свелец,** у целом предговору (студији о Ђурђевићу) језик назива конзенквентно хрватским. Тако на стр. 13 на више места, нпр. "Око год. 1716. скупит ће и своје хрватске пјесме . . ."; "Написао је Живот св. Бенедикта, Бродолом Св. Павла, први на хрватском, други на латинском језику". Ђурђевић сам зове преведени Псалтир "Салтијер **словински**", а пише Хисторију **Илирије**. Итд.

IV.

У XIX веку Дубровачка република је екзистирала само још 8 година. Те године је извршио инвазију на Дубровник аустријски ђенерал Милутиновић "са својим Хрватима", како рече католички каноник дум Иво Стојановић ([22]), и уништио дуговеку и славну Дубровачку републику. Дум Иван на више места наглашава да су то били Хрвати који су учинили крај дубровачке слободе.

Па ипак и за то мало година појавила су се бар два писца која се овде не могу мимоићи, јер су и она језик Дубровника друкчије означавали него данашњи Хрвати. Оба су "језикословца". Ево их.

Франо Мариа Апендини (1768—1837), иако по рођењу Италијан, био је сасвим натурализован Дубровчанин. Он је дао познату Граматику илирског језика, која је доживела три издања, ([44]) сва три првих деценија XIX века ([41], с. 54). Њој је основа штокавско наречје или, како га Апендини назива "далматинско-босански дијалекат" (dialetto dalmatobosnese). ([47]) (Novak, ibidem).

Поред граматике илирског језика, он је, како Виктор Новак вели, дао и "авангардистичко дело": О изврсности и старини (давнини) илирског језика и његовој корисности да се истражују порекла народа. Ту књигу је издао на латинском ([45]), док је граматику дао на италијанском и тиме је учинио приступачном већем броју лица (свакако је више њих и у Дубровнику и у осталом Приморју знало италијански него латински).

Дубровачки фрањевац-минорит **Јоаким Стули** ("Стулић") сакупљао је савесно пет деценија речничку грађу за своје Рјечосложје. Виктор Новак, од кога узимам податке пише ([41], с. 16): "Велики Стулићев речник сачињавају три дела у шест позамашних књига. У првом делу (штампаном у Будиму 1801) абецедно су речи поређане латински (Lexicon latino-italico-illyrico), у другом илирски (Rječosložje iliričko-italijansko-latinsko, Дубровник 1806) и у трећем (Vocabulario italiano-illyrico-latino, Дубровник, 1810). Сваки од ова три дела садржи по две књиге. Само Рјечосложје броји око 80.000 речи, а сва три дела штампана су на 4721 страни! Свакако највећи речник, који ће доцније надмашити само онај Југославенске академије (Даничић-Мусулин). Стулић је саставио то своје Рјечосложје штокавском ијекавштином . . ."

И он дакле језик свога завичаја зове искључиво илирски, мада Виктор Новак, коме се не може приговорити национална хрватска загриженост у својим коментарима место "илирски" ставља "хрватски" То не би било дозвољено ни иначе; у нашој контраверзи око назива и суштине дубровачког говора, ово је веома непријатно прејудицирање.

Стули је био Дубровчанин од главе до пете. Тамо се родио (1729), тамо умро (1817), ту и служио као фратар (иако је путовао по свим нашим земљама прикупљајући грађу за Речник). Па ипак он стално и конзенквентно зове наш језик илирским, и за време Републике и после њеног пада. Ниједном од тих писаца "језикословаца" из Дубровника, било да су одатле родом или само тамо дејствовали, није ни на памет падало да језик назову хрватским. Ако савремени хрватски "научници" те изразе старих писаца мењају и овима импутирају шта нису ни у сну сањали, то је само доказ ненаучности и фалсификаторства, а не доказ хрватства Дубровника. Фалсификатима се научне позиције не јачају. Они могу само у једном диктаторски вођеном друштву,

као што је данашња Југославија, да изврше моментану или сумњиву услугу режиму. Хвала Богу што српски научници нису спали на ту улогу!

V.

И други дубровачки писци, не само лингвисте, називају језик тадашњег Дубровника словинским. Има више примера ми ћемо екземплификативно навести само неке.

Истакнути песник, "последњи велики песник Дубровника, Игњације Ђорђи ("Игњат Ђурђевић") даје Псалтир на нашем језику и назива га Салтиер **Словински.** ([202]).

Издао га је у Млецима 1729, а у латинском наслову стоји да је **илирска** метафраза, док на нашем језику то преводи са **Словински псалтир:** Illyrica metaphrasis sive Saltijer slovinski. Venetiis 1729. Стварно су дубровачки писци назив словински резервисали за употребу на само "словинском" језику. У страним језицима тај назив нису употребљавали (италијански сасвим ретко, латински никад).

У рукопису Свеучилишне књижнице у Загребу налази се Зборник **"Попијевке словинске"** "које из ранијих рукописа прикупио и које је редиговао Дубровчанин Иван Марија Матијашевић у другој половини XVIII века" (Пантић, [198]).

Под именом Ђуро Матијашевић стоји у Енциклопедији Југославије да је спевао пет "хрватских пјесама", што он нигде није рекао, затим да је учинио "изводе из хрватских писаца за латинско-талијанско-хрватски рјечник"!!

V. СРПСКА И ХРВАТСКА ОЗНАКА ЈЕЗИКА У СТАРОМ ДУБРОВНИКУ

Име српско и име хрватско ретко су се употребљавали у старом Дубровнику, хрватско канда знатно ређе него српско. То има свога разлога. И Хрвати и Срби су имали своје државе, прво Хрвати а после Срби. Становништво Дубровника се дистанцирало према њима прво језиком и својим етничким пореклом (романским), а после државно-политички. Они нису хтели да буду оно исто, ни етнички, што су били њихови суседи. Суседи

су им били скоро искључиво Срби; и Босанци и Херцеговци означавали су се за време слободних држава и за време турско као Срби. (О томе поближе у нашој књизи "Етнички односи БиХ"). Онда су Дубровчани морали бити нешто друго, нарочито кад се означавају према својим суседима, као нешто од њих различито.

Не само у ознаци личности већ и језика, чак првенствено језика, запажа се истицање те посебности. Ретко се за језик каже да је српски, далеко ређе да је хрватски. Али Хрвати тврде обрнуто, и то људи од пера и угледа. Само што су њихови "докази" веома слаби и никакви. Тврдње пак лажне. Покушаћемо да изнесемо све што нам је познато, јер се прикривањем не постиже много, већ се само бесплодна полемика распирује.

I.

Прво ћемо изнети шта знамо о употреби хрватског језика у старом, мање-више самосталном Дубровнику.

Има један хрватски писац несумњиво највиших квалитета и највеће објективности, који тврди да је језик у Дубровнику зват хрватски. Ватрослав Јагић то каже у једној својој расправи из 1864, можда првој његовој овећој научној студији. Било му је свега 26 година кад ју је написао и објавио, под насловом "Из прошлости хрватскога језика" ([50]). Он тамо каже (с. 19): "Прије три до четири вијека бијаше јоштер у самом Дубровнику, премда од остале Далмације и политичке Хрватске сасвим одруженом (сик!) познато име хрватско, уз које завлада по туђем, тј. талијанском примјеру оно друго, 'учено': словинско . . ." Примере не наводи никакве. На страни 45 исте књиге стоји: "Већ сам у уводу рекао да повијест признаје само двоје народно име народа нашега: наиме хрватско и српско. Од онијех не бијаше српско у Дубровнику никада у обичају, што бисмо могли примјером доказати, а напротив чини се да су се хрватскога дуже спомињали, и радо га употребљавали . . ." (Овде се најбоље види како су писали хрватски њихови најбољи "језикословци пре сто година!").

Како он схваћа то да примером може доказати да "да српско име никада не бијаше у обичају у Дубровнику", не знам. Само као правник знам да се негативне чињенице не могу доказивати. То је апсурд како ће доказивати да нешто није било? То је формална немогућност. Међутим, он само прети доказима, да то може

"примјером" доказати, али тај "примјер" не износи нити је могуће да га изнесе све кад заиста не би у Дубровнику било српског помена. Како доказивати "примјером" да нешто није било?

У корист хрватског језика наводи два примера из древног Дубровника. Каже како је Никола Нељешковић (1510—1587) "пјевао на славу Петрову закључујући капљу нека га не умори: Немој сви Хрвати да на те плачу". Његов "истодобник" Видали пева Наљешковићу "Нико, хрватскога дико и славо језика". Ово друго се заиста односи на језик, који се назива хрватским, али ја не знам ко је тај Видали. Остали примери се не односе на Дубровник. Видали мислим да је био Дубровчанин, мада му је име италијанско, али не знам позитивно.

Свакако то је доказ, један једини Јагићу познат где се истиче хрватски језик у Дубровнику. А српски се спомиње безброј пута, и пре и после Нељешковића. Тада се мало знало из дубровачке културне историје уопште, а Јагић није ни то знао. Какво је његово знање дубровачке писмености било 4 године доцније доказ је његова расправа из 1868. у Кукуљевећем Аркиву ([51]). Он тамо наводи неколико ставова из ћирилског Зборника од 1520 ([52]). Ипак није веровао да је то писао Дубровчанин, јер, како саопштава његов доцнији зет и наследник на катедри Бечког универзитета Милан Решетар ([13]): "У то доба се само знало да је у Дубровнику ћирилица употребљавана једино у дописивању дубровачке владе са сусједном господом, па се зато Јагић није могао одлучити да призна да је Зборник писао Дубровчанин . . !"

То је било предубеђење, опсесија. Како може нешто ћирилицом да се изда у Дубровнику? Међутим, у свом другом доцнијем животу и раду на науци он је ово своје првобитно схватање из младости сасвим напустио и признао српском језику много већу улогу у књижевности и, специјално, у јавном животу древног Дубровника. Ја сам та његова мишљења наилазио у Архиву за словенску филологију, који сам прегледао и све занимљиво читао од аз до ижица. Нисам све преписивао али ће се то некад учинити. Овде ми је стало само да нагласам да његови "Изабрани краћи списи" садрже све што би могло бити неповољно за Србе али ниједну реченицу за њих повољну. То је школски пример како се поступа

према Србима у данашњој Југославији. Ипак смо ове податке од њега преузели лојалности ради.

Василије Ђерић, тада професор Београдског универзитета који је ове појаве екс професо проучавао, тврдио је ([53], с. 35): "Хрватско име нијесу нигде употребљавали Дубровчани ни за свој народ ни за свој језик. **Једини** је досад познати изузетак Доминик Златарић, а и тај изузетак треба онако тумачити како мисле професор Томо Маретић и Перо Будмани."

При томе се проф. Ђерић осврће и на Кукуљевића-Сакцинског који "хотимичним извраћајем смисла туђијех ријечи" хоће да тај број повећа махом уврштавајући међу Дубровчане лица која то нису. ([54]).

Шта су казали о Златарићу Томо Маретић и Перо Будмани ја не знам, али свакако то треба пронаћи. Први је то објавио 1888, ([55], а други 1899). ([56]).

Као што се види, Јагић и Ђерић не наводе исте спомене хрватских назива, специјално хрватског језика у Дубровнику. Јагић наводи двојицу, од којих се на језик оноси само један, Ђерић једнога, али ван двојице од Јагића споменутих. То би била свега тројица и тешко да би се још неко име пронашло. Ја на њега нисам наилазио. Ближе податке о тим дубровачким писцима немам, али је, свакако, инвентар бедан.

Мислим да сам наилазио на још неке хрватске писце, који су, поводећи се јамачно за Јагићем (који је тада био без икаквог ауторитета) тврдили да се у Дубровнику каткад спомињало хрватско име и хрватска ознака језика, српско име и српска ознака језика никад! Ако се не варам, то сам наилазио код Бранка Декслера (после "Водника"), код Ћира Трухелке и још неких. Али нове доказе нисам наилазио.

На основу тога закључивати о хрватском карактеру древног Дубровника у најмању руку је смело. То је неупоредиво, ни по броју ни по снази, са поменом српског имена и Срба устаром Дубровнику.

II.

Рекосмо да је српско име далеко чешће употребљавано у слободном Дубровнику него хрватско. То Јагић није ни знао пре нешто више од сто година; постепено се то дознавало и објављивало. Неке смо податке већ пренели у одељак II ове књиге (овог поглавља). Сад ће бити потребно навести још које.

Имамо неколико аката из средине XVI века, где се у Дубровнику означује наш језик српским, у званичним актима републике. Још више има случајева да се наше писмо, ћирилица, означује српском, али то овде не спада; ми смо то изнели у књижици "Ћирилица и Српство", св. I., Чикаго 1960.

Ево овде два-три примера где се језик као такав означује српским. Равно 1550. године је у Београду потврдио неке чињенице на српском језику и писму, неки Стјепан Радослаић, док се Дубровчанин Гоце потписао италијански. После је дубровачки канцелар де Примо то хомологирао и дао свој потпис, како сам каже "у српском језику": Subscritionem lingue serviane feci. Јиречек, који то саопштава, каже да је први пут овако означио свој потпис дубровачки "канцелар реченог језика", јер је то тада писао да се то чини in lingua slava. ([57]). Један доказ више да су се изрази сербо и славо у Дубровнику идентификовали.

Неколико година доцније (1564) поставља дубровачки сенат писара на српском језику овим речима: Prima pars est de dando onus lingue serviane Hieronyimo Francisci de Primo . . . ([58]). Затим му се одређује плата и супституисање. Под сенатом, како су га назвали у Загребу разуме се "Веће умољених", Consilium Rogatorum, а српски писар (канцелар) није исти који у претходном наводу, само из исте породице. Тамо је Био Никола Пасквалин Де Примо, а овде Јероним Франов Де Примо. Никола му је био стриц (патруус), и он је био прави канцелар, а Јероним његов супститут. Мислим да речи "даре онус" значе ставити у надлежност ("оптеретити га").

У Решетаревом Зборнику ([59]) наводи се један податак из Дубровачког архива, из године 1568, којим дубровачки надбискуп и Сенат даје дозволу извесним штампарима италијанским "да штампају неке књиге из Светог писма у српском језику". И тај је податак први пут саопштен 1914. Јагић га није могао знати пола века раније (равно пола века: 1864!).

Ево примера једне посланице упућене турском двору средином XVII века, поводом промене престола, са изречним опредељењем језика као српског.

Иако турски вазали, Дубровчани нису честитали султану Селиму II, сину Сулејмана Величанственог ступање на престо одмах чим су сазнали за ту вест у септембру 1566. године. Према дипломатском церемонијалу

онога времена, морали су да чекају службено саопштење које им је стигло по нарочитом чаушу из Дренопоља. Тек тада су одлучили да изврше своју вазалску обавезу. По обичају су најпре донели одлуку да обдаре чауша Фериза са 150 дуката и две тубе тканина. Истог дана (19. octobra 1566) одлучили су да пошаљу два племића као поклисаре који ће честитати новом султану ступање на престо. Изабрани су (21. октобра) Михаило Марков Лукаревић и Никола Влахов Соркочевић. Сутрадан је Сенат решавао о саставу честитке и питање на којем ће језику тај акт бити састављен. Предлог да се честитка упути истовремено на италијанском и српском одбијен је и решено је да то буде само на једном од та два језика. Српски језик је превагнуо: са 23 према 11 одлучено је да одговор буде "ин сермоне сервиано". Пошто су изразили "свој бескрајни бол" због смрти Селимовог оца Сулејмана "нашег великог господара, милостивог заштитника и чувара", Дубровчани су уверавали новог султана у своју оданост као "најпокорнији и највернији харачари и слуге . . . узвишене Отоманске куће". Нагласили су да упућују жарке молитве Богу, и дању и ноћу, да да Селиму здравље, дуг живот и сталну победу над непријатељима. Пошто је овај акт имао значај изјаве вазалске оданости, он је унесен и у записник Сената, али у италијанском преводу — "премда је био написан и одаслан на српском језику", како је речено у уводу превода.

За нашу тезу нема значајнијег доказа од овог. Односи се на прву половину XVII века, управо на годину 1638. Ради се о једном обавештењу грађанима, о једном огласу на италијанском језику са српским додатком (у латиници). Он је објављен први пут у задарском "Српском Листу" 1886, бр. 52, а после у дубровачком часопису "Срђу" за годину 1902, стр. 170. Ја сам га нашао код Ђерића ([53], с. 32), који је допунио скраћене изразе (месец, дан, титуле итсл..). Тамо стоји: A di primo Novembre 1638. De consulti de' Signor Officiali si grida e proclama l'infrascritto tenore in lingua Serviana per maggior intelligenza d'ognuno . . . Po zapovjedi Off. od Pramatike, dava se na znanje svakomu . . .".

Тај додатак на нашем језику латиницом налази се на самом акту. У садржају на италијанском стоји да се по наредби надлежних ("господе официјала") "телали

(извикује) и обзнањује доле означени садржај у српском језику да би га свак боље разумео . . .”

Заиста нема јаснијег доказа: 1) да је језик наш у древном Дубровнику, пре 350 година, називан српским, без икаквог додатка и без икакве замене. 2) Да је био толико распрострањен да закони који нису били на њему прокламовани нису могли аспирирати да су их разумели и да ће по њима поступати. Доминирајући језик у граду је био јамачно и тада италијански, али га нису сви разумели.

После сам нашао у “Политици” (у рубрици “Да ли знате”) како је један стручњак описивао процедуру овог оглашавања. Пошто се ради само о процедури, може се напис навести иако је без потписа. Тамо стоји:

“У законодавним и управним телима Дубровачке Републике седео је ограничен број властеле, па је стога било неопходно нове законе, уредбе и наредбе проглашавати свима њеним становницима. То се радило на врло једноставан начин. Један од ривијера (пандура, здура = послужитеља) дошао би на “уобичајена места” (на “општинску лужу или сл.) и громогласним гласом обратио би се публици речима “Чуј и почуј, народе” или “Чуј и почуј, мали и велики”, а затим би читао текст новога закона. И доиста, у записницима Великога већа стоји са стране законског текста врло често забележена примедба са именом ривијера који је извршио “прокламовање закона”. Често је исти закон прокламован више пута, у временским размацима, нарочито онда кад би грађани престали да се држе прописаног правила. У записницима има трагова о поновном проглашавању закона.

Тако је у енергичној борби против луксуза грађана Републике и поводом учестаних процеса због повреде законских прописа Сенат наређивао вишекратно проглашавање (често у скраћеном облику) и оно је вршено на “српском језику (ин лингва сервиана) да би свако боље разумео”. Ова педантност свакако је последица оштре наредбе Сената о начину прокламовања прописа о луксузу, јер су извесни процеси доводили до тешких сукоба не само између оптужених и сведока већ и између оптужених и сведока с једне стране и судија (“официјали од праматике” су били нарочити суд за процесе ове врсте) с друге стране. Нарочито су дубровачке госпе (“владике”) биле оштре у својим исказима”.

У једном стародревном рукопису, који се налази у Библиотеци фрацискана 312, ст. 185/86 налазе се ове речи, по Макушеву ([24], с. 1 аднотација), који не наводи време постанка рукописа: In un livro Serviano, dove vi sono l’ Epistole e li Vangeli che si leggono per tutto l’anno in Serviano, dopo poi pur in Serviano si legge così: “Нека се зна када се почео Дубровник градити од града Цавтата на 626 годиште Исукрста”.

Превод: “У једној српској књизи где су апостоли и еванђеља који се читају преко целе године на српском, чита се после тога, такође на српском “Нека се зна . . .”. Макушев додаје: “На томе заснивају Дубровчани податке о оснивању града”, па се позива на Долћија и друге: Sebastiano Dolci. De origine Urbis Ragusa diatriba . . .”.

Ја сам тај податак преписао директно из Макушева (примерак Ватиканске библиотеке), а после видех да га садржи и Ђерић ([53], стр. 34). Он каже да, према проф. Перу Колендићу, тај запис потиче од дубровачког песника и научника Игнацио Ђорђи. Овај је живео од 1675 до 1737. Према томе запис може да буде негде из почетка XVIII века. У тој малој белешки три пута се језик назива српским, језик који се употребљава у Дубровнику, чак у њиховим црквама.

Треба само потсетити да се под Цавтатом разуме данашњи Цавтат, стари Епидаурус, Ragusa vecchia, Civitas vetus, од чега долази наш Цавтат. Предање каже да су Дубровник основали Цавтаћани.

Изгледа да је и један речник тачно из средине XVIII века, на коме је сарађивао један дубровачки језуита назван српским уколико се радило о нашем језику. Ја сам нашао овај непотписан податак у чију се аутентичност не може сумњати, једино што цитати нису прецизни. Тамо стоји: “Први и до данас једини тројезични италијанско-српски-руски речник саставили су крајем 1751. године дубровачки исусовац Иван Марија Матијашевић (1714—1791) и новосадски свештеник Јован (Софроније) Младеновић (1721—1781). Аутограф овог речника, откривен у Библиотеци фрањевачког самостана Мала Браћа у Дубровнику, није, на жалост, довршен. Да је довршен био би по времену настанка први италијанско-руски и српско-руски речник а свакако први и последњи покушај израде јединственог речника ова три језика. Изузетно је и време настанка рукописа. На броду између Анконе и Дубровника упознали су се Матијашевић

и Младеновић и, да би прекратили досаду, необавезно су исписивали речи досећајући се њиховог значења у другим језицима. Учени Дубровчанин забележио је у свом дневнику да је део његовог посла био у томе да исписује речи матерњег језика и даје одреднице из италијанског, други део посла обављао је Јова Младеновић, који је изврсно познавао наш народни језик и делимично руски. Грађа је разврстана у три колоне и свака је обухватала речи једног језика . . .".

III

При крају живота Дубровачке републике не само да се још српски језик употребљавао и тако означавао, него је канда употреба била све интензивнија.

Постоји маса писама, трговачких рачуна па чак и трговачких књига које су биле писане "српским писмом (ћирилицом) и на српском језику", како је то званично констатовала канцеларија Дубровачке Републике. Тако на пример, 7. маја 1797. на захтев Алојзија Лилијатија, а по пристанку и вољи Ивана Ђурђевића, уписана су у канцеларијске књиге два трговачка рачуна које је Ђурђевић признао као своје. Како су оба писана "српским или словинским писмом", то их је "господин (сер) Пасквал Примовић, канцелар истог словинског језика" превео са српског на италијански. У другом једном случају текст је био писан латиницом и канцелар је констатовао (10. јула 1608) како се на захтев Петра Драговог и Павла Мартиновог, трговаца који тргују у Београду а по пристанку Лауренција Антуновића, названог Guazzi региструју делови писма **писаног на српском језику** (in lingua serviana). У овом случају, пошто је писмо писано не ћирилицом већ латиницом, а на дубровачком дијалекту, канцелар вели да је писано на српском језику, али не помиње писмо јер није писано ћирилицом коју обично зове такође "српским писмом" (вероватно за разлику од латинског, турског и сл.).— Безброј је оваквих и сличних писама, тестамената, наредби владе (ово ређе) која су писана на нашем језику и које је Дубровачка Република називала српским.

Кад су се Дубровчани обраћали босанским пашама као људима нашег језика, писали су им на српском, иначе на турском. Али, 1799. године дубровачки писар за турске послове био је одсутан, па је тадашњем босанском паши, који је био Турчин, писано на српском.

Босански тефдердар Рецепашић (потомак требињског бега а потом херцеговачког паше Рецеп-паше Шехића) опоменуо их је у свом писму да паши морају писати турски, јер не зна српски, а њему, тефдердару, нека пишу српски. — Како је због немира у Конавлима, услед нове цене соли, а и због непријатног суседа, Аустрије, па и других разлога, дубровачка влада морала да буде у сталном додиру с босанским пашом, наставила је своју преписку на српском, правдајући се свом пријатељу тефдердару да, пошто не могу никога наћи ко ће "писати то у Турску јазију" они ће и убудуће бити присиљени **"писат с јазиом српском"**. У писму паши Дубровчани се на крају правдају готово истим речима: "Ми Вас јоштара молимо да бисте нам простили јербо смо усиловани **писат Вам ову нашу у језик сарпски** бивши наш тер цуман находи се изван овега Стата". У свом, пак, упутству писаном на италијанском **Стефану Радинковићу**, који је ишао у Невесиње тефдердару, наложили су му да има предати "писмо писано , , , у славенском писму". Такође су свом другом дипломатском агенту, који је путовао паши у Травник (Антонију Корбету), наложили да преда паши писмо уз извињење што је "исто писмо писано не на турском већ у славенском језику (in lingua slava)". Дакле, у оном случају кад пишу на српском језику Дубровчани кажу "српска јазија", "српски језик", док на италијанском језику српски језик називају славенским. То је, уосталом, стара пракса да свој, славенски језик зову час српски, час славенски.

Испитивајући овај проблем (назива словенског језика Дубровчана) највећу сензацију је на мене оставила песма "на народну" саопштење од дубровачког свештеника дум Ђуре Ферића, који је живео од 1739 до 1820. Био је одличан латиниста и полихистор. Песма је с краја XVIII века и ускоро је објављена по рукопису. Можда је песма и народна, али свакако из Дубровника одн. његове околине. Она је објављена у "Бразди": "Народне песме у записима XV—XVIII века".([62])

Садржај је овај: Цар из "билога града Цариграда" позива војеводу Јанка на шишано кумство. Он осећа замку, а тако исто и његова "дружина". С њом се саветује шта да ради. Напослетку му саветују да иде али да води собом "три вирна друга", међу њима и Грчић Манола. Сва три су изабрана да би онемогућили штетне последице сплетака. Маноло као познавалац грчког је-

зика (и у многим другим српским песмама спомиње се Грчићу Манојло и увек има исту улогу). Ево како саветодавац препоруча Манојла војеводи Јанку:

Јер ако ти од потрибе буде
Тере царе грчки узбесиди,
Разумјет ће Грчићу Манола,
И он ће ти српски повидити.

То значи да ће му то превести, српским речима објаснити. Тако је и било:

Кад су били прико поља равна
Говорио војевода Јанко,
Говорио Грчићу Маноли:
"Слушај добро, Богом побратиме,
Хоће л' царе грчки бесидити,
Тере мени ти повиди српски,
За да наших не губимо глава . . .".
Вели њему Грчићу Манола:
Не старај се Богом побратиме,
Ако царе грчки узбеседи,
Ја ћу теби српски повидити
И нећемо главе изгубити . . ."

На три места, управо увек кад се говори о сопственом језику, они употребљавају назив српски!

IV

Кад је Ватрослав Јагић, а преко њега и низ других хрватских научника, тврдио квази категорично да помена о српском језику у старом Дубровнику нема, страшто су се пребацили. То им се може опростити (бар Јагићу, али не доцнијим имитаторима), јер ниједан од ових споменика није био познат кад је он писао (1864). Ово свакако нису сви помени српског језика у Дубровнику, али, колико опет ја знам, нигде се не нађе неки други назив хрватски већ у два-три (пре два него три) поменута споменика. Брзоплет је био Јагић кад је то тврдио, али, као велики научник, није на томе инзистирао . Само издавачи његових "краћих списа" неће да наведу никакву његову доцнију изјаву која би могла и најмање демантовати ову његову почетничку и непроверену тврдњу.

У **'листинама"** сачуваним у Дубровнику и тако спашеним за Српство, спомиње се српско име стотине ако не и хиљаде пута: било да се означује етничка припадност околних људи, било да се обележава језик којим говоре или писмо којим пишу. И у италијанском, и у латинском, и у српском језику стално се наилази на адјективе (понекад и супстантиве) српски итд. Хрватски никад и нигде. И на основу тога Хрвати, данашњи Хрвати иони прошлог века, закључују да је Дубровник био хрватски!! У тим листинама спомињу се многи други народи и њихове земље, удаљенији од Хрватске, али ова никада или бар скоро никада. (Категоричка тврдња никада мора се мало ублажити, мада ја не знам ниједан сличан пример. Може га евентуално бити а да га ја не знам).

Дуго пошто је рукопис ове књиге био завршен и чекао издавача, изашла је, ту сасвим скоро, књига професора Српско-хрватског језика у Новом Саду **Павла Ивића** у издању СКњЗ под насловом "Српски народ и његов језик". У ствари је књига посвећена нашој лингвистици и рађена је на основу свих досад познатих података. Ту он даје и свој закључни суд о "дубровачком језику".

Према Павлу Ивићу ([128], с. 141) има "укупно четири или пет помена хрватског језика у Дубровнику или самог Дубровника у кругу хрватских градова искључиво код песника, и то у нарочитим приликама као што је куртуазно обраћање некоме из хрватских страна, или наслов штампане књиге која ће можда обезбедити ширу публику, или поетска тирада у којој поређење дубровачког са хрватским има у ствари циљ да истакне предност дубровачког . . . Постоје уосталом и примери где дубровачки аутори помињу Хрвате, али на начин из којега се јасно види да у њих не убрајају Дубровчане . . ." Насупрот томе врло је честа појава да су "Дубровчани, почев од краја XV па до почетка XVIII века називали свој језик српским (лингва сервиана) и то најчешће у службеним актима кад је требало означити народни језик Дубровника за разлику од италијанског или латинског језика докумената који садрже ове помене . . ."

И проф. Ивић се пита: "Јесу ли можда дубровачки патрицији, Романи по језику, назвали у своје време словенски дијалекат градске околине српским (и једног дела житеља самог града) зато што је та околина припадала српској држави? Или је можда само становништво у околини, док је она била још политички српска, навикло да свој језик тако зове? . . ."

VI. ДРУКЧИЈЕ ОЗНАЧАВАЊЕ НАШЕГ ЈЕЗИКА У ДРЕВНОМ ДУБРОВНИКУ

Видели смо да је било и разних ознака нашега језика у старом слободном Дубровнику, да је међу њима било чак и српско име доста често. Видели смо да су литерати означавали наш језик најчешће као словински, понекад илирски итд. Па и иначе, ван самих учених дела, било је сличних ознака за језик дубровачке околине, а после и самога града.

Језик је означаван понекад **дубровачки** као што смо видели. То је било ретко, али је било и тога. Исто тако, опет ретко и још ређе, означаван је језик Дубровника као босански (никад херцеговачки мада је он то дијалектелошки био). Хрватски је био још већи изузетак. Илирски је много употребљаван али углавном у лексици, речницима. Све смо то изнели. Остаје да се мало више каже о ознаци језика као "нашег", што је такође било ретко, и као словинског што је било веома често.

I

Проф. **Константин Јиречек** пише у својој расправи о средњевековној дубровачкој канцеларији ([30], с. 184) и ово: "Октобра 1493. добили су три изасланика Дубровника код Порте од Сената ова упутства како да разговарају са тада моћним Ахмед-пашом Херцеговићем (сином херцога Стјепана): "У говору са Агматпашом настојаћете, ако је могуће, са њим самим, кад вам се обрати у нашем језику, јер ћете моћи фамилијарније да с њим говорите".

Велики комедиограф **Марин Држић** јавио је једним писмом у Италију: "Овај Мехмед-паша је нашега језика и народа који у Дубровнику не познаје ни Петра ни Павла него све Дубровчане скупа, а јер је наше крви босанске нећемео пропустити да с њиме разговарамо и да га задржимо као пријатеља". Марин Држић је живео од 1508. до 1567.

II

Много чешће него "нашки" означавао се језик Дубровчана као **словенски, словински** итсл. Ево и ту неколико примера:

У једној расправи, иако изашлој у новинама, једног од најпризнатијих рагузолога данашњице проф. **Радована Самарџића** описује се доба "Велике Трешње" (1676) и непосредно за тим ([64]). Реч је о Стијепу Градићу и Јакети Палмотићу, дубровачким дипломатима. Палмотић је био у аудијенцији код папе Инокентија XI покушавши да га склони на помоћ у евентуалној борби против Турака који су надирали ка Бечу. Он саопштава: Папе ме упита: "Којим језиком се говори у Вашем граду? Да ли оним којим ја говорим?" — Не, одговорих ја, — "То значи да говорите словенски". — Ја то потврдих. — (Јамачно је папа казао скјаво или сћаво, што је исто, ЛМК).

Знао је сваки дубровачки грађанин италијански боље него "словенски" па ипак поклисар Републике неће да остави утисак да је град етнички италијански одн. романски.

Овде назив језика потиче од папе. Вероватно би га тако назвао и сам Палмотић, али до тога није дошло. Он је само потврдио папину претпоставку, (Да папа није сигурно знао како се тамо говори, мало је чудно и може на разне начине да се тумачи.).

Тамо стоји кад Палмотић чита писма Градићева из Рима, која су му једина утеха у тим тешким данима, учини му се "да попијевамо заједно Марка Краљевића, за све да ми оди попијевамо у великој тузи". (Оди значи овде, ЛМК.). Марко Краљевић им је једина утеха. Колико он мора да је био популаран у тадашњем, тек послављеном Дубровнику.

Ово сам био давно написао одн. пренео из листа где је било публиковано кад наиђох на потврду да је Ђако Палмота заиста био одушевљени присташа словениског језика и да му је певао славопојке, а то је опет саопштио Степо Гради који се горе спомиње. Ево шта сам нашао на другом месту ([47]).

У XVII веку је дубровачки писац Стефан Гради (Градић), дугогодишњи поклисар своје републике у Риму, (живео од 1613 до 1683), дао биографију свога суграђанина Ђака Палмоте (Палмотића) 1670 године. Према латинском тексту те биографије отштампане у делима Ватрослава Јагића ([47], с. 47), Палмотић је написао:

"Кад је пак опазио (Палмотић) да је словенски језик подељен на више разних дијалеката према множини земаља и народа које обухвата, узео је начин говора

који је у употреби код босанских суседа, чији народ изгледа да је по природи створен, и својим изгледом и телесним саставом, као и начином говора за достојног части и пристојности (а није прихватио језик својих суграђана који свакако нису Словени по пореклу, а усто, услед сталног саобраћаја са Италијанима и осталим иностраним народима врве често у туђим речима и фразама)".

У својим делима проф. **Константин Јиречек** кадгод наиђе на неки латински израз склавус или италијански скијаво преведе просто "српски". Ево између стотине примера неколико на само две стране своје Историје Срба, превод Радонића, ([80], III, св. 174—175). Ради се махом о исправама Дубровчана. Да ли је то сасвим исправно ја не знам. Али то потиче од Јиречка, колеге Јагићевог на Бечком универзитету и највећег капацитета за историју Балкана у целој Европи. Никад му не би пало на памет да "скијаво" преведе са "хрватски".

Италијани су, сасвим правилно, означавали Словенима своје словенске комшије преко пута Јадрана. Они их нису умели, а можда нису ни хтели, дистанцирати. Али има једна околност која нарочито пада у очи и којој је можда баш овде место да се спомене (не да се сасвим расправи). То је ова: Хрвати су вековима, управо читав миленij, били комшије Италијана, и непосредни (на копну) и посредни (морем). Па никад се не призна за њих посебан назив Хрвата, ни у старини ни у новије време. Нису ни Дубровчани, који ни иначе нису нигде са Хрватима граничили, могли да тај језик хрватским означе баш према италијанском узору.

У Енциклопедији Југославије, хрватски писаној и у хрватском духу састављеној, пише ипак, при изношењу историје Дубровника ([120]): "Дубровник и Хрватска. О односима Дубровника према све снажнијој и самосталнијој хрватској кнежевини у IX столећу, па према хрватској краљевини, посебно за Томислава у X ст., као и према поморској сили чувених Неретљана, нема података".

Дубровчани су брижно бележили све појаве у њиховој држави. И стицајем прилика све је то сачувано. О Србији и српским владарима има стотине и хиљаде исправа. Они су имали и своје канцеларије за српски језик. О Хрватској нигде речи. Нису те исправе пропале, него их није ни било. И сад да они свој језик називају хрватским кад уопште и не знају о неком постојању

Хрвата, бар маса не зна, а слабо и регенти! Неретљани су им били ближи, али су Неретљани, већ према Константину Порфирогениту, били Срби.

Зато велики научник Јагић није инсистирао никад више кад је постао професор универзитета у Русији, у Немачкој, у Аустрији, на ма каквом хрватству Дубровника.

III.

Довде смо изнели бар неколико директних примера како су Дубровчани пре више векова називали језик којим су говорили поред романских језика. Сад ћемо то исто посредно потврдити, преко других компетентних писаца, већим делом признатих рагузолога. Међу њима ће бити највише Хрвата.

Гледишта **Милана Решетара** ми смо изнели у претходном одељку (IV), и нећемо понављати. Он је писао о томе много и често. Из тих његових радова резултира ово ([13], [15], [16], [17], [18], [19], пасим):

Заиста, у 16 и 17 веку стари Дубровчани су свој језик називали махом словенским, понекад илирским или српским језиком. Дубровачке канцеларије и нотарске књиге садрже низ заведених трговачких приватних писама и уговора, писаних нашим или италијанским језиком. За ова се писма и уговоре наглашава да им је изворник (који су странке донеле ради завођења у службене књиге) писан српским језиком (lingua serviana, sermone serviano, eloquium servianum). У једном дубровачком огласу из 1638 године стоји да ће његов текст прогласити телал "на српском језику, ради лакшег разумевања за свакога". Међутим није било сталности у ознаци за језик и често се налазе помени "српски или илирски", "словински или илирски", или "словински или српски" језик и слично. Назив "словински" од Гундулића узима опште размере.

У претходном одељку смо навели како је сам **Ватрослав Јагић** у једној својој почетничкој расправи казао како је првобитно име хрватско у Дубровнику заменило постепено једно "учено име" по туђем италијанском узору, "словинско".

Под цитираним речима Јагића рекло би се да је име хрватско било примордијално и као доминирајуће у Дубровнику, по којем завлада по туђем, тј. талијанском примјеру оно друго 'учено': словинско". Словинско би,

према томе било секундарно, успутно и доцније име за језик Дубровчана, усто "учено", што би значило да га народ није употребљавао, него је бајаги употребљавао име хрватско. Све је то нетачно и све је после сам Јагић довољно алтерирао.

Можда је, и врло је вероватно, да је назив словенски узет према италијанском словенико, славо, скјаво, шћаво итсл. Али тако нису у Италији обележавани само Хрвати, већ и Срби, чак и првенствено Срби. Ја сам о томе писао у књизи "Историјска и слична права на БиХ", и другде, па нећу да понављам.

Колико је **Јагић** променио своје мишљење у току даљих деценија видеће се из наших цитата у другом поглављу ове књиге, у којима он дубровачку литературу сматра заједничким добром Срба и Хрвата (мада ни речи од тога нису унели хрватски мегаломани и фалсификатори у збирку његових "Краћих списа". ([47]). Овде неколико ставова који се тичу претежно (мада не сасвим) језика старог Дубровника.

У XVII тому свога "Архива", пише Јагић при крају прошлог века ([68]):

"Постоји неспорна чињеница да је — између северне далматинске области која је била хрватска од почетка хрватске државе, и јужне приморске области која је у XIII и XIV веку узела српско име — лежала све до у најновије доба средња зона, где је стародреван назив 'словински' стално остао познат и као такав у самој књижевности високо одржаван. Ту треба у првом реду да се спомене Република Дубровник са својом околином у којима се вековима није хтело употребљавати ни српско ни хрватско име, иако су оба била врло добро позната, него, уколико се тиче језика, стално се одржавало прастаро, домаће, наименовање 'словински' коме нису дали да пређе у заборав. У стиху Милетија (1206) већ може да се чита: Rhagusam dicunt quae sclavonice Dubrovnik dicitur..."

Не знам ко му је Милетије. Ове речи, пак, значе: Рагузом зову онај (град) који се словенски каже Дубровник.

IV.

И други хрватски писци, који не могу да докажу употребу хрватског назива за говор Дубровника, истичу као нарочито распрострањено словенско одн. словинско обележје. Тако на пример:

Хрватски историчар књижевности, проф. **Антун Барац** пише ([66]): "У Дубровнику све до 18. века преовлађивао је (за језик) назив словински". Који би други називи били, не излаже. Можда има разлога.

Хрватски литерарни историк **Драгутин Прохаска** писао је у књизи издатој у Загребу 1911, на немачком језику да израз "словински" није употребљаван само од писаца и научника: "То је опште народна појава. (Das ist eine volkstümliche Erscheinung). Усто треба нагласити да 'словински', то значи баш јужнословенски. Ово произилази такође и из јужнословенске идеје песника Гундулића, што долази до изражаја у његовом 'Осману'." ([67]).

Један од најпризнатијих хрватских књижевника и "препородитеља" XIX века, **Богослав Шулек** "Словак, али већ посве кроатизован" ([41], с. 350) (1816—1895) у својој студији "Срби и Хрвати" износи како је било покушано за оба народа устројити име Илира, али су се Срби томе одупрли. Онда каже: "Затим буде предложено име словинско или словјенско, којим многи наши дубровачки писци од много вјекова називаху укупно све јужне Словене. Но не знам да ли се иједан Србин овим именом послужио акопрем није заиста несходно. — Напокон буду Срби понуђени именом југословенским. Ни ово није продрло. Тако остаде све настојање Хрвата у том послу јалово; дапаче се чини да се тим у неких Срба побудило криво мнијење да Хрвати свога имена не штују и не љубе и да само зато за другим хлепе..."

Филолог Марсел Кушар, Далматинац (Са Раба, 1858—1940) сарађивао је на репрезентативној едицији бечког двора "Аустро-угарска монархија у речи и слици" у тому Далмација ([101]), и ту је говорио о приморској литератури. Казао је: "У старој домаћој литератури наилази се на наименовање језика хрватским поред далматинских писаца и код неколико далматинских песника, док је име 'српски' било у употреби код старих Дубровчана само као означење за земље залеђа на Балканском полуострва. Највише је у употреби била код њих више научна ознака словински језик. (То даје Кушар у оригиналу.) Он је у Далмацији већ 1069 по први пут употребљен у једној повељи краља Петра Крешимира."

Марсел Кушар, који је моме оцу био професор гим-

назије у Котору, а мени директор гимназије у Задру, био је Хрват, мада не загрижен. Он тврди да су далматински писци у прози, а делимично и верзима, означавали свој језик хрватским. За Дубровчане то не каже. Напротив каже, да су они употребљавали српски назив у кореспонденцији са српским залеђем. (Да је залеђе било српско, то загрижени Хрвати и данашњи од реда негирају.) Иначе је највише употребљаван за ознаку језик назов словински. Кушар је писао о Далмацији уопште па се само то односи на Дубровник посебно. Истина је што каже за словенски језик; није истина што тврди за српски језик да је термин употребљаван само про форо екстерно.

VII. КАКО СУ НАУЧНИЦИ ПРОШЛОГ И ОВОГ ВЕКА НАЗИВАЛИ ЈЕЗИК И НАРОД СТАРОГ ДУБРОВНИКА

И ово је питање веома значајно и не анахронистичко. Људи од науке, стручњаци у предмету, своја гледишта базирају на подацима из прошлости, али ову боље разумеју и правилније посматрају него ми нестручњаци. Кад говоре о језику древног Дубровника, уврштају га у једну или другу грану словенских језика, обележавају како их научна свест учи. Тиме пре се човек може ослонити на њих што не види никакву националистичку тенденцију, нарочито код страних и веома угледних писаца. На њих ћемо се углавном и обазирати; домаће, било српске или хрватске, цитираћемо ако то нарочито заслужују (по својој стручности или објективности). Ако се већина писаца слаже, ако је међу њима, како се то каже у католичком црквеном праву и "већи и паметнији део" (pars maior et sanior), онда се он тешко може демантовати и данас, а игнорисати никако.

Тих принципа ћемо се држати износећи доње цитате.

Овде ће највећим делом бити изнето шта су стручњаци и научници уопште рекли о етничком карактеру језика којим је говорио или писао Дубровник. Има међутим и цитата где се то индиректно закључује. Кад се говори нпр. о етничкој припадности Дубровчана.

Кад се каже да су Срби, то свакако значи да им је и језик српски.

Најзад, неки писци не говоре само о Дубровнику, већ о целој источној обали Јадрана, о "Далмацији" према аустријској административној подели. То ће бити случај само онда ако је ван сваке сумње Дубровник обухваћен. Па и тада ће се избегавати овакве енунцијације ако нема неких нарочитих разлога да се оне изнесу.

I.

Почећемо са **славистима**, који на основу језика утврђују народност појединих словенских области.

Прво ћемо навести Добровског, тзв. "оца Славистике". (**Јосиф Добровски** је живео од 1753 до 1829. Био је католички калуђер, језуит. Чех по народности, по занимању професор и ректор Богословије у Моравској).

У једном писму Јернеју Копитару из почетка прошлог века, Добровски пише ([69]): "Географски називи ме мало интересују. Та **Дубровчани, Македонци и Босанци су Срби.** Крањци, Безјаци, Панонски Хрвати су по пореклу Хрвати" . . .

У књизи "Славин", његовом најсензационалнијем делу, у издању од 1834, "патријарх Славостике, патер Јосеф Добровски пише ([74]): "Границе између **правог** хрватског и српског (илирског) језика у Далмацији могао би најбоље да наведе неки Хрват који је добро вешт у оба дијалекта. Ако некоји, као Златарић у предговору својих Песама (Млеци 1597. 4.) **далматинско-илирски (српски) језик називају харвацки језик, то није тачно говорено;** то се догађа због политичке везе са Далмацијом. **Далматинско-илирски и српски ја држим у суштини још увек као исти језик.** Ја знам добро да далматински и српски нису сасвим истоветни говори. Али, у основи, оба припадају, без обзира на разне провинцијализме и друга мања отступања, ипак само једној језичној врсти, **као што су и становници обе земље по свом пореклу српског стабла . . ."**

(Први део ове изјаве дао је Добровски раније, а сад га, другом и трећом реченицом, потврђује. Он је до краја живота остао на гледишту да су Далматинци и по језику и по пореклу углавном Срби, међу њима и Дубровчани).

Преко Добровског видимо и наслов (или садржину) Златарићевог дела и време његовог штампања, али исто тако и јаку реакцију Добровског на његово означавање

језика хрватским, пуних 30 година пре појаве расправе Јагићеве.

Најдецидираније гледиште Добровског по овом питању налазимо на месту где га никако не бисмо тражили, у Историји Угарске државе од **Јохана Христијана Енгела.** Овај је казао у својој историји Дубровачке републике ([21]): "Дубровачко-словенски дијалекат је и сад још најближе сродан са српским, као што је Г. Добровски у мојој Историји Угарске државе (III, с. 154) приметио" ([21]).

После Добровског дошао би на ред **Јернеј Копитар,** Словенац, цензор словенских и грчких књига у Бечу, велики пријатељ и заштитник Вука Караџића. Он је нешто млађи савременик Добровскога (1780—1844).

Већ у наставку Јагићевих излагања о Добровском мало пре цитираних ([75]) Јагић прелази на Копитара и каже: "Ни Копитар није могао да се од гореозначеног гледишта (Дубровског, да су само кајкавци Хрвати ЛМК) које је (гледиште) са његовим дуализмом примио, уздигне до неког другог гледишта које би било правилније . . ."

Бартоломеј или, како га Словенци рађе зову Јернеј Копитар, сматра дубровачки говор неспорно српским. Он је то учинио у више својих радова које ћемо делимично пренети из његових Сабраних дела издатих у Љубљани за време Окупације ([121]). То нећемо цитирати сваки рад посебно већ ту књигу сабраних "списа". Ко жели може из књиге видети где је који рад првобитно објављен.

У приказу првог издања Вуковог рјечника српског језика Копитар пише 1818 још да се његов "лепи дијалекат зове час илирски, час славонски, час српски, али да му ово последње обележење највише приличи. ([121], с. 6). Он признаје да би "католички део" српскога народа можда претпоставио назив "илирски", а турски део "босански" или би оба желела да се он означава "плебејско-комично" "овако" или "нашки".

На том истом месту Копитар такође тврди да католички Срби "пишу тај језик већ 300 година још увек без неке конзенквентне или опште усвојене ортографије . . ."

Приказујући књигу Чапловића о Славонији 1819. он каже ([121], с. 158) да "српски језик говори 4 до 5 милиона". Посебно: "Католички Далматинци, Дубровчани

итд. певају и пишу у овом језику већ дуже од триста година . . ."

У својој студији о речи Шокац издатој 1820. пише Копитар да је она италијанског порекла. Томе се не треба чудити каже он ([121], с. 166): "Зар не станују на целој источној обали Јадранскога мора и Италијани, поред и међу Србима?". Он на целој источној обали Јадрана не виде ниједног Хрвата који би говорио "хрватски"!

Он то скоро дословно понавља 1822. у рецензији књиге "Институције словенског језика" Јосифа Добровског на латинском. Ту он каже ([121], с. 202): "српски или илирски дијалекат говоре у Србији, Босни, Црној Гори, Дубровнику, Далмацији, Истри, Хрватској Граници, Славонији и српским насељима по јужној Угарској, четири до пет милиона, од којих су око половине грчког обреда (ово Копитар пише латински, а рецензија је на немачком), али богослужење обављају на словенском језику".

Копитар је могао споменути само Далмацију, јер је она у то доба административно убухватала и Дубровник, но оба пута он специјално истиче и наглашава Дубровник као место српског језика. Не верујем да је то била "великосрбска промицба"! У почетку рецензије (с. 195) убраја Дубровчане етнички међ Србе.

Јосип Павле Шафарик, (1795—1861) један од најбољих слависта прве половине прошлог века, писао је у својим "Српским зрнцима за читање" ([73]): "То је историјски и лингвистички доказана чињеница да као што Срби у Србији, Босни, Славонији, Херцеговини, Црној Гори и Далмацији у својој укупности сачињавају само једну грану великог словенског стабла, па макар припадали источној или западној цркви, исто тако и њихов језик претставља **само једно** наречје мада са више безначајних варијетета."

Ватрослав Јагић, који сам наводи тај став у оригиналу (немачки) у своме већем првенцу на хрватском језику ([50]), каже да и његова расправа има за циљ "да потврди ријечи великог Шафарика, изречене прије много година" (Јагићева расправа је изашла 1864.), али му замера што је мало затим казао да је "данашња Далмација од давнина припадала по језику српској народној и говорној врсти". Јагић додаје: "Што је Шафарик волио име српско, а бојао се, би рећ, хрватскога, тому се није чудити када помислимо да је прије 30 година, сасвим

нехисторички и нефилологички, једини кајкавски идиом провинцијалне Хрватске присвајао име хрватско, а права хрватска домовина Далмација била укопана у дубок сан и тешко душевно мртвило, заодјевено плаштом словинства или паче илирства."

Заиста, све дубровачке исправе, повеље, сва писма итсл. писана на нашем језику уврштa професор Бечког универзитета, највећи слависта свога времена, Словенац **Франц Миклошич** у своја Монумента Сербика ([85]), у своје "Српске споменике". Под тим истим насловом објављује неке накнадно" пронађене повеље и акта Дубровачке републике, такође професор Бечког универзитета, Чех **Константин Јиречек,** сад под српским насловом ([86]). Једнако као пре њега и Дубровчанин Медо Пуцић две књиге. ([87]).

Мени је непознато, и поред свог фалсификаторства хрватског, да је ико те споменике назвао хрватским. А српским их је звала сва меродавна словенска наука.

Франц Миклошич, каже за речнике Микаље и Стулија да су српски нако их они тако не називају. То каже у свом Старословенском речнику, ([46]) а наводи то са чуђењем његов доцнији наследдник на Бечкој катедри и његов обожавалац Ватрослав Јагић у приказу тог Миклошичевог речника у загребачком часопису "Књижевник" за 1865 ([47], с. 449). То је писао млади Јагић и, како сам рекао на другом месту у овој књизи, то је прештампано од садашњег режима, али ништа што је доцније демантовао.

Са славистима навешће се и два страна лингвиста одн. филолога који су се и славистиком бавили, специјално са радом Вуковим. Један је творац великог Немачког речника **Јакоб Грим,** један од два чувена брата Грима, који је помогао Вуку написати прву срску граматику, други је **Фатер,** код кога је Вук у Јени докторирао.

Први немачки лингвиста **Јакоб Грим** (1785—1863) писао је о распрострањености српског језика и том приликом рекао да ту спада цела Далмација ([84]). Други немачки филолог **Јохан Северин Фатер** писао је 1847 кога све "броји у Славено-Србе", па је ту казао да броји "Далматинце уздуж Јадранског мора, у окрузима Задар, Сплит, Дубровник и Котор..." ([88]) (Живео од 1771. до 1826.).

То су све стари, водећи слависти, оснивоци Славистичке школе. Има и новијих који су дубровачки језик

називали српским. Неке смо забележили мада по изузетку. У најновије време је то "херезија", јерес називати дубровачки језик српским. Власти југословенске које пружају податак о томе захтевају да се језик назива хрватским. Па ипак се чак и у земљи налази правих научника који га зову бар српско-хрватским. Неколико примера у овом смислу, у свом додатку Енгеловој Историји Дубровника пише дум Иво Стојановић ([22], с. 359):

"Сви слависти уче екс катедра да је пук дубровачки словјенско-српскога племена. Доста је ако наведемо **Лежеа, професора Славистике у Паризу."** Стојановић цитира његове речи на француском, које ћемо ми овде превести: "Дубровник увек пружа племенито гостопримство прогоњеним Србима. Баш ту, у његовим зидинама и около њих, развија се литература Јужних Словена од почетка 15 века. **Становништво Дубровника је словенско српске расе".** То подвлачи сам дум Иво, али не цитира одакле је податак узео. Он је несумњив али недокументован. **Луј Леже** је иначе на више места писао о Дубровнику, па га и ми цитирамо у овој књизи са неколико навода. Он је заиста био велики слависта, можда међу Французима највећи. (1843—1923).

Чешки филолог **Јосеф Карасек** пише почетком овога века ([83], I, 24): "Занимљивије него што је литература заједничка Јужним Словенима јесу списи признати као српског обележја, познати под именом 'монумента сербика', многобројне српске повеље које задиру до у 12. век, а у којима су се одржали многи трагови народног језика. Најстарије повеље потичу од бана Кулина (1189) и великог жупана Немање (1199).

У следећем периоду ми наилазимо на читав низ веома важиних за историју повеља српских краљева, босанских банова и краљева, херцеговачких херцога, повеља са Приморја; и Република Дубровник је кореспондирала са залеђем на српском језику. Овај је био, између осталога такође језик дипломата у балканским земљама; чак доцније Ђорђе Скендербег, јунак арбанашки, који је опеван и у Јужнословенским песмама, као и турски паше и намесници служили су се у својим повељама српским језиком".

И **Вук Караџић** је сматрао дубровачки језик као српски, па му је то био један од разлога да се определи за ијекавштину да би то сјединило православне Србе са

католичким или, како он каже "са нашом браћом Римског закона..." ([128]).

Дубровчанин, професор језика на Београдском универзитету **Хенрик Барић** пише да су у XV веку Дубровчани већ били биленг (двојезични). У мешовите породице се увлачио и даље српски језик, како Барић без околишавања пише. Даље вели: 1472. је осујећен покушај да се у Вијећу о државним пословима дискутује српски! ([12]).

II.

Ништа мање о славистима нису на овом пољу меродавни **историчари.** Навешћемо неколико њих, све странце али међу најбољима који су се икад појавили претресавајући ова питања.

Први би дошао **Јохан Христијан Енгел** (1820—1892) са својом Историјом Дубровачке републике издатом 1807, али смо њега цитирали у другом контексту, директно из његове историје Републике Дубровника ([21]). Сад само један детаљ посредно ([22]).

Овде ћу навести неколико цитата дум Ива Стојановића ([22], с. 206), из књига које су ми све доступне, али сматрам да ћу их преко дум Ива Стојановића, католичког прелата и Дубровчана, некако појачати, изазвати двоструко дејство.

Дум Иво пише: **"Шафарик** потврђује да су Далматинци уопће од племена српскога" ([22]). **Гебхарди** пише да је језик наш "више рашки него хрватски" ([89]). А затим наводи још и Енгела, али не његову књигу Историја Дубровачке републике, коју је сам превео, него једну другу о историји Угарске и њених споредних земаља ([90]). Дум Иван каже: "Познати повјесничар **Енгел** кори Златарића што језик Далмације зове хрватскијем, те каже да је то посве криво, пошто је тај језик чисто српски, а да се име хрватско спомиње само ради тога, што је Далмација била неко вријеме у политичкијем свезама с Хрватском ради Угарске".

Велики немачки историк **Фридрих Рис** (1781—1821) писао је почетком прошлог века у својој Историји Средњег века ([79], с. 850): "Рагуза је настала од старог Рагузијум, куда су појурили становници старог Епидаура (Цавтата, ЛМК); Срби се помешаше са старим становницима... Број становника се повећавао, и пошто су (нови) махом били Словени, то латински језик пропаде

и један српски дијалекат завлада..." Изречно: und es ward ein servischer Dialect herrschend.

Највећи историчар наше прошлости, професор Бечког универзитета и Чех по народности, **Константин Јиречек** је у својој Историји Срба објашњавао порекло и нестанак романског елемента на Приморју, и том приликом је казао ([80], III, с. 42): "У Котору и Дубровнику, од краја средњег века, **надвладао је српски говор,** и то због изумирања старих варошких породица и примања многобројних нових, због територијалног повећања и јаког трговачког саобраћаја са унутрашњошћу..."

Јиречек чисто и бистро зове овај језик српским, без икаквог ограничења или додатака. Да живи у садашњој Југославији, оптужили би га због "великосрпске пропаганде"!

Највећи румунски историк, признат у целом свету и један од највећих историка Европе XX века, **Никола Јорга** (1871—1940) пише у једној својој студији говорећи о "народном животу становника" Дубровника да језик доминирајуће класе до извесне епохе беше италијански, иначе "**сасвим чисто српски,** чак у времену које је претходило буђењу славенске националности у овим пределима". ([70]).

Да изнесемо мишљења два-три историчара са самог Јадрана, писана у приличном раздобљу. Прво једног Дубровчанина.

Конте Лујо Војновић, брат конта Ива познатог песника, писао је на француском језику за време Првог светског рата ([76]) за стари Дубровник: "Једна чудна република, која је своје записнике редиговала на латинском и напослетку на италијанском, али чији сенатори дискутоваху на српском језику и кореспондирају на том језику са српским кнежевима, обележавајући на српском имена њиховић кућа (породица племена). Она је редиговала и шифрирала на српском тајна упутства упућена њеним амбасадорима. Интолерантна у погледу вере она је држала по страни од својих граница Словена преко брда; али им је она слала у њихову отаџбину потстреке на српском језику и на српском језику им је правду изрицала..." (Стр. 14).

На једној страни кнез Лујо Војновић седам пута је употребио израз српски језик описујући Републику Дубровачку. Никад није казао ни српско-хрватски, а камоли само "хрватски". А он је био Дубровчанин!

Сплићанин **Натко Нодило,** професор Загребачког свеучилишта, писао је едицијама Загребачке академије ([77]): "У Дубровнику, ако не од првог почетка, а то од памтивека, говорило се српски, говорило се како од пучана, тако и од властеле; како код куће, тако и у јавном животу. Јесте истина, да су се записници разних вијећа водили латински, а прилика је такође да под кнезовима млетачким, њих ради, на вијећима се понешто расправљало и млетачким и којекаквим говором. Него у опћини, од Млетака опроштеној, српски је расправни језик".

Вероватно се следеће речи конта Луја Војновића ([76], с. 29) односе на те речи Натка Нодила (1837—1912): "Тако један далматински историчар, Сперато Нодило, критиковаше Дубровачке Хронике од Рестија, место да је казао да Дубровчани нису умели да пишу друкчије него латински и српски". Ипак у "Енциклопедији Југославије", пуној панхрватистичких уметака, стоји за Џона Антона Рести (кога они похрваћују са "Јуније Растић") да је "написао неколико пјесама на хрватском и латинском језику" ([78]). Разуме се прво на "хрватском" и то само на хрватском, а не ни хрватско-српском! Ето докле иду њихови фалсификати!

(Нека лично име не доведе у забуну. Прошлог века су приморски католици нашег језика употребљавали на италијанском — често и на осталим европским језицима — италијански назив имена, код нас словенски. Тако Натко Надило из Сплита Сперато Нодило, што је вероватно било и званично име, првобитно; тако исто Медо Пуцић из Дубровника Орсато Поца; поп Срећко Вуловић из Боке Фортунато Вуловић итд. Ми приморци то знамо и нимало се не збуњујемо).

III.

Географи, етнографи, најпаче статистичари говорили су о народу који живи у појединим областима које приказују.

У једној од првих географија света, изашлој 1754. у Хамбургу, има посебног помена о Дубровнику (Рагузи), јер је био самостална држава. Тамо стоји ([65], с. 1066): "Најправији говор Дубровчана то је словенски, али скоро сви они (у укупности) говоре и италијански". Мало пре тога каже да се у Србији и Босни говори такође истоветан језик "славонски"! То је био синоним за српски.

Поједини писци се нису тим бавили пре XIX века. Из тога века имамо доста података од географа, етнографа и статистичара, од којих се многи овде први пут помињу.

Тако је писао 1840. познати балканолог, географ и етнограф француски **Ами Буе** ([65a], III, 277): "Срби настањују Далмацију (као "Далматинци", "Морлаци", "Дубровчани", "Бокељи")..." Он Дубровчане уврштa у неспорне Србе, једнако као Бокеље, Морлаке итд.

Познати немачки етнограф **J. Г. Кол**, који је дао неколико описа наших земаља, казао је у својој карактерологији европских народа ([71], стр. 75):

"Она тако цветајућа и славна у средњем веку република Дубровник беше српска комуна. Назвали су је 'Српском Атином', и властеоске породице њене још и сад траже корене њихових генеолошких стабала у планинама и ливадама Босне и Србије". (Писац ове две речи: планине и ливаде даје на српском).

И у другој својој књизи, нама посвећеној и изашлој равно половином прошлог века, спомиње Кол на много места Дубровник ([72]). Кад му год даје националну карактеристику новијег времена (почетно је, по њему, био у пуном смислу италијанско-латински град), он га обележава српским. Тако у II књизи, стр. 233 говори о "српском Дубровнику" (сербише Рагуза), на страни 79. пише да се сматра "све што је у Рагузи изведено, да је то "извршено непосредно од словенских Срба". То се све налази у II књизи његових путописа кроз Далмацију. У првој има такође помена о Дубровнику и његовом српству. Тако, говорећи у њој о Црногорцима ([72], I, с. 205) Кол каже да они "једнако као и Морлаци и Дубровчани спадају у велику српску породицу Словена".

Некад највећи и најпризнатији, можда и први статистичар Аустрије, **барон Карл Черниг** писао је 1857. ([91], I. 60) да "српска језична племена допиру до Јадранског Мора у прилично компактној маси под разним именима", па том приликом изречено наводи у Далмацији "Морлаке, Дубровчане и Бокеље".

Барон Черниг даје и бројне резултате "Конскрипције из године 1851" где у Срба убраја 45.834 Дубровчана, тј. све који су изјавили да говоре наш језик. Он не може замислити ту неког другог осим Срба. А Чернигово мишљење, то је био званичан став бечке администрације!

обележење вулгарно већ научно. (О томе поближе у следећој глави: о макаронској поезији и литератури).

Амалгамисање је ишло полако и свака периодна временска (да не кажемо сваки век, често и краћи временски размак) имали су посебна језична изражавања. Сваки писац је писао на свој начин и стварао језик по своме ћефу. Није било правописних упустава нити језичних регула.

Говорити о једном словенском језику Дубровника сасвим је неумесно. Италијански је говорен потпуно коректно, боље него у иједном граду источног Јадрана, боље него у многим градовима Италије. Писан је беспрекорно, као да је у питању Фиренца а не Рагуза. И латински језик је био скоро класичан.

Наш домаћи језик био је накарадан, ружан, ненародан. Измишљен, исконструисан, искривљен кад је преузимат. Једна смеса чакавштине и штокавштине, икавштине и ијекавштине, православних и католичких термина, сва насута и натруњена романизмима, ето тако је изгледао дубровачки језик старине. Данас га називају хрватским језиком, мада је он од хрватскога бар толико удаљен колико словеначки (и кад би био један језик, а то је мноштво дијалеката, идиома, специфичности изражавања).

Несумњива је ствар да је доцнијим развојем тај језик био све ближи херцеговачком (јер је утицај досељеника из најближег краја и са територије Републике био све већи). Он је био, очигледно, све више српски језик. Али сад настаје нешто што само за Хрвате може бити карактеристично. Они све те фазе и измене језика називају хрватским, сваку нову измену али нарочито баш ову последњу. Јер кад хоће да кажу да нису у тзв. Илирском препороду украли српски језик, они веле да је то стари дубровачки језик, а онда не може бити друго него "хрватски". Чакавски је хрватски, штокавски, преузет из Захумља и Требиња, опет је "хрватски".

Кад су почели под фирмом "старих хрватских писаца" да објављују дубровачке, нису тада могли да читају (ни један по сто писмених људи) сам српски херцеговачки језик а камоли дубровачки амалгам. И нико им не сме противуречити, нико не сме доказивати противно, јер се иначе греши о њихов правни поредак!

Већ је навео Димитрије Руварац ([123], с. 80 и сл.) како су неки хрватски писци реагирали средином прошлог

века на слављење старе дубровачке књижевности и покушај да се она узме као узор нове хрватске књижевности.

Тако је Станко Враз писао Ивану Мажуранићу из Граца 15. грудна (?) 1836 ([124]):

"Ја цјеним врло Далматинске списатеље, они су свикак верстни, најверстнији смием казати између старих писатеља Славенских до наших времен, што се тиче хитрости, умности и укуса, ма језик ми се чини одвише по Талијаншчини прикројен. У Далматинцих нема оне живахности православенске, која влада у сербских и осталих илирских народних пјесмах, јербо народне пјесме јесу жива керв пука".

А у писму Ербену, рече Враз:

"Бојим се, даће уплив Дубровчана, још даље и силније нашарати лице књижевности наше, крупним руменилом онога времена, ненаравнога урешавања, за то ће бити од велике користи за здрав развитак литературе наше, ако се уз дубровачке класике издају и народне пјесме, које ће улити у њу здрав, чврст живаљ народан, метнути на лице појезије наше румен наравскога здравља, и тако уплив, Дубровчана спасоносним начином парализирати. (I. с. 13.).

Ово је Враз рекао, кад је "Матица илирска" 1842. закључила, да издаје дубровачке класике.

Ербен мислим да је чешки књижевник Карел Јаромир Ербен (1811—1870). Бавио се историјом и славистиком.

"Матица" је издала 1843. Гундулићевог "Османа". У повести "Матице хрватске", рече Таде Смичиклас за исто издање ([123]):

"Издање 'Османа' задржало се ради ријечника, који је радио Иван Мажуранић. Ријечник сам обузимље ситно тискан у двије поле на свакој страни пуних 137 страна. Зар је требало тако обилни ријечник? Зар је требало тумачење сваке риечи на језику њемачком и талијанском? То ће данас питати сви они, који заборављају, да су оно били почетци "књижевнога живота." (I. с. 13.).

"Сви млади људи — рече Таде — почетници најприје почињу пјевати по начину Чубрановићеву и Гундулићеву. Младеж учи циела пјевања Гундулићева на изуст. Идеја Станка Враза (т.ј. да се хрватски песници више угледе на српске народне песме, но на дубровачке класике) ипак побеђује. Сам дивни допунитељ Гунду-

лићева 'Османа' (Иван Мажуранић) извади из срца народне пјесме свога 'Ченгић-Агу', у кратком часу иза своје радње око 'Османа'."

Антун Мажуранић, је рекао 1852. за дубровачку литературу, и за почетак хрватског књижевног препорођаја:

"Још прије неколико година, скоро нити ко није знао за старију литературу дубровачку, а тко је што и знао, немогаше је разумети. Врло ријетки умјели су читати стара хрватска и босанска писма (т.ј. глаголицу и кирилицу), и ови ријетки бијаху држани, као њекакви чудни људи и необични. Већина учених Хрвата није ни знала, да су Хрвати, а и они, који су се држали за Хрвате, нису хотјели Хрвата из другог краја признати за Хрвата. — — — Тим није чудо што ни најбољи, ни најученији наши људи, нису могли складно и углађено ни десет риечи проговорити нашим језиком (ту је Антун мислио данашњим књижевним српским језиком" (I. с. 291.).

Изневши све то, прота Димитрије Руварац, поставља Хрватима ова питања ([123], с. 83):

"Па кад су Ваши књижевни препородитељи имали оваке муке с дубровачким језиком; питамо Вас, није ли то мало сувише слободна тврдња, кад рекосте: хрватски књижевници кајкавци, оставивши кајкавштину, усвојише за свој књижевни језик, дубровачки јекик, т.ј. језик хрватски, којим је писао Гундулић и Палмотић?

Рекосмо, да су у почетку хрватског књижевног препорођаја, неки песници почели да певају у Гајевој 'Даници', онако, како су певали дубровачки класици, т. ј. не баш онако, ал су им подражавали. Ну, и ти су на брзо престали певати по њима. Они пак књижевници, који су писали у прози, ти су писали српски, како су и колико су знали.

Да л се Гундулићев и Палмотићев језик може назвати хрватским језиком; о томе не ћемо овом приликом да говоримо. Доста да Вам напоменемо то, да њихов језик не разуму ни Срби, ни Хрвати. Као што је Мажуранић, морао у своме речнику уз 'Османа', да тумачи скоро сваку реч; тако исто морао је и наш покојни Јован Бошковић, да тумачи многу и многу реч из 'Османа'."

А за разлог, да треба "јужно наречје" узети за књижевни језик, и за то, "што је сва стара дубровачка књижевност у њему писана", одговорио је Стејић ово ([125]):

"Ако наше српске народне пјесме не могу у овом притегнути, дубровачка књижевност не ће моћи ни толико. Дубровачка књижевност није, право рећи, народна, него мјестна, дубровачка, једва, ако више хоћеш обласна, за Дубровник и за његову околину стварана; 'југословенство', као што га ми узимамо, свагда је било изван њенога домашаја, незнани свјет. Та мала тачка на југу, не ће и не може к себи привући и освојити цјело нашинство, особито наше српство, за које она, по књижевности, нигда није имала битности."

* * *

Ово питање биће претресано и у другом поглављу књиге, у одељку XI, где се расправља питање вредности и оригиналности дубровачке књижевности. Строго узевши, и ова разматрања би могла тамо спадати, јер се претежно односе на књижевност Дубровника, али овде искључиво са аспекта језика. Зато им је место и овде. Материја је мало разбацана, али ће је читалац при доброј вољи довести у везу.

IX. **ЈЕЗИК ДУБРОВНИКА ПО ПАДУ РЕПУБЛИКЕ**

Од почетка XIX века, кад је укинута самосталност Дубровника, он је био далеко отворенији град, приступачан туђинима. До дефинитивне анексије од стране Аустрије ту су се мотале разне војске са својом пратњом. Од 1815, у Аустрији је владао принцип слободног насељења, па је у Дубровник нагрнула војска надничара, просјака, рибара, државних чиновника итд. Град је све више излазио из свог првобитног оквира (персоналног и духовног), постојао једна "грдна мешавина" разног становништва Далмације и Аустрије.

Па ипак, о чуда, његов језик није тиме битно измењен. Он је већ при паду Републике био једна мисцела романско-словенска, па чак и разних романских и словенских одн. српских дијалеката. То је углавном остала цео XIX век и даље, са малим и постепеним погоршањем изазваним аустриском администрацијом и служењем војске у Аустрији.

Говорни језик Дубровника XIX века и почетка XX, све до Ослобођења 1918, био је дакле нека грдна мешавина српског и италијанског језика. За тај језик су го-

ворили да је **"макаронски језик"**. Као типичан пример, можда мало дотеран, наводи се реченица: "Апена је вапор ариво, субито је партио". То значи: **"чим је лађа** приспела, сместа је отпловила". Италијанске речи, српски граматички облици. Ми у старој Боки кажемо аривао, а у Дубровнику ариво, као у Херцеговини и херцеговачком делу Боке. И акценат говора је чисто херцеговачки. Да има нешто утицаја и остале приморске Далмације, не може бити сумње. Њега има и у варошима Боке (не селима бокељским). Лађе су стално кружиле по свим Приморју, морнари су били већим делом Далматинци, кад више није било дубровачких лађа било је и њихових морнара на осталим аустријским одн. јадранским лађама. Тако су се увукли поједини изрази маринског жаргона, обично у најнижим слојевима и на најнижем нивоу вокабулара.

Околина је задржала херцеговачки говор и херцеговачки акцент, али је и њен вокабулар натруњен и италијанизмима и маритимизмима. У Херцеговини има турцизама и арабизама, али ипак је језик тамошних Срба далеко чистији од језика дубровачке "околице". Само што хрватског ништа нема ни у једном ни у другом. Истина, писци, новинари више од других, настоје да у својим написима употребљавају изразе одомаћене у Загребу да би се што јаче испољио потпуно вештачки карактер силом власти додељеног Дубровника Хрватима. Ми ћемо овде изнети шта су о савременом језику Дубровника, тј. језику доба у коме су се изјашњавали, писали разни писци домаћи и страни, држећи се по могућству хронолошког реда.

I.

То је тај исти **"симултанум италијанског и словенског језика"** како се изражава **Ј. Хр. Енгел**, за кога почетком прошлог века (у задњим годинама живота Републике) каже "да се и данас у Дубровнику среће". ([21], с. 55).

У ту скоро објављеним Писмима Вука Караџића Јернеју Копитару ([98]), налази се и једно са Цетиња од 24. септембра 1834., где Вук пише (с. 203): "У Дубровнику сам био 13 дана. Данашњи је дубровачки језик прави језик херцеговачки. Ово су највеће између њих разлике: 1) што се у Дубровнику изговара х . . . , 2) што

не кажу нпр. ђеца него дјеца итд. и 3) што имају много и премного ријечи талијанских . . ."

У својој раније цитираној монографији о Дубровнику, у коме је пробавио знатан део свога века, писао је барон **Ото фон Рајнсфберг-Дирингсфелд** 1864. још ово ([14]):

"Латински, у почетку језик народни, беше још 1450. тамо и амо у употреби, али са захватањем словенског језика тако покварен . . . **Српски, напротив, задржа као језик жена, деце и служинчади премоћ у кући . . .** После се разви постепено из многоструке употребе са странцима (у трговачком, социјалном и литерарном саобраћају) **један полутански језик, дубровачки дијалекат, који је био састављен из српског и италијанског и који је једнако био покварен колико је писани словенски језик Дубровчана одржан класично чист."**

(Сва су подвлачења писца, барона Рајнсберга).

Немачки путописац средином прошлог века **Ј.Г. Кол** каже да је у Дубровнику "јавни и службени језик италијански" а језик свакодневног саобраћаја и породични словенски. "То је је језик деце, дадиља и матера, а такође обичног човека." ([72], II., с. 82). Кол додаје са своје стране, пошто је био дуже времена у Дубровнику: "Ја бих са своје стране рекао да је цео женски елеменат у Дубровнику словенски, а мушки италијански . . ." Каже да скоро свак разуме оба језика, и није редак случај да се разговор почне у једном а заврши у другом говору. То важи по њему за целу Далмацију, и то је права истина.

Питање језика Дубровника око 1875. додирнуо је и енглески историчар **Артур Еванс** у једном екскурсу свог путописа по Босни.

Сасвим на крају књиге Еванс пише ([26], с. 334): "Језик је овде — не рачунајући немачки који је говорни језик аустријске солдатеске — делимично италијански а делимично словенски, али већина народа говори једино словенски. Овде чујете најлепши српски језик. (Каже да се чује много и италијански елегантни, тоскански језик). Дубровник је првенствено састављен из два елемента: српског и романског и толико су измешани да образују нарочите Дубровачке типове . . ."

Ниједном речју нигде није Артур Еванс споменуо какве Хрвате или њихов језик у Дубровнику 1875. године! Ни за прошлост ни за тадашњост Дубровника!

Пренећемо о томе опсервације и једног Дубровчанина, који је целу младост провео у Дубровнику а после живео у Задру навраћајући увек у Дубровник. То је **Јосип Берса,** чију књигу ([99]) сву искасапила усташка цензура. Па ипак има мисли за усташе неутралних које се могу пренети и које овде спадају.

Говорећи о језику Дубровника после његове инкорпорације Аустрији, Јосип Берса пише ([99], с. 167):

"На њиховим сијелима разговор се водио скоро само на талијанском језику. Превласт, коју је овај језик стекао у виђенијим друштвеним круговима, а скоро искључиво у мушком свијету, била се већ давно појавила, а помогле су јој мјесне талијанске школе, талијанска свеучилишта и забрана домаћег језика у државним уредима. Изученим Дубровчанима талијански је у оно доба био постао језиком културе и најплеменитије средство за претресање сваког научног и уопће узвишенијег предмета. Дубровчанин, који је с породицом без изузетка словински говорио, кад би се латио талијанског језика, задивио би и саме Талијане савршеношћу говора. У предговору књиге Тома Керзе и животу и дјелима Дидака Пира, сам Урбан Лампреди каже (1826) да "у Дубровнику пишу правилно и красно талијански чељад којима дојиља није била ни Ломбрађанка ни Римљанка, ни Тосканка, него Илирка".

На страни 194 говори о доласку у Дубровник хрватског "повјесничара" Ивана Кукуљевића Сакцинског, о чему ће се још даље говорити. Овде треба само навести како је Кукуљевић пребацио Дубровчанима "кад у свом језику говоре, мијешају своје са талијанским ријечима до зла бога; а кад се упуте у учени разговор тад употребљавају само талијански језик". "Тако пише Кукуљевић, продужује Берза, ми смо ту појаву у пријашњем поглављу објаснили; она је школска, усвојена, господарска, ствар моде оних година; она се чинила скоро невјеројатном Кукуљевићу, кад је слушао, како та чељад говоре, чак и кад распредају о потреби једног књижевног језика.

Да се Кукуљевић вратио послије 13 година, био би се обрнуо у ковитлац, кад би видио, како се, по паду аутономашке опћине, ново опћинско управитељство морало занимати и језичним питањем: људима, којима је језик књижевне забаве био талијански, недостајао је материјал властитог домаћег говора за управне и техничке послове, који су се у хрватском Дубровнику дотад водили на талијанском језику. Био би се Кукуљевић укипио од чуда, да је видио, гдје у 'Штионици', коју је Медо Пуцић онда основао. Перо Будмани поучава госпаре у језику . . . којим они међу собом говоре. Ове и сличне прилике типичне су за ондашњи Дубровник . . ."

Ово "у хрватском Дубровнику", то је додатак усташко-хрватске промицбе; то није Берза рекао нити би рекао, и Медо Пуцић и Перо Будмани били су ексклузивни Срби.

Ипак се из ових Берсиних излагања види сва неодлучност и неоријентираност Дубровчана у погледу језика још средином XIX века. Између себе су госпари говорили италијански, званично и са околином старо-дубровачки, мучили су се да пишу чисто српски, а о хрватском језику нису ни хтели да чују. Још увек су језик народа звали словински. Тако сам Берса пише о "једном од највреднијих Кукуљевићевих дубровачких знанаца "Марку Мариновићу, скупљачу и преписивачу дела старих дубровачких писаца". За њега пише Берза ([99], с. 195): "На својим пријеписима, плодовима патриотске стрпљивости, обично се потписивао: "Марко Мариновић, грађанин дубровачки и скупитељ од разликијех пјесни словинскијех, ке бјеху све спјеване у Дубровнику од разликијех пјеваоца у прошаста времена".

Још у другој половини прошлог века та су стихотворенија и остали састави дубровачки звати "словинским", дубровачки итсл., али никад хрватским.

Јосип Берза, који је у овом домену најисцрпнији и најинтересантнији (мада нажалост унакажен усташком цензуром, а што је најгоре на зна се шта је његово а шта њено) пише даље за језик Дубровника у XIX веку ([99], 160): " 'Госпар Мачак' — наиме свећеник, па редовник Бенедиктинац, па члан Сената, Маро Доминика Златарић, жестока природа, писац зајед љивих пјесама, који је препјевао 'нашки' Гнеснерове идиле и други по реду допунио Гундулићева 'Османа' — тај 'госпар Мачак' смути се, кад год помисли, да у његову родном граду сада "јако је мало онезијех, који словинске пјесме љубу, и ко да се сраму од тач пространа и гласовита језика". "Каогод слушкиња Жупка тако и поносна владика стиде се лијепо говорити нашки — јадикује Марко Бруеровић; — има их, који иду као пчеле од цвијета до

цвијета, поберу сваку испразност и блудну изваљштину, па их донесу кући с прекоморском трговином". У својој пјесми свећенику Иву Салатићу, сабирачу народног језичког блага, Ђуро Хица каже:

С лудости баш незгодне
већ помрча славска дика,
кад сред нашег Дубровника
потлаче се ствари родне;

кад грађани покваришe
чисти језик оца свога
и ријечима туђинскога
њему лице изгрдише...

ти народа помно твога
купи, бирај ријечцу сваку,
лучи из тмина стару здраку
бесједења словинскога.

II.

Јосип Берза, у књизи цензурисаној и унакаженој од "усташа", казао је ипак ([99], с. 198) да је у почетку аустријске владавине још потпуно доминирао у Дубровнику италијански језик, да су **школе биле италијанске,** (онда је постојала једна школа, управо "основна"). "Г. 1830 био је управитељ и патриот вриједнији свећеник Дум Нико Арбанас, писац толиких пригодних пјесама и коледара, и оштар противник Гајева правописа (дакако из жестоке љубави за књижевну предају родног града)".

Тек је средином XIX века ушао "хрватски" језик у школе. (Стварно он није ни званично ни приватно тако зват, нити је Берза могао да то напише. То су додаци загребачке усташке Матице Хрватске! ЛМК).

У гимназији је тек 1849. почео да се учи српскохрватски језик као "школски предмет", а тек 1869. је уведен као "наставни језик". ([99], с. 203).

Очигледно се нису Дубровчани бунили што им је био уведен италијански језик, језик Републике и њихов конверзациони језик. Тек кад су госпари, услед све већег надирања домаћег елемента из предграђа и даље околине, узели маха и добили огромну већину и у самом граду је надвладао српски језик па су му се и школе морале прилагодити.

III.

Захваљујући школама и све већем усељењу домаћег елемента у Дубровник, почео је био да све више превлађује домаћи говор. Али је и тада код многих била уочљива аверзија према тадашњем званичном и књижевном језику Срба и Хрвата. Нарочито хрватски језик се није допао Дубровчанима, јер име је био стран и сувише наметнут.

У приказу прилика у Дубровнику и XIX веку који је писао песник Јосип Берза, а цензурисала и мењала промицба у "НДХ", стоји ипак како је био у Дубровнику омрзнут хрватски језик Илираца. Тамо пише ([99], с. 185) да је био учињен предлог да се стари писци објављују новим, илирским правописом, на шта је одговорио **Фратар Глухи** у писму једном пријатељу у Сплиту да то писмо "само худобе разумију"! Не знам тачно што значи худоба, али мислим да је то синоним грдобе. Свакако је нешто непријатно: кад се отменом дубровачком језику супроставља худоба илиризма одн., хрватизма.

На страни 194 описује Берза долазак Ивана Кукуљевића Сакцинског у Дубровник којом приликом је "могао понијети кући неколико омота важних писаних споменика". Даље стоји: "Свакојако не ћемо погријешити, ако речемо, да је главним предметом било језично питање. Кукуљевић је био задовољан књижевним радом Пуцића, Водопића, Казалиа и других неких, али се љутио на окорјеле браниоце старог књижевног језика.

Уопће Дубровчани бијаху пристали да се у том изједначе с осталим народом; али како да сасвим побаце старе књижевне облике, онај племенити углађени материјал, којим су њихови прећи подигли неумрли споменик својој домовини? На тако тежак самопријегор многи се нијесу могли одлучити. Зар да језик старих домаћих пјесника не буде такођер језик младих нараштаја, и да ученици одједном буду учитељи? Млађе — кажу стари — као да је срам писати по дубровачки; па зар да узму онај неки помијешани "језик српски, србијански и руски"?"

Према даљим излагањима Берзиним, "Фратар Глухи" био би фра **Иноћенције Чулић** који је умро 1852.

([99], с. 179, 180). Био је франциксан-минорит. Изгледа да је он зват "глухи" јер је био наглув или чак сасвим глув.

Занос за словински језик јавља се код Дубровника све више и узима често потпуно фантастичне форме. Тако пише сам Јосип Берса ([99], с. 159) да је неки **фратар Ђорђи,** свакако још за Републике, сањао Овидија и овај му је набројио све земље у којима се словински беседи, тако око пола света, па је чак казао (Овидије фратру ђорђију) да би и он словински певао да га није смрт покосила. "Свакојако, — рече — томе језику пријестоље је Дубровник". О томе није нико сумњао. Сто година по Ђиоргијевој смрти талијански књижевник Урбан Лампреди ишао је даље, тврдећи, да само Дубровчани имају "илирску" књижевност и да је њихов језик тако неискварен од туђинака, да би Руси паметно учинили, кад би прегнули да уче дубровачке писце, ако хоће да свој властити језик усаврше. Ето, како могу сањати поменути људи, кад једну лијепу ствар пусте у маглу привиђења!"

Берза наводи још многе примере оданости Дубровчана своме језику, па ћемо још нешто пренети, избацивши само "натрухе" хрватско-усташке промиџбе. Тако пише ([99], с. 16):

"И **Пијерко Бона** увелике жали, што се словински језик — занемарује, па мисли, да би књижевни листови морали настојати, да се чистије пише. Сам ради на књижевном пољу, слаже љубавне пјесме и коленде, купи народне пословице и пише драме и комедије, јер мисли, да љубави за језик најбоље кумује казалиште...

У Милану славни Руђер Бошковић "кантулом (далекозором) уском прид очима" истражује небо, и у часовима одмора слаже "нашки" 80 китица свог спјева о "Неоскврњеном Зачећу", или се дописује са сестром Аницом и честита јој успјех њеног "Порођења Исусовог", које се у старим кућама у Дубровнику читало до пред мало година.

Фаустин Гаљуф, латински пјесник, који се врло зарана преселио у Италију, рече једном, да не ће никад презрети домаћи говор; штавише, "нека се томе језику да предност и нека његове одлике сину, кад се пружи свечанија прилика, да се што говори или пише". И док је касније са задовољством истицао, да је у школи с

друговима "илирски" говорио, тај је говор с временом слабо разумијевао.

Писао је искључиво латински и Брња Замања, ма да је добар дио свог вијека провео у родном Дубровнику. Под старе дане као да се покајао, што је ишао увијек тим путем. У латинској посланици Ђанлуки Волантићу каже пјесник: "Није чудо, што свијет мисли, да је дубровачки језик барбарски и неприкладан за поезију; та штампана су само гдјекоја слабо позната дјела, па је тешко изрећи суд; у исто доба многи писци воле се сматрати туђинцима и бројити се у грађане старога Лација, него да његују и усавршавају домаћи говор". "Овај језик — пише даље — тече слатко, пун је снаге и лако се прилагођује грацији...; сад затутњи као бојна трубља, сад је мек за њежну љубав". Па као да жали труд уложен у превођење Хомерове Одисеје на латински, наставља: "Ех, да нијесам у младим годинама оставио родну земљу, можда би снага Ахилејева и врлине Лаертова сина данас одлијегале у илирској пјесми... И сада та ме жеља обузме, али је касно, јер више не памтим све предности матреињег говора..."

IV.

Малопре смо навели како су немачки писац **Ото фон Рајнсберг** и енглески **Артур Еванс** звали дубровачки језик из почетка друге половине XIX века искључиво српским и као нешто о чему се не може дискутовати. Изнећемо реда ради и друга мишљења, чак овима супротна. Изнећемо нарочито како су сами Дубровчани свој језик називали, јер све то заједно пружа елементне утврђења националности тадашњег Дубровника и оправдање одн., неоправдање његов анексије.

Да се језик звао српским, признаје и Јосип Берза у својој књизи ([99], с. 214), где наводи речи баронице **Иде фон Дирингефелд** (1815—1876), која вели да је у Дубровнику научила српски, **Матија Бан,** Дубровчанин, био је у мисији на Приморју и Црној Гори у пролеће 1848, послат од Гарашанина, и писао је овоме 20. маја о Дубровнику ([100]): "Г. Бетондић и Балдо Гучетић, заповједници народне војске која се по својој Далмацији завела, примише за команду српски језик, а дубровачка младеж пјева ноћу по улицама српске пјесме..."

Тадашњи језик Дубровника, уколико није био ита-

лијански, назива Бан српским, а тако су га канда називали и они који су га употребљавали (нарочито као командни језик милиције).

Валтазар Богишић пише Ватрославу Јагићу 14. септембра 1876 и говори о старом језику Дубровчана и Бокеља да заврши, ([106], I, 357) како су "Бокељци и сада у лексикалој форми једнаци с Дубровчанима", а то значи свакако и Дубровчани са "Бокјељцима". Бокељски језик, пак, то је прототип српског језика.

Француски историчар уметности и путописац **Шарл Иријарт** казао је у своме већ споменутом делу писаном 1878. и ово ([206]):

"Први пут изнад Шибеника, на једном одмаралишту међу Книном и градом, у једној смеоној крчми, други пут у Дубровнику у једној обичној бутизи пиљарници; трећи пут опет на Пилама, у једном сиромашном свратишту, где у караванама долазе да пију шљивовицу, чуо сам певати народне песме Србије, које сам после морао да слушам са више пажње у Београду и Србији . . ."

Сад описује изгледа певача и слушалаца и то у делу огромне књиге који је био посвећен Дубровнику.

Хрватски филолог **Марсел Кушар,** професор и директор далматинских гимназија, писао је крајем прошлог века у репрезентативној едицији "Аустро-угарска монархија" ([101]), говорећи о далматинским наречјима:

"Словенски српско-хрватски дијалекат који влада у Далмацији зове се у устима тамошњег народа хрвацки језик у целој северној и средњој Далмацији и на острвима тог дела Далмације. У јужној Далмацији од Неретве па све даље до краја, као и на острвима Корчули, Ластову, Мљету и мањинм около Дубровника, католици одговорају кад их неко пита како говоре само речју 'нашки' . . ." (док православци, по самом Кушару) кажу увек да говоре "српски језик" . . .

Слично тврди за садашњи Дубровник (на почетку овог века) професор Универзитета **Матеја Мурко,** Словенац. Он пише у једној својој расправи ([102], 236):

"Незаборавне ми осташе речи једног баркајола (возача чамца) у Дубровнику, кад сам га питао да ми објасни шта значи та реч 'нашки' (како он језик назива). Он ми у пуном миру одговори: 'Госпару, ми говоримо како нас је мати научила; да ли је тај језик српски или хрватски, о томе нека се споре господа' ".

V.

Овде ће свакако згодно пристати да се наведе једно чуђење младога Шибенчанина, још ђака **Сима Матавуља** крајем прошлог века о језику Дубровника.

Познати српски приповедач из северне Далмације **Симо Матавуљ,** кога су Хрвати ових дана прогласили за "хрватског писца" на основу територијалног и државно-правног начела (да је Хрват свак ко се родио у "Социјалистичкој републици Хрватској") објавио је у 1908. неке своје импресије из детињства у Шибенику. Био је ђак I разреда основне школе и урезао му се неизбрисиво у памети овај догађај, који ћемо пренети онако како га је он описао ([103], с. 324): "У вријеме ускршњег поста дође у Шибеник, као обично сваке године у то доба, неки католички проповједник са стране, који ће у стоној цркви "предикати" талијански и нашки наизмјенце. И ми, ришћани, радо смо ишли да слушамо. И мене моји поведоше. Проповједник бјеше млад, снажан, наочит, у бијелим мантијама (доминиканац), те се већ на први поглед свидје женскоме народу у цркви, а његова талијанска бесједа, бујна, течна, уз живе покрете, занесе свакога, — умало што не започеше пљескати и викати 'браво!', као на забавама!

Ја сам помало разумијевао талијански, али сам нестрпљиво чекао сутрашњи дан, кад ће лијепи фратар говорити нашки.

И сутрадан, предвече, био сам међу првима што дођоше у цркву. Наравно, господе ту није било, него само тежаци.

Бијели фратар започе, али након неколико ријечи настаде међу стушаоцима чуђење, жамор, узвици, смијех, — готово буна. Како и неће! Фратар је говорио **по ришћанску:** свијет, вјера, дијева, љепота, итд. Заглушише га узвици:

— Какав нам је то фратар који говори сасвим као какав брадати ркаћки поп!? Какво је то чудо!? Шта то значи!?

Моме радосном изненађењу не бјеше граница. Једва сам морао вјеровати својим ушима! Дубровачки фратар говори сасвим онако како се чита у моме 'Буквару' и 'Читанци', онако како наш учитељ хоће да се говори у

школи; чисто 'српски', дакле православски! Ама, зар фратар, па говори православски!?

Пред црквом умало свјетина не премлати несрећног проповједника. Узалуд су попови покушавали да оразуме тежаке; да у Дубровнику, одакле је фратар, сви хришћани онако говоре; да онај говор није нека одлика православних! Узалуд се другога вечера грешни доминиканац мучио да окрене на икавску; не пође му за руком, те постаде још и смијешан слушаоцима. Тако је трајало неколико дана, па мораде побјећи из Шибеника. Али мени остаде у памети бијели фратар, који толико потресе моју нејаку душу и памет, који ме наведе да још онда почнем што више разабирати о тајинственом мјесту гдје и кришћани говоре ришћански!..."

Матавуљ је после добио "учитељско место у Новоме (Херцегновоме) у Боки, где је отишао са своје 23 године, и остао седам година." На путу за Боку је посетио Дубровник и у истим реминисценцијама описује своје импресије. Затим каже ([103], с. 328):

"Годину дана након тога нађох се поново у Граду, али се не довезох по мору, као миран путник, него се, ломних ногу, спустих са брда, као устаник бјегунац из Херцеговине. Историјска улога главнога Града да прима невољнике и бјегунце из свих крајева Српства огледала се у тој прилици. По граду је врвјела људска мјешавина, одавно незапамћена. Ноћу су се затварала обоја градска врата, а по кулама бдјели су стражари...

За седам година, колико сам пребивао у Новом, кад год сам могао, одлазио сам у Град, међу 'латинску мудрост и старину', гдје сам кријепио душу и памет нијемим, али рјечитим поукама ствари које се виде и догађаја који из прошлости говоре, а којих је толико обиље да их једва може загрлити опсежни обим дубровачких 'мира'.

И сваког пута сјећах се свога скромног дјетињства и онога дубровачког бијелог фратра, који је нехотице тако знатан утицај имао на мене!..."

VI.

Има још неколико података о језику Дубровника у XIX веку, управо до Окупације БиХ, али индиректних, где се не говори о језику "као таквом" већ о карактеру националном Дубровчана. Подаци су махом из хрватске

руке, из хрватских извора, и тиме заслужују нашу већу пажњу и веродостојност. Ево их:

Према писму **И. Берчића Кукуљевићу**, 10 фебруара 1859 изнето у дисертацији дра Рада Петровића, у Дубровнику језик зову нашки, а по народности да су Словинци ([105]).

Исти Раде Петровић у својој докторској дисертацији наводи "Посланицу Далматинцима" **А. Кузманића** из 1861. у којој стоји да је "овај народ наш по Далмацији, осим Дубровника и Котора који србскоме народу припадају, по стечевини својој управо херватски". ([105]).

Августа 1879 пише Јурај Бианкини Миховилу Павлиновићу о предизборним ауспицијама у Далмацији, и каже ([105], с. 365): "По писму Пучића, по писму Врчевића итд., по ријечима Вида Каменаровића, који је овдје био ових дана, и поштеног попа Вуловића из Котора, који је такођер овуда прошао, ја циеним да кад би Клаић и хтио, да би мучан барем његов избор у **Дубровачком, гдје се у обће нажалост држе да су Срби"**.

Поп Вуловић је јамачно дум "Срећко" (Фортунато) Вуловић, катихета которске гимназије и велики србождер. Каменаровић је Дубровчанин, католик. Вук Врчевић је Ришњанин, Србин из Боке, тада живео у Требињу. Пучић је канда Дубровчанин (Пуцић?).

Сви они уверавају Бијанкинија да се у Дубровнику "ћуте" Србима. Хрватски кандидат нема изгледа на успех. И то пре 1880, за коју годину Павле Поповић тврди да је година спознавања Срба католичких. Било је њих давно пре.

"Бурне" 1848. године је излазио у Дубровнику лист "Лавенире" ("Будућност"). На њему је стојало да је "хрватски лист написан италијански", јер приморски "Хрвати" нису знали "хрватски". Уредник му је био **Иван Аугуст Казначић.** У једном броју од октобра те године он наводи "статистику словенских народа" ([107]) у којој има рубрика "језик" и "наречје". Као језик Јужних Словена наведен је "илирски", а као наречја (дијалекти): бугарски, српски, хрватски и словеначки одн. "крањски" (карнико, а у заградама вендо, тј. вендски). Као лица која имају српски дијалекат убројени су сви православни (2,880.000), а затим скоро милион и по католика (1,490.000) и 550.000 муслимана. (Хрватски дијалект само 801 хиљада, сви у Аустрији, дакле нико у Босни.) — У рубрици "Турска" стоји даље

да у њој говоре српски дијалекат скоро милион и по људи (1,490 хиљада), хрватски нико. Тада су БиХ биле под Турском. Ето, они "Хрвати" Дубровника сами тако тврде, бар пре сто година. То је тада било опште мишљење науке и публицистике, коме се није било лако одупирати.

Признати хрватски културни посленик и филолог **Иван Милчетић** (рођен на Крку 1853, умро у Вараждину 1921) пропутовао је 1874. Далмацију "од једнога до другога краја" и то је описао 1905. у једној студији о Томазеу ([104]). Он ту пише: "Ја сам међу образованим Далматинцима нашао онда и Далматинаца и Славо-Далмата . . ., Славјана, нашинаца (Дубровчани) и Срба (Бокељи и гдјекоји Дубровчанин), али Хрвата нигдје."

Ни у целој Далмацији није нашао ниједног Хрвата, у Дубровнику понајмање. Тамо су "нашинци" (вероватно што језик називају "нашки") и понеки Србин. Тада је Српство Дубровника било у повоју, али хрватство није било ни у повоју.

VII.

У току XIX века, нарочито после Окупације Босне и Херцеговине, изменио се нешто и доста поправио говор Дубровчана. Тада су Херцеговци све више силазили у Дубровник трговине ради, а многи су се ту и населили. Утицај њихов у развоју дубровачког говора не може да се оспори. Херцеговци су утицали на развој српског језика у Дубровнику и за време Републике, они су интензивирали тај процес после пада Републике, а нарочито после Окупације БиХ, кад више није било државних граница између Дубровника и Херцеговине.

О томе пише најбољи познавалац дубровачких прилика дум Иван Стојановић, каноник Столсног каптола, и то у две књиге: у преводу Историје Дубровника од Енгела, одн. у својим допунама том преводу ([22]) и у приказу Дубровачке књижевности ([23]). Тако каже у првој књизи ([22], 440):

"Племство дубровачко, мудром политиком, пригрли језик и неке форме живота од народа српскога, јер се аристокрација дубровачка налазила бројно веома слабија према народу . . ."

Стр. 398: "Пошто дубровачки сељаци бројно бијаху далеко јачи од властеле и од грађана, Дубровчани, у сврху да слију у један народ све сељаке земљишта

дубровачког, примише њихов српски језик, а културу и остало задржаше. То их је све учио здрав разум, јер гдје нема једног језика, ту нема ни једног народа . . ."

У другој својој књизи, издатој непосредно после његове смрти, пише дум Иво Стојановић ([23], 193):

"Напоменућемо како су Дубровчани удешавали свој језик који су суров примали од својијех сусједа Срба, па га углађивали на своју руку преко многобројних академија: 'Орлова', 'Испразнијех', 'Разборнијех', 'Сметенијех', 'Сложенијех' и ост. Оне су се бавиле удешавањем метра и језика."

Стр. 277: "У тијем се академијама српски језик пробирао и углађивао до класичне савршености уз добро познавање језика сусједа Бошњака и Херцеговаца, с којијем су били у непрестаном ратном или трговачком односају или као посредници да смире с краљевима српскијем краљеве босанске, војводе Хелма и Св. Саве и ост., који су у невољи бјежали у Дубровник, гдје су налазили прибјежиште и заштиту."

Да су Дубровчани примили углавном српски језик од Херцеговаца, позива се дум Иво на више места на дубровачког лекара д-ра Радића, који је био знатно старији од њега. Цитираћемо једну аднотацију дум Ивана са стране 193 његове "Дубровачке књижевности" ([23]):

"Стари дубровачки лијечник Антун Радић, кад би га ми, ондашњи ученици гимназије питали, откле су вадили некијех тако прикладнијех ријечи, одговорио је: 'Примили би их на Табору, синко, па их опет сурове у граду изгладили'. Сам дум Иво објашњава да је Табор 'некадашње пазариште Херцеговаца на Плочама, заграђу Дубровника'. Хоће рећи и он и др. Радић да су те речи преузимате од Херцеговаца, и да су већ самим тим чисто српске.

У тој истој својој "Дубровачкој књижевности" каже дум Иво на страни 327: "Јер хоћеш или нећеш: У формама писања и у јачини изражаја првијенство има нарјечје племена српскога, бива херцеговачко по Караџићу и Врчевићу, црногорско по Његошу, а надасве дубровачко нарјечје, од старијих старина изглађено по академијама, које су, сурово, примали на Табору, како је говорио пок. лијечник Радић, од својијех суплеменика Срба Херцеговаца, пошто су били с њима у непрекидном односају."

Дум Иван стално и конзенквентно назива језик ко-

јим говоре Дубровчани српским. Тако у његовој "Повјести Дубровника" (додатак Енгелу), каже да је при доласку Француза 1806, њихов маршал Лористон дао проглас "на француском, италијанском и српском језику" (стр. 259), да и поред свег настојања Аустрије да се повлађује италијански језик "у Дубровнику данас и најзанесенији аутомаши говоре дома српски" (стр. 292), жали се на наметнуте хрватске уџбенике у школама. Каже (стр. 409) да су га за време "свога поповања" деца питала за многе изразе. Он им је одговарао: "Моја дјецо, хајдете, тражите другога поучитеља, јер ја ове изреке ништа не разумијем". Онда додаде: "Тако су говорили и остали пароси, моји врсници. Туже се и сада доста пута са сузама на очима дубровачка дјеца да не разумију неке радње школске; а кад их не разумију, како ће их превести на латински? Гдјегод се који учитељ нађе добар па им тумачи неке ријечи сковане по Хрватској који нијесу српско-дубровачке."

Са дум Ивом, последњим госпаром Дубровника, како су говорили његови суграђани после његове смрти, завршавамо овај одељак о језику Дубровника. Бољег и компетентнијег сведока нисмо могли да нађемо.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ:

ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ

X. ПРОБЛЕМАТИКА

Питање језика је само претходно, прелиминарно, али такође прејудиционално питање коме припада дубровачка књижевност. То је главно питање, ту је акценат проблема. Језик Дубровника је био и нестао: његово испитивање, па и његова класификација, могу имати чисто платонску и историјску важност. Али ако се решава питање коме припада дубровачка књижевност, то је већ питање старости и важности културе једног народа, одређивање његовог културног степена и опредељење његовог места у култури Европе.

То не може бити индиферентно ни за један народ, најмање за народ који у културној историји Европе једва да је партициповао. Зато та хрватска толика упорност да дубровачку књижевност означе као своју, а српска немогућност да им се одговори. Из тих разлога је настала ова књига; због књижевности Дубровника а не језика она је писана, а питање језика је само увод у ово питање. Разуме се тесно с њим повезано. Иако је ово друго питање и друго поглавље, по опсегу мање, оно је за нашу тезу примордијално и одсудно. Зато ће му се посветити сва дужна пажња.

Ово поглавље је логичан наставак претходног, два дела која заједно спадају и исто доказују. Ако је неко тврдио да је језик Дубровника био српски, или да су у Дубровнику живели од Словена само Срби, он је казао едновремено да је њихова литература била српска (још више него литература, али литература свакојако). Овде ће се изнети само тврђења оних писаца који се ограничавају на литературу, имајући у виду да је она ипак само еманација, главна еманација језика. Није логично тврдити да се у Дубровнику говорило само српски (међу словенским језицима), а у исто време заступати мисао да је литература Дубровника нечија друго а не српска.

I.

И Хрвати и Срби су доскора присвајали стару дубровачку књижевност писану на "народном језику". Сва-

ки је од ова два народа сматрао ту књижевност као искључиво своју. Хрвати су у колекцији "Стари хрватски писци" издавали дела ових књижевника и у свим својим уџбеницима говорили о њима као хрватским писцима. То су донекле чинили и Срби. Напр. Павле Поповић је неколико пута издао "Преглед српске књижевности, старе дубровачке и нове"; дубровачку књижевност је сматрао интегралним делом српске књижевности. То се види и из његовог уводног предавања на Београдској Великој школи: Проучавање српске књижевности 1904.

Ово захватање и апроприсање дубровачке књижевности са две стране није јој шкодило. Напротив се може рећи да је прилично допринело њеном свестранијем проучавању и мотрењу на сваки детаљ који би једној или другој страни ишао у прилог. У Загребу су се несумњиво много више бавили овим питањима и издали више прилога. Почели су раније и интензивније су се тим бавили. Но ни прилози Београда (Павла Поповића, Решетара, Драг. Павловића, Петра Колендића, Мирослава Пантића, Јорја Тадића, итд.) нису за потцењивање.

То надметање није никад (сем приликом откривања споменика Гундулићу у Дубровнику крајем прошлог века) узело било оштру форму, нити је тровало наше узајамне односе. Имали смо ми много пречих политичких брига.

Овако би остало можда дуго још, док се не би, помоћу страних научника, а ваљда и неких нових архивских открића, нашло неко решење које би се морално наметало. "Великосрпска клика" у Првој Југославији није га силом решавала, то јој се мора признати. Није чак у ма чему повлађивала српски став (напр. дотацијама за истраживање или публиковање података итд.). Пустила је, та "клика", да се води научна утакмица и да се све одиграва на чисто научном терену. Са српске стране се није показивала никаква журба за што скоријим решењем.

У Другој Југославији је све испало сасвим друкчије. Ту је једноставно наређено, да се стара Дубровачка књижевност има сматрати хрватском. Она је просто једном тајном наредбом антисрпске клике која влада данашњом Југославијом, узурпирана за Хрвате. Наређено је да се тако унесе у све уџбенике и да се тако инструира "иноземство". И данас нпр. у "Енциклопедији Југославије", која се издаје на хрватском језику и на хрватском писму у Загребу (али са дотацијама Савеза, дакле претежно српских пара) дубровачки писци се приказују заједно са осталим "хрватским" писцима. Код неких стоји изречно да су хрватски писци, други се само уврштавају у рубрике као што су ове: "Драмска књижевност код Хрвата", "Еп и епска поезија у Хрватској" итд. Не дозвољава се помислити нешто друго.

У тој "Енциклопедији Југославије", природном наставку усташке "Хрватске енциклопедије", џабе ћете тражити под Дубровником неке податке о дубровачкој књижевности, као што то чини "Народна енциклопедија СХС". Не, све је то уврштено у "хрватску књижевност", све је то "интегрирано", како се данас у земљи каже (под Хитлером се говорило глајх шалтовано!).

Та хрватска анексија је сад докрајчена и "окруњена" на један особит начин. Два издавачка предузећа у Загребу, Матица хрватска и Зора, почели су ту скоро да издају едицију "Пет стољећа хрватске књижевности".

У првом колу те едиције на прва три места налазе се стари дубровачки писци. На првом Марин Држић, који је последње време постао популаран, а то је први разлог да га Хрвати анектирају, а на другом и трећем месту Ђиво Гундулић (кога они зову Иван, похрватили су му само име!!).

И тако испаде хрватска књижевност, стара 500 година! Ко сме томе да се противи? Сад је то озваничено до крајњих конзенквенција!

Исто тако у страним енциклопедијама и лексиконима данас можете костатовати сличну појаву. Нпр. у најбољем немачком лексикону "Велики Брокхаус" стојало је између ратова да је Гундулић југословенски песник, сад стоји да је хрватски. Ја сам се обратио Редакцији са питањем кад су имали право, онда или сад. Били су врло збуњени, али и врло учтиви. Одговор не могу саопштити, јер је он приватан. Податке су добили из земље, то је несумњиво. Много тога могу појединци да учине у корист српске ствари и у корист истине, али не може један човек сам, чак кад би га сви бар морално потпомагали, а не да му још отежавају борбу.

II.

Хрватско комунистичка клика која влада Југославијом не да да се више дискутује о томе. Ако неко по-

куша, она се позива на "устав", који је табу. Нека се когод томе успротиви!!

Истина, устав не каже да је дубровачка књижевност, или која била друга, хрватска одн. "црногорска" итсл. Он само каже да је област хрватска, македонска, црногорска итд. Све што се ту роди, све што је ту створено, мора конзенквентно бити хрватско, македонско, црногорско. Тако и књижевност Дубровника, који је ауторитативно и насиљем подложен "Социјалистичкој републици Хрватској"!! Сад се помаља и форсира, од 1972, и "босанско-херцеговачка књижевност".

По "Уставу СФРЈ" дубровачки стари и нови писци могу бити само Хрвати; по истом уставу требало би сви которски писци да су "Црногорци". Србин не сме бити ни онај ни овај. Разуме се, и Љубиша је Црногорац, и Марко Цар, па чак и ја! У кам ударило! Ето, до каквих апсурда води то дириговано, ауторитативно, наметнуто одређивање националне подлоге. Наука не сме о томе да писне, већ партијски бонци! Тога досад у свету није било.

За време Аустро-Угарске није било ни најмање утицаја власти да се дубровачка књижевност (или дубровачки језик) определе овамо или онамо. То су могли чинити и аустријски и страни писци, па и српски из Србије, без икаквог страха или утицаја. Мишљења тога доба су лишена сваког притиска и сваког политичког уплива. Домаћи писци су могли да буду преокупирани (да не кажем опседнути) неком идејом, могу имати предубеђења, могу имати и политичке циљеве. Странима све то недостаје.

Ни у првој Југославији није заиста чињен никакав притисак да се нпр. проблем решава у српском смислу. И тада је Загреб био и остао центар изучавања Дубровачке књижевности, и тада су излазиле, богато дотиране, едиције Старих хрватских писаца, где су уврштани и сви дубровачки писци. Никога зато глава заболела није. Свакако није нико ни Србима одн. њиховим научницима забрањивао да дубровачке књижевнике уврсте у српске.

Сад је све друго. Умешала се власт и диригује, и прети: ствар је решена уставом; ко се томе противи, вређа устав "Социјалистичке федеративне републике Југославије" и "Социјалистичке народне републике Хрватске" (ако сам их правилно назвао, ја се не мучим

да те формуле памтим!) Сад се те ствари ауторитативно и снагом власти, а не убедљивости, решавају.

Страни писци, нарочито сарадници лексикона, енциклопедија и сличних дела морају се држати званичне линије у опредељењу националности. У ствари се они не морају тога држати, али се држе по закону најмањег напора. Јер иначе неће им се из земље слати жељене податке, неће им куповати књиге (већ ће их формално забранити) итд.

Дописници страних лексикона, енциклопедија итсл., добијају из Југославије званичан став и они га усвајају. Пало се ниско, веома ниско. Док је пре првог рата у "Брокхаусу", најбољем лексикону на немачком језику, Константин Јиречек описивао наше историјске и културне односе, то сад чине плаћени слависте, подмазани и подмићени од југо-власти. Они то чине да се овима не замере, да добију од њих позиве на "симпозијуме", летовања, писања публикација по наруџбини итд. Ох како су бедно пали следбеници Лескина, Геземана и других великих немачких слависта. (О томе мислим засебно писати).

Сарадници енциклопедија и конверзационих лексикона, а често и стручних лексикона, ово могу чинити тим лакше, што се уз своје радове не потписују. Одговорност носе редакције и издавачи а не писци. Ови нису у највише случајева ни означени на почетку или на крају дела као сарадници едиција. Ни тада се не би поуздано знало ко је шта писао, али би се могло претпоставити, јер је свак сарадник у свом "фаху". Тако скривени и анонимни, сарадници лексикона врше злоупотребе без страха да ће се открити и лично жигосати. Али њихови ставови врше утицај на јавност уопште и сматрају се често као утврђена истина.

Ако се неки страни писац ипак не држи линије, ако је прекорачи, онда настане паљба од стране појединих хрватских "научника", од стране њихових књижевних и научних организација, од самих државних власти. Чак и дипломатским путем протествују југословенске власти на то. Ако би неки Србин протестирао, слабо би се провео. Њима се може све чинити на жао и на штету, они не смеју ни себе бранити.

Савремени Хрвати нису прогласили хрватском само ону књижевност која је објављена или бар написана била на српско-хрватском језику, већ и сва дела дубро-

вачких писаца написана на латинском или италијанском језику. Њихова пословична мегаломанија и крађа туђих вредности (о којој сам ја написао више дела) дошла је и овде до изражаја. Опет је на мене пала улога да то раскринкам. "Што узмогах, чућете оћу ли"!

Колико сам запазио, овде они немају подршку страних писаца, ни новинара а камоли капацитета. Напротив, италијански писци им безобзирно одговарају и враћају их у опсег реалности.

III.

Зато се не сме тврдити да је битка за српску ствар сасвим изгубљена, да Дубровник морамо да теслимимо за сва времена. Мислим да у погледу његове књижевности не стоје ствари тако неповољно. Хрватска "промицба" није могла да продре свуда. Томе су разни узроци на путу. Пре свега ранија издања истих лексикона. Њих треба демантовати, а то нико радо не чини. Затим и италијанска публицистика, која жели да о карактеру дубровачких писаца истину каже. Најзад, можда је понеки сарадник Србин, а њих не могу сасвим да избаце, бар за српске предмете (а то значи уже Србије). А кад се редакцијама стави до знања шта су писали Решетар, Јагић, Колендић, Јорјо Тадић и други, тешко преко тога прелазе. Најзад, Срби стручњаци у земљи, нарочито професори "југословенске" књижевности који врло често и врло много пишу о дубровачкој књижевности никад је не зову хрватском. Не смеју свакако рећи да је српска, али онда проналазе неки "неутрални" израз: српско-хрватска, наша, дубровачка итд. Само политичари и партијци српски са свом жестином бране хрватску тезу и оптужују оне који друкчије мисле.

Више од свега другог важна су мишљења стручњака раније изнета, која се указима не могу мењати. То нису мишљења донета ад хок, нити по наруџби, нити по љубави или мржњи. То су већим делом мишљења дата екс катедра као и ранија мишљења о језику, која су претпоставка па чак и замена ових других. Под ранијим мишљењима мислим на изјаве дате пре инкорпорације Дубровника Хрватској.

Није важност сваког писца једнака. Цетерис парибус више важи мишљење страног него домаћег писца, више рођеног Дубровчанина него нас осталих Срба или Хрвата. Разликују се писци и по стручности. Велика

имена у лингвистици, славистици, историји књижевности имају предност над мање стручним научницима или дилетантима. Али, ако се огромна већина стручњака у нечему слаже, то се узима као научна истина. Каже се да је то "опште (заједничко) мишљење учених" (communis opinio doctorum).

Зато од тих новијих "слависта" ја не наводим никога сем ако је и пре рата једнако мислио, ако се може доказати да су његова тврђења плод његове научне савести.

Напослетку напомињем да сам наишао као сарадника страних енциклопедија (мислим енглеских) на **дра Јорја Тадића** (рођеног на Хвару 1899, умрлог у Београду 1969). Он је био изразит стручњак за стари Дубровник и нимало антисрпски расположен.

Битка, није, дакле, изгубљена, али је треба водити са више поуздања и више истрајности, а такође са више места.

Питање је само ко да битку води. Они у земљи не могу, а можда и неће. (У целом српском народу је борбени дух јако умањен).

Остаје само емиграција. Али она не располаже ни стручним ни финансијским средствима да започне борбу поред тога што нема ни ауторитет ни подршку власти као они у земљи. Емигранти могу да шаљу молбе за исправке, али то ниједна редакција озбиљно не узима. Тек ако имају неке академске титуле или претстављају лично нешто у културном свету, онда им редакције лексикона са пуно учтивости одговоре да су те замерке послале штабу и да се испитују. На томе и остане. И то раде двојица-тројица српских емиграната, махом она која немају ни довољно хлеба за себе. Други их одмажу на разне начине, али не помажу.

Ја сам више пута у емигрантским новинама упозоравао српску читалачку публику на те тенденције и махинације хрватско-комунистичке клике у Југославији. Тако нпр. у листу "Српска Борба" који излази у Чикагу у броју 601 од 13. марта 1964. чланак под насловом: "Анексија дубровачке књижевности од стране Хрвата", више пута у "Канадском Србобрану" и другим новинама. Успут сам увек бележио нове податке на које сам случајно наилазио.

Поред тога сам већ 20 година систематски сакупљао нове и даље податке и стављао их у "фијоке". То је део

мога материјала о Српском Приморју, који сам давно обећао јавности. Материјала се накупило доста, тако да је испала позамашна књига. Она је већ пре две-три године завршена док се срећним стицајем околности није нашао мецена за ово дело, коме сам сад, крајем 1973., дао завршну форму.

Ја не уображавам да с њом ствар дефинитивно решавам. Биће контроверза и даље. Али, као у свим другим мојим делима, ја сам и овде пружио грађу за даља истраживања, накупио можда доста материјала који би другима могао да измакне.

XI. ВРЕДНОСТ И ОРИГИНАЛНОСТ СТАРЕ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Дубровачка књижевност је несумњиво један културни феномен, доказ релативно високе културе једног дела становништва тога града-државе. Наглашујемо: једног дела, и то бројно врло малог. Но ипак сама околност да један део народа тога полиса не само уме да пише (док је сва његова околина — и српска и хрватска — буквално неписмена), већ да уме да саставља књижевна дела од релативне важности, и то на разним језицима одн. на три језика: латински, италијански. и српски, доказ је да је бар на једном делу нашег етничког подручја цветала релативна култура, коју сад Хрвати хоће да апропришу сасвим за себе. Видећемо да европска наука не дели њихово мишљење, није га бар делила кад је слободно могла да се изјашњава.

Али, независно од тога, стручњаци не придају неки велики значај ни вредност овој дубровачкој литератури, као што чине Хрвати. Нарочито јој се оспорава оригиналност, чак и најмања трунка оригиналности. То су имитације, копије, рефлексије италијанске књижевности.

Ми ћемо о томе изнети неколико меродавних мишљења, па нека читаоци сами цене ко је у праву. Најпре ћемо пренети шта су ауторитети казали о оригиналности дубровачке књижевности, па после о њеној литерарној вредности, ваљаности, лепоти.

I.

Велики италијански писац, родом из Шибеника, Далмација, **Никола Томазео** (1802—1874), не признаје

ни севернодалматинску књижевност као хрватску, а камо ли дубровачку ("јужнодалматинску"). Он пише у једној књизи ([131], с. 36): "Како то да је оно мало словенске књижевности све стекло у млетачкој Далмацији или у славном граду (кога ја делим од Далмације . . .), граду који је црпео од Италије, не од Хрватске? (Под славним градом разуме Дубровник, ЛМК). И како то да ова књижевност започиње баш онда кад је Далмација ослепљена од хрватске светлости?"

Другим речима, требало је да источним делом Јадранског приморја завлада италијанска култура, па да и становници другог језика могу нешто литерарно да створе. Они, разуме се, имитирају своје учитеље.

Томазео каже мало даље: "Ја нећу, са аутором, стављати Гондолу (Гундулића) поред Дантеа: али се не може споменути Гондола да не падне на памет име Таса. Не могу да се спомену илирски писци Дубровника а да се не појави пред нашим очима рој латинских писаца." (У првој реченици позива се на неког писца који је у Осману видео утицај Дантеа, али не знам кога писца).

Хоће несумњиво рећи да је сва приморска стара литература, и Дубровника и Далмације, само компилација италијанске литературе. И ту мисао изводи даље.

Код Гондоле запажа Томазео утицај Торквата Таса, великог италијанског песника, чувеног са свог дела "Ослобођени Јерусалим" (живео од 1544 до 1959. године). Верујем да несумњиво имао у виду Гондолиног "Османа" који је инспирисан италијанском поемом. Видеће се даље да то исто тврде савремени слависти Италије.

За све друге "илирске" писце, а то значи писце одн. дела на српском језику пише Томазео индиректно да су копирали латинске писце. Тек оригиналност оспорава дубровачким писцима уопште.

Пола века пре Томазеа писао је познати слависта **Бартоломеј (Јернеј) Копитар** за дубровачку књижевност да је "у основи без националитета, само подражавање италијанске (литературе); њихови писци нису били ни после триста година сагласни у ортографији грубо узетој" (то треба да значи у основима ортографије, јер би им Копитар мала отступања опростио). ([121], с. 319).

Професор Универзитета у Грацу, Словенац, србофоб, **Матија Мурко**, написао је у Јагићевом Архиву за 1910 ово ([132]):

"Цела Далмација је формирала провалну капију

за романске утицаје откад су Хрвати и Срби продрли до мора. Дуго су и Срби осцилирали између Рима и Византије тамо и амо, па је чак и консолидирана српска држава, у којој је православље постало било државни разлог, одржавала живе везе са Далмацијом... Најважнија је чињеница да је највећи део Далмације био вековима под млетачком влашћу и да је цела Далмација у ствари образовала духовну провинцију Италије, нарочито у доба хуманизма и ренесансе попримила је целу тадашњу талијанску литературу и културу... и на тој основи створила своју посебну словенску литературу..." (стр. 382).

Сам **Милан Решетар** пише ([133]): "Литература Дубровника је само одражај савремене италијанске литературе, из које је много превођено, прерађивано и имитовано..."

И сам Решетар каже за Османа ([169]) да је он "очевидна имитација Тасова Јерусалима Ослобођенога, са свим његовим добрим и слабим странама..."

Руски рагузолог **В. В. Макушев** вели да се "развила дубровачка поезија по језику словенска, по духу италијанска..." ([29]).

Виктор Васиљевич Макушев (1837—1883) био је професор Универзитета у Варшави.

Н. Бахтин пише у руском великом Енциклопедијском речнику (састављеном по Брокхаусу) пре Првог светског рата ([142]) да се "дубровачка литература јавља као одраз италијанске литературе епохе Препорода, слично као што се древни период српске литературе јавља као одраз византијске литературе."

Сад ћемо да наведемо два позната и призната слависта у Италији, оба рођена у Далмацији и од свршетка Првог светског рата тамо живела. Они говоре екс катедра на највећим универзитетима Италије.

Један од најбољих познавалаца наше књижевности специјално приморске, професор Падованског универзитета **Артуро Крониа** (рођен у Задру 1896) писао је у свом скорашњем прегледу српско-хрватске књижевности ово о Марину Држићу ([137]): "Оскудна оригиналност, јер је скоро све, од топологије до фразеологије, преузето из италијанског... Његова вештина и способност је надасве у томе била да је умео дати лак (фирнајс), тон и боју локалног карактера комедијама разнолике провенијенције италијанске."

У једној немачкој ревији писао је **проф. Крониа** студију о "Учешћу Италије у духовном животу Словена" ([136]). Том приликом је рекао да је Дубровник у свом духовном успону "своје снаге црпео из Италије". Мала али значајна реченица.

Италијански слависта Артур Крониа написао је целу студију о утицају Ослобођеног Јерусалима на "Османа", издао у Риму 1925 ([170]).

Ђовани Мавер, професор Римског универзитета, пише опширно о српско-хрватској књижевности у њиховој великој енциклопедији (италијанској) ([135]) па онда наставља за цело Приморје: "Песништво на језику српско-хрватском — који језик није никад у Далмацији био званичан — стварно има карактер искључиво дилетантски, провинцијалан, култивисан од пријатеља ка пријатељима, од једног малог круга (церкла) за један круг не много већи." Писац не тврди да је "ова књижевност лишена артистичке вредности" али је она "просто одражавање италијанске књижевности Ћинквећента и Сеићента (XVI и XVII века), је њихове верзије, парафразе и имитације нису им дале прилику да пруже доказа о сопственој литерарној култури и сопственом укусу. Из тога је проистекла књижевност невеликог формата и спонтанаитета певања..."

За Гундулића, кога конзенквентно назива Гондола, пише проф. Ђовани Мавер ([135]) да се "у свом главном делу, у поеми Осман, инспирисао "Ослобођеним Јерусалимом" (издатим 1581. од Торквата Таса, ЛМК).

У Мајеровом Конверзационом лексикону с краја прошлог века у коме се изражавали згуснути резултати науке уз најпунију објективност, говори се о језику далматинске књижевности, подразумевајући ту и дубровачку ([138]). Тамо стоји: "Далматинска литерарна периода, која се испочетка служила хрватским језиком али постепено и све одлучније јужносрпским дијалектом, простире се од краја XV до исхода XVII века и стојала је потпуно под утицајем Италијана. Неки национално-словенски карактер она није имала."

То је писао стручњак, Немац, као и остале ствари о нама. Језик све дубровачке књижевности, кад је изашла из пелена, то је био "јужносрпски дијалекат" дијалекат Требиња и Хума (Травуније и Захумља).

У Швајцарском лексикону изашлом непосредно после Другог светског рата, стоји за Ђ. Држића и

Ш. Менчетића ([139]) да су писали "љубавне песме према Петрарки" итд.

Марин Држић, који је после Џива Гундулића највећи понос дубровачке књижевности, био је имитатор и плагијатор великог стила. Врло мало он има свог оригиналног. Једном је у Политици, у рубрици "Да ли знате", коју обрађују најбољи стручњаци респектовне области, стојало ово за Држића: "Марин Држић (1508—1567), највећи дубровачки ренесансни писац, као и други књижевници тог времена, за своја дела, пре свега за Комедије, наишао је узор у Плауту и Бокаћу. Код њега се осећа утицај других писаца, непосредних претходника и савременика, али је дела ове двојице непосредно прерађивао. Публика је волела таква дела, нарочито драмска, и код ње је велико задовољство изазвало препознавање на позорници личности и ситуација дараније виђених. Марин Држић је, изузимајући "Дунда Мароја" и изгубљену комедију "Помет", које се одликују оригиналношћу, прерадио, слободно и делимично додуше, неке од Плаутових комедија. Тако је комедију "Скуп" радио према Плаутовој "Аулуларији" (Ћуп са златом). У неким деловима ју је дословно преводио, у другим, опет, вешто парафразирао, а увео је и неке нове елементе да би комедију приближио гледаоцима за које је и писао. За комедију "Пјерин", сачувану само фрагментарно, користио се такође Плаутовом комедијом "Менехми", која обилује типичним сценама преоблачења, забуне и препознавања. У "Аркулину" се користио мотивом обрађиваним често у светској литератури од антике до Шекспира, о хвалисавом војнику с читавом фабулом која га обично следи. За комедију "Манде" послужио се Бокачовим новелама причаним трећег и седмог дана. Чак се и у његовом превођењу "Хекубе" може видети заинтересованост за дело у којем су обрађене теме присутне у литаратури. Ово дело није превео са Еврипидовог оригинала већ са италијанског превода Лодовика Долчеа. — Држић је, како се из овога може видети, инспирације налазио код разних писаца, претходника и савременика, али је њихове готове фабуле мењао и прилагођавао својој, дубровачкој, публици која их је одушевљено прихватала".

II.

По својој естетској и уопште литерарној вредности дубровачка литература на нашем језику може се окатегорисати као средња до слабе. Неколико познатих дела реномираних писаца имају неспорно извесну вредност, али већина састава је испод најнижег естетског нивоа. Ем што није оригинална, него је још и слаба.

Те њихове пригодне песмице, епиграме и тсл. једва човек може да чита. То је доказ пуне декаденције, регреса, пада. То је вербализам без духа. Па чак писан латински или италијански. Несумњиво да ниједна италијанска антологија, маколикогод њима било стало да истакну италијанитет Дубровника, не доноси ни један од ових бескрвних и недуховитих састава. На нашем језику су још горе него на италијанском и латинском, јер се служе унакараденим језиком.

Ово ћемо поткрепити мишљењима најбољег рагузолога до данас Милана Решетара из његове студије о дубровачкој лирици, писане прошлог века. Ту ћемо уједно изнети шта он пише о (не)оригиналности и о слабим квалитетима дубровачке поезије. Њему неће јамачно нико да оспори пристрасност.

Милан Решетар пише за прве песнике Дубровника на српском језику Шишка Менчетића и Џора Држића да су "обојица одлучни имитатори талијанске љубавне поезије Петраркине школе. Него они далеко заосташе за талијанским песницима: нема наиме у њих правог пјесничког осјећања а нити лакоће и елегенције облика којом су бар Талијанци умјели да често прикрију недостатак осјећања. Све њихове пјесме, а има их неколико стотина, могу се свести на неколико мотиве који се једнако понављају и дозлабога досађују читаоцу, јер уз празнину мисли упоредо иде неспретност форме . . ."

"Иза ова два прва пјесника дубровачка се лирика углавном кретала онијем смјером којим су најприје Менчетић и Држић ударили. Изникавши као имитација талијанске поезије . . . до краја је на њој остао тај туђи печат . . . И у погледу садржине ишло се истијем путем: љубавне пјесме пјевао је готово сваки дубровачки пјесник . . . Али у безброј пјесама који иза Менчетића и Држића пјеваху за преко три вијека свакојаке љубавне пјесме, мало се који налази у којега има онога чега се од таквога пјесника баш најпре и највише иште — наиме правог осјећања. Један од другога се готово само именом разликују . . . све саме ријечи које читалац

исто тако хладно чита као што их пјесник без заноса писа . . ." ([161])

Решетар наводи и анализира поједине песнике лиричаре Дубровника, да пређе и на Цива Гундулића за кога тврди да је био примордијално лиричар. За њега каже да он бесумње "наткриљује све остале пјеснике дубровачке" али тада настаде имитовање "надуте шпањолске књижевности: пред обликом садржина губи сваку вредност, не ишту се више топли осјећајни ни лијепе мисли, већ се иде само за тиме да се пјесме тобоже ките свакојакијем необичнијем метафорама, чуднијем упоређењима, прераним изражајима, играма у ријечима. Томе неприродном укусу није се могао отети ни Гундулић, јер су и њему Талијани били мајстори и узори, па се и у његовим пјесмама налази доста и превише тога нелијепога кићења . . ."

О литератури Дубровника се почешће изражавао и француски слависта **Луј Леже,** али ја нисам дошао до његових свих радова. Ипак нешто имам.

У самом "Осману" Луј Леже није баш говорио са одушевљењем. У једној књизи ([143], с. 43) он каже: "Успркос неспорних мана у композицији и стилу, успркос непоправљивих празнина, Осман остаје једино веома значајно дело које заслужује да буде познато на Западу".

По естетској и литерарној вредности, нарочито по чистоти језика и снази изражавања, више вреди само једна од наших најбољих народних песама него цела поезија Дубровника, заједно са "Османом". Нпр. песме Бановић Страхиње, Почетак буне против дахија, Женидба цара Душана, Косовска девојка, Марко каже на коме је царство, Зидање Раванице итд. Те песме су не само уметнички усавршене, већ су и израз чисте народне душе. Оне нису никаква имитација нити ма чија подражавања. И у форми и у суштини чисте су творевине Срба. Оне изражавају националну, верску, моралну платформу и идеологију Срба. Оне су само српске и ничије више. С њима смо постали славни у Европи, једнако као и са својим војним подвизима почетком XIX и XX века. (Ја сам у књизи "Странци о српским народним песмама изнео само један део одушевљења културног света тим нашим народним-литерарним продуктима).

Па шта бива? Те песме које је цео свет, на челу са Гетеом, познавао као српске и признавао као српске,

као таквима се дивио и узносио их, те исте песме не смеју се данас у Југославији назвати српскима, већ у најбољем случају српско-хрватским. Почетак буне против дахија, то је српско-хрватска, одн. хрватско-српска песма, а Осман, то је само хрватска. Тако наређује самодржац Југославије Јосип Броз, то проистиче из њених "устава"! Ајте се буните, ако смете!

Немајући ничег сигурно свога са чиме би пред свет изашли, Хрвати краду све и свашта и присвајају као своје. Не снагом аргумената, већ силом и искоришћењем политичке констелације, док су се раније веома често служили фалсификатима. Ни фалсификати ни сила нису трајни. Једнога дана ће Хрвати бити принуђени да скидају туђе перје са себе.

Дуго времена пошто сам био ове редове написао, уверио сам се да нисам сам у упоређењу српских народних песама и продуката дубровачке поезије. Нашао сам сведока чак на страни којој би се човек најмање надао. И то ми је добро дошло да овде наведем.

Хрватско-словеначки писац **Станко Враз** (то је био псеудоним Јакоба Фраса, 1810—1851) сасвим је омаловажавао дубровачке песнике одричући им сваку оригиналност. То пише **Антон Барац** у Енциклопедији Југославије (суб номине): "Забацивао је претјерано уздизање дубровачких писаца уобичајено код хрватских илираца. Тврдио је да су дубровачки писци прошлих векова у многоме наследовали Талијане и да су само по облику наши". Мирослав Пантић, професор Старе југословенске књижевности у Београду (рођен 1926) каже ([126]) да су по Вразу Дубровчани више формално но садржајно Словинци и ко жели да се у то увери "нека постави наше класике дубровачке уз народне песме, па после тога опет уз песнике италијанског златног века, па да расуди душом једно спрама другог, а ја крив ако не исповеди да су по духу сроднији са Талијани него ли с песмама народа свога . . ." Враз каже у писму **Вуку Караџићу:** да "би други образ наша књижевност оних столећа имала да су Дубровчаном биле познате народне песме".

И сам **Вук** је имао врло рђаво мишљење о форми (и не само о форми) дубровачких песама: оне су "неправилне", "ваљене и храпаве" и, како каже Мирослав Пантић "приписао је то слепом и претераном подражавању италијанских песника". ([126]).

III.

Погрешиће они који мисле да је напослетку, кад је већ и у народу надвладао српски језик, литература Дубровника била сва народна. Напротив, она се све више удаљавала од народа. Она је и квалитетно постајала слабија и језично више туђа.

И Решетар спомиње Игњата Ђорђића ([161]) рођеног 1675. "за кога је већ често пута казано да је у дубровачкој литератури као задњи пламен којим засјаје свећа пре него се угаси. То нису празне речи већ пука истина: све што је иза њега рађено, то је слабо прежвакање и имитовање старијих песника — дубровачка литература пропада као што је и стари Дубровник . . . политички и економски пропадао док се у почетку нашег века (XIX) сасвим угасио . . ."

При крају слободног живота Дубровника, његова литература (тада већ сасвим слабих квалитета) постала је опет романско-италијанска. Решетар пише ([133]): "Поткрај XVIII века дубровачка је интелигенција била у литерарном погледу постала готово сасвим италијанска, па кад су још Французи укинули стару републику, онда се литерарни живот јављао још понајвише само у свакојаким, редовно талијанским или латинским песмама и песмицама, што су испеване у разним приватним или јавним локалним приликама . . ."

И немачки тада највећи путописац **J. Г. Кол** цитира некога X, који је тврдио да се "у XVIII веку мало у Дубровнику занимало са словенском литературом тим више са латинском и италијанском. У овој епоси се свест образовала да је то један засебан народић, чији је језик заиста словенски, али образовање италијанско-римско, које није ни италијанско (специфично италијанска свест није ту никада постојала), а нити словенско". ([72], II., 81).

Малопре цитирани проф. у Грацу Матија Мурко констатовао је за цело Јадранско Приморје претежност ако не искључивост италијанског језика на пољу културе не само у XVIII веку и првој половини XIX века. Он каже ([102], 384: "За XVIII век и прву половину XIX мора се још нагласити да се културни живот Далмације одвијао претежно у италијанском језику . . ."

IV.

Дубровачка књижевност на српском језику је била најбоља у почетку, око XVI и почетком XVII века. Место да буде после боља, могао се установити један катастрофалан назадак. И то не само назадак у лепоти и вредности литературе (углавном поезије), већ и у језику. Место да се усавршава српски језик у даљим генерацијама, он је био све слабији. Доцније се све више писало романски, углавном мешавином латинског и италијанског језика. Чак је у словенским текстовима практикована та мешавина. Нарочито су уврштавани у туђи текст латински верзи, и то махом новолатински прилично удаљени од класичног латинског језика. То је та **макароснка,** италијански **макаронска поезија.**

Заиста, дубровачку књижевност, нарочито новију, зову **макаронском књижевношћу** или, још чешће, **макаронском поезијом** (тај израз се више употребљава за само песништво). То сам прво нашао код Решетара, али не знам, нити сам могао утврдити порекло речи. Међутим, значење сам нашао у обе велике енциклопедије: немачкој и италијанској.

У немачком Брокхаусу стоји ([140]): "Макаронско песништво или макеронско песништво, то су смешне песме у модерном језику али јако ишараном латинским речима или мешавином латинског и модерног језика, један мешани језик".

У Италијанској енциклопедији стоји ([141]): "Не сме се макерински мешати са хибридним језицима, са сировим латинским, фидецианом. (Та реч треба да означује "литерарни стил извештачен, афектуиран, пун латинизама" ЛМК). Као макеронски се разуме такав језик који је састављен са лексичким фондом делом вулгарним а делом латинским, са граматиком и синтаксом латинском. Додајемо да, пошто је макеронска литература углавном песништво, то је код ње и метрика латинска. У пракси, ова дефиниција се не налази увек екзактна....'

V.

Сами песници Дубровника који су словенски певали имали су бар **два имена:** првобитни, италијански, и накнадни словенски. Код куће су се обележили италијански, у својим делима некад словенски, али искључиво словенски ако су у неким актима суседним српским владарима или босанским велможама, у српском писму, означавани. Они су махом своме италијанском називу додавали једно "ић". Тако је Гондола постао Гундулић, Бона Бунић, Палмота Палмотић итд.

Ми их обележавамо словенски, Италијани са њиховим првобитним верзијом имена, странци махом исто тако. Хрвати иду и даље, па дају "хрватски" облик имена оним дубровачким (и далматинским) писцима који га никад нису употребљавали.

Ј. Г. Кол описујући Дубровник средином прошлог века цитира у аднотацијама на више места неког X. који је и ово казао ([72], II, 82): "У словенским повељама и словенским писменима свака породица, нарочито племићска, славизира своје име или му бар дода словенски завршетак, као напр. Бунић (италијански Бона), Соркочевић (Сорго), Гучетић (Гоце), Гундулић (Гондола), Цревић (Ћерва), Ђурковић (Ђорђи), Пуцић (Поца)". За "гласовите кнезове Поце" каже да су у граду познати били само по надимком Скатић.

Наводећи у Италијанској енциклопедији дубровачке писце, проф. Римског универзитета Ђовани Мавер неке обележава српским, као нпр. Андрију Чубрановића, који је заиста издао своју Јеђупку 1599, под тим именом, затим Доменика Златарића (1558—1609), а на италијански начин Ђан Франческо Гондола (1589 до —1638), Ђовани Бона (1591—1658), Ђунио Палмота (1606—1657), Игнацио (Ињацио) Ђорђи (1675—1737) итд. ([135]).

Милан Решетар се чешће бавио овим питањем па је нашао да се чак погрешно транскрибују на наш језик стари дубровачки писци. Наводи више имена која се различито преводе и многа, по њему, сасвим погрешно. Повод му је дала транскрипција имена Игнација Ђорђи, па то пише баш у едицији његових дела под својом редакцијом. ([202], с. XXV). За самог Ђорђија каже: "Ако дакле нећемо нашега песника звати Ђорђи, не смемо га самовољно звати Ђорђић. Сасвим је оправдано да га зовемо Ђорђевић, како се прије њега звао онај стари дубровачки пјесник с којим је имао исто презиме, па ћу га ја зато овдје тако звати". Разлог Решетаров је недовољно убедљив: ако се пре њега неки Ђорђи звао српски Ђорђевић мора и овај. Али је главно то да се овај Ђорђи није никад српски потписивао и да му сад не знају како ће му дати српску верзију! А кад му утврде ту верзију, кад од Ђорђиа постане Ђурђевић, ео ипсо је он постао хрватски пјесник! Ето како се лако долази до националне аквизиције књижевника.

То је, колико знам, једини случај на свету да су иста лица имала два презимена. Само је једно могло бити аутентично и само је једно то било. То је махом било италијанско, а словенска верзија је вештачка, мимикризирана. Из ње се не може ничија народност изводити. Вероватно би још и могла, кад би та лица, кад би ти писци отада употребљавали само словенску верзију. Значило би да су се они свесно пословенили и да одбацују њихово раније наименовање. Али то са дубровачким писцима није случај. Они и даље као сенатори, ректори, чланови разних већа употребљавају своје првобитно романско означење имена. Доказ да је словенско само у циљу обмањивања.

XII. СТРАНИ ПИСЦИ КОЈИ ДУБРОВАЧКУ КЊИЖЕВНОСТ СМАТРАЈУ СРПСКОМ

Рекосмо да има доста страних писаца, страних ауторитета на овом пољу, који стару дубровачку књижевност сматрају српском и не претпостављају да се то може довести у питање, да о томе уопште треба дискутовати.

Ових писаца има веома много, нарочито руских и француских, али сам ја само мали део нашао, но ипак репрезаентативних. За упознавање владајућег мишљења у разним епохама прошлог и овог века (раније нема литерарних историчара) биће и ови примери инструктивни. Видеће се да извесни писци то изражавају директно и отворено, други заобилазно, али не зато што нису у то сигурни, већ што сматрају да не може бити контраверзе.

I

Најпре ћемо пренети мишљења првокласних слависта који су и сами Словени били. Они су канда први о томе и писали. Најпре два Словенца.

Тако је **Јернеј Копитар** још 1813 штампао у Бечком опште-литерарном листу једну студију о словенским језицима и писмености. У ствари је та студија изашла неколико година раније у "Отаџбинским листовима", али је 1813 проширена ([144]). Изашла је без потписа Копитара, али је он био уредник часописа, а проф. Матеј Мурко је аутентично утврдио да је он писац ([145]).

(Не знајући да су у Љубљани изашла укупна дела

Копитара ([121]) ја сам преко швајцарских библиотека потражио био из Дворске библиотеке у Бечу целу годину тог листа, што је не само много коштало, већ сам огромну муку имао да пронађем непотписану студију Копитара.)

У тој својој студији дели Копитар, тада са Добровским водећи слависта Европе, језике и књижевности словенске. Под VII а стоји поднаслов "Литература католичких Словено-Срба", а у тексту пише: "Са овима је исти случај као и са напред споменутим панонским Словенима: они пишу своје дијалекте који се међу собом мање разликују, у Дубровнику, у Далмацији, Босни и Славонији са латинским писменима, по разним теутонским комбинационим системима".

Копитар, дакле, сматра не само књижевност ћирилицом писану као српску, већ и латиницом писану у Дубровнику, Далмацији, Босни и Славонији, (не у Хрватској, и можда не ни на Острвљу).

У одељку VIII б даје преглед "Литературе грчких Словено-Срба" (што значи православних); но то је овде без значаја.

После сам нашао и Сабрана дела **Јернеја Копитара** како га Словенци називају (он се увек потписивао **Бартоломеус Копитар,** истина немачки) и из тих дела се могу само потврдити и проширити подаци који се овде износе.

Тако Копитар у рецензији Животописа архимандрита Герасима Зелића писаној 1824 ([121], с. 319) уврштa дубровачку литературу у "илирску", али под Илирцима он ту сматра Србе које дели на Илирце "грчког и латинског обреда" (Die Illyrier graeci ritus, Ill. latini ritus). У ове последње уврштa Дубровчане одн. њихову књижевност.

Још један Словенац, мало доцније али и далеко стручнији од Копитара, проф. Бечког универзитета и највећи слависта свога времена **Франц Миклошич,** сматра дубровачку књижевност српском.

У свом Речнику језика старословенског (који ја немам, али ово налазим код Јагића, ([146], с. 449), "по Миклошичу су Палмотић, Русић и др. српски писци"! Миклошић не прави никакав компромис. Ако су они српски писци, нема разлога да то не буду по њему и сви остали дубровачки писци. ([147])

Поред два Словенца слависточка стручњака, ево и

једног Хрвата, историчара, који бар за неке дубровачке писце каже да су из српског културног круга.

Шиме Љубић, "наш познати старинар и повјесник, сада професор ријечки", како је писао Ватрослав Јагић 1865 ([146], с. 459) казао је у свом "Огледалу књижевне повјести југословјанске" ([148], с. 69): "Иста кроника дукљанска, најстарији споменик нашега језика, писана без двојбе од Србина у српској земљи, и дјела најстаријих писатеља дубровачких и которских, родом српских или одгојених барем под упливом српскога нарјечја, како нпр. Шишке Менчетића, Ђоре Држића итд. . .".

II

Не само јужнословенски него и многи други словенски стручњаци, у првом реду слависте, сматрали су дубровачку књижевност или директно или конклудентно српском. Навешћемо прво **два Чеха одн. Словака,** затим неке Русе.

Прослављени слависта, иначе Словак по роду, **Павле Јосиф Шафарик** пише на првим странама своје Историје српске писмености ([149], с. 3): "Историја писмености Срба морала би, да би била потпуна, једнако да обухвати све литерарне продукте свих грана овог народа, а то значи Срба у ужем смислу, Босанаца, Далматинаца, затим граничарских Хрваћана и Славонаца. Јер све ове народне гране говоре само један дијалект, иако је он према појединим пределима мало различит. Њихова литература чини према језику, а то значи у суштини, целину која заједно спада".

Шафарик не спомиње дубровачку књижевност, али је обухвата под далматинском. Она је, сем Дубровника, и по мом мишљењу била хрватска. Шафарик је убраја у српску. А форциори то важи за дубровачку књижевност.

Кад је Стојан Новаковић издао 1912 своје монументално животно дело "Законски споменици српских држава средњега века", написао је у Јагићевом Словенском архиву стручан приказ професор Историје словенских права на Универзитету у Прагу **Карл Кадлец,** један од најбољих стручњака у тој области до данашњег дана. И ево шта му замера Кадлец (дословно изнето) ([150]):

"У књизи Стојана Новаковића издати су правни споменици српских држава средњега века (у изводима).

Појављује се питање да ли ка овим споменицима имају да се додају и дубровачки извори. Издавач (тј. Стојан Новаковић) одлучио је да искључи аутономне норме Дубровника, "јер се Дубровник није никад налазио под непосредном влашћу српских владара". Други издавачи би, вероватно, ово питање друкчије решили. Јер није то одлучно да ли се Дубровник налазио под непосредном влашћу српских владара, него и то да је дубровачка култура делом српска (а делом и талијанска). Неки историчари претресају у оквиру српске историје и историју Дубровника. То чини нпр. Мајков. Слично је и са Босном . . .".

И рецензент опширно критикује Новаковићеве скрупуле у погледу Босне и Захумља, које Новаковић није сматрао српским кад су дошле у зависност од Мађарске и Млетака.

Овај случај је скоро јединствен у науци: Србин Новаковић, један редак капацитет у својој струци једнако као и редак српски патриота, сужује историски српску домену (истина, политичко-историски, што не значи демографско-историски и културно-историски). А један странац, исто тако научник највећег калибра, упозорује Стојана Новаковића да греши: оно што он, Новаковић, не сматра српским, по Кадлецу је то неоспорно српско.

Оваквих примера ће се мало у свету наћи ако их уопште има. За нашу аргументацију овде је важно да Кадлец, један од најкомпетентнијих људи у тадашњем свету (почетком XX века), сматра Дубровник српским, донекле и италијанским, али никако ни хрватским ни југословенским. И то је саопштио у часопису једног хрватског Загорца, али великог научника Ватрослава Јагића, који на то није приметио ништа (а имао је обичај да ставља редакциске примедбе на закључке које не акцептира).

III.

Сад долазе **руски писци,** први у комбинацији са пољским. Једног писца који је можда руски или, пре, украјински, наводимо на крају одељка, јер делује и пише у Букурешту.

У најбољој историји словенских књижевности прошлог века, која ни до данас није надмашена, Руса **Александра Николајевича Пипина** и Пољака **Влађимира Дањиловича Спасевича** стоји ([151], I, с. 263):

"Хрватски писци, међу којима је у првом реду деловао Људевих Гај, узеше као књижевни језик онај дијалекат у коме се западно-српска књижевност била развила и чија је делатност (те књижевности) постигла била велики значај по цело Српство и на Западу и на Истоку. Специфични хрватски дијалекат препуштен је својој судбини и ретко кад у њему излази књиге за обичан народ. Озбиљна питања политичког и друштвеног живота дођоше до изражаја у новом књижевном језику ("илирском"), који је имао да повеже у једну целину све гране српског племена, не само западне него и источне".

Под западно-српском књижевношћу они сматрају у првом реду Дубровачку. Њен језик је преузео Лудвиг Гај и прогласио илирским, а после "хрватским".

Они даље пишу (Пипин и Спасевич) да хрватска литературе није било све до XVI века, чиме опет посредно дубровачку литературу сасвим избацују из хрватског орбита. Они пишу у истој књизи ([151]):

". . . Спајањем са Угарском, Хрватска је била политички одвојена од Далмације и имала је с њом само слабе трговачке везе. Од Србије била је одвојена религијом. Као и у Угарској, и овде је латински језик, језик цркве, владе, књижевности и образовања. Прави дијалекат се показује први пут у књижевности у XVI веку, кад је Реформација продрла била до Хрвата и словенаца . . ."

Дакле, по њима, о правој хрватској књижевности се може говорити тек од Реформације, од XVI века, а Хрвати издају са целом помпом подржатом од режима, едицију "Петсто година хрватске књижевности". То чине на своју руку, без подршке праве и безпристрасне науке.

Руски научник (слависта) **Виктор Васиљевич Макушев,** који је можда више него иједан други Рус испитивао односе старог Дубровника, писао је 1867 ([29]):

"У Дубровнику су у исто време процветале три литературе: латинска, италијанска и српска. Латински се језик употребљавао у научним саставима, у свечаним беседама, а и у поезији; то је био по превасходству дипломатски и правнички језик. Италијански су писани састави са више практичним карактером и песме чије је сиже узиман из обичног живота. Рођени српски језик ограничавао се на породични живот, поезију и проповеди на-

роду". Затим писац каже да је латинска литература имала европски карактер, па и италијанска је била позната ван самог Дубровника, нарочито у Италији; "још мањи круг читалаца имала је дубровачко-српска литература, која није прелазила границе рођине (отаџбине)".

То каже Макушев на стр. 26 наведене књиге. На страни 56 почиње да цитира "споменике старине". На стр. 75 каже да су "писани споменици на језицима српском, италијанском и латинском".

IV.

Сад ћемо прећи на директне немачке писце, јер су многи од напред наведених Словена цитирана дела објавили немачки. То је била немачка научна литература иако писана од Словена. Немци долазе и хронолошки на друго место.

Немачки филолог **Ернст фон Еберг** писао је у своме Историском прегледу словенских језика и словенске литературе 1837 ([152], с. 84):

"Западни Срби беху израна подељени у мање државе, од којих су неке имале неку врсту аристократско-републиканског устројства. Овде ћемо само навести Републику Дубровник, колевку далматинске гране српске литературе".

Један даљи одељак, на страни 93, носи наслов: "Литература Далматинаца или Срба који припадају римокатоличкој цркви". На стр. 95 пододељак: "Световна литература далматинских или католичких Срба".

На стр. 100 каже да Славонце дели само начин писања "од далматинских Срба".

Говорећи о литератури, коју је проучио на свим језицима пре него је написао књигу о путу кроз Далмацију, **J. Кол,** педантни и врло савесни Немац каже поводом књиге Талвијевице "Српске народне песме": "Пошто су народни живот и поезија највећег дела даалматинских становника потпуно исти као и осталих Срба, то се препоруча свакоме ко се Далмацијом бави да ову познату књигу Талвијеве има стално при руци . . . ([72], II, стр. XII).

Кол је из северне Немачке; сад ћемо навести једног Немца из Аустрије, управо Чешке, барона Чернига (неки га читају Церниг, што ја мислим да није тачно, јер је његово порекло словенско, као и грофа Чернина). Наводи се овде његово мишљење изражено пре 102 године ([154]) , у доба кад је Черниг сматран за најпоузданијег и најспремнијег етнографа Аустрије. Писао је у студији посвећеној "Карактеристици разних народа Аустриске царевине", као предавање у Бечкој академији. Ту говори и о Хрватима и о Србима, па каже:

"Хрватски народ развија већу снагу и упорност; његов улазак у културу датира тек од новијег времена, иако су поједини људи из овог народа били далеко премашили своје савременике и већ дуго пред тим сјале у књижевности. Српски народ, веће покретљивости, многе оштрине схваћања и нарочитог дара за природну поезију, успео је да на уском пределу покаже оба екстрема културе: Поред природног стања Морлака . . богат државни и литерарни живот некадашње државе Дубровника . . ."

Маџарски историчар немачког порекла **Јохан Хенрих Швикер,** који је много писао о Србима, па чак издао и историју Срба у Угарској, казао је у једној споредној студији (о Боки Которској, [153]) како су Срби у прошлости имали велике културне тековине, између осталих "литерарне продукте Дубровачке школе . . ."

V.

Сад долазе на ред Французи, нешто доцнији по времену мада и међу њима има података старих скоро сто година. Тако до познатог историчара словенских књижевности **Селеста Курињера,** који се дотакао у својој Историји савремене књижевности код Словена на неколико места и дубровачке књижевности, и то године 1879 ([154]).

Говорећи напред о српској судбини под Турцима, Куријер каже на стр. 75: "Народна књижевност нађе уточиште у Далмацији, у Дубровнику, где је могла да покаже жив блесак".

Стр. 76: "Овај књижевни период, који се простире од половине XV до половине XVIII века, може се сматрати као ново цветање српске књижевности избачене из својих постојбина".

Познати француски слависта **Луј Леже** (1843—1923), који је са истим интересовањем и истом љубављу проучавао све словенске народе на Југу, у једном од својих упоредних прегледа издатом 1884 ([155]) наводи на крају капитела VI познате стихове Ђиво Гундулића:

Коло од среће уоколи
Вртећи се не пристаје,
Тко би гори, ето 'е доли,
А тко доли, гори остаје.

Онда завршава Леже: **"Ко је ово рекао? Србин Гундулић,** који је аксиому народне мудрости уобличио у лепе стихове".

То је Луј Леже писао десет година пре познате Гундулићеве прославе којом је дубровачка Академска омладина хтела да нагласи његово српство.

Француски историчар и географ **Жак Ансел** говори у једној књизи издатој после I светског рата о српској усменој књижевности ([156], с. 41), да онда дода: "Поред ове народне литературе, која по усменом предавању иде од певача до певача, од покољења ка покољењу, једна литература научна одржа се трајно у Дубровнику, где је у XVI и XVII веку српски мало помало одменио италијански као језик елите, богатих трговаца и конта . . ".

VI.

Сад још два велика писца осталих романских народности.

Познати полихистор италијански **Николо Томазео** казао је 1853 у једном одговору неком Италијану који је ниподаштавао Словене: ". . . Србија се ослободила турског јарма пре него Грчка; Дубровник је имао три књижевности: латинску, италијанску и српску, самосталније од италијанске, а дао је Италији Бађивија и Бошковића . . ." [158], стр. XV).

У италијанској књизи "Далматинско питање посматрано у својим новим аспектима", издатој у Задру 1861, пише Томазео на страни 36: "Како то да је оно мало словенске књижевности све сабрано у Млетачкој Далмацији у славном граду (који ја раздвајам од Далмације); граду који је црпео из Италије а не Хрватске? (Мисли на Дубровник, ЛМК). И како ова књижевност почиње баш онда кад је у Далмацији угашено хрватско светло?" ([157]).

Мене су заиста импресионарале ове речи Николе Томазеа. Како то да се хрватска књижевност није појавила за време хрватске државе? Једва има из тога доба и најмање знакова хрватске писмености, док ми из српске средњовековне државе имамо цео низ књижевних састава, повеља, па чак и величанствени Душанов законик на српском језику!

Највећи румунски историк, признат у целом свету и један од највећих историка Европе XX века, **Никола Јорга** пише у једној својој студији да постоје три Србије и три српске литературе. Објашњава прве две и каже ([159]):

"И у трећој линији има још једна Србија далматинска. Ова Далматинска Србија, током читавог Средњег века имала је латинску литературу која, што се расе тиче, припада Србима. Али у модерној епохи постоји читава серија продуката ове исте литературе која сад није више латинска: она је српска. Књижевност Далмације, то је у првом реду књижевност Дубровника . . ." (Писац се у примедби жали да "нема добре историје ове дивне мале републике, која се звала Рагуза").

Новији правни историк из области Словенских права **Д. М. Каушански,** који је између ратова предавао у Букурешту (вероватно избеглица из неке словенске земље, по свој прилици Русије) уврштао је старо дубровачко право, чак оно из XI и XIII века писано на латиском језику, као српско право. Он је писао 1936. г. дословно: "Од старијих споменика јужнославенског права треба даље споменути законодавство цветајућег српског домаћег града мале републике Рагузе (српски Дубровник) . . ." Онда спомиње две правне збирке које ћемо навести у оригиналној репродукцији његових речи ([160], с. 101): "Von den älteren Denkmälern des südslawischen Rechets sei ferner die Gesetzgebung der blühenden serbischen Hausstadt der kleinen Republik Ragusa (serbisch Dubrovnik): Liber statutorum civitatis Ragusii vom 15. Mai 1272. erwähnt . . . und Liber Reformationum vom 8. Oktober 1311, beide in lateinischer Sprache".

По Каушанском Дубровник је био српски град, још у почетку свог државног живота, и све што се у њему произвело било је српско. Законодавство је статуирано на латинском језику, али је оно било одраз српске правне свести и кодификација српског правног живота.

XIII. **СРПСКИ МЕРОДАВНИ ПИСЦИ О НАЦИОНАЛНОМ КАРАКТЕРУ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ**

I.

Српски књижевни историчари уврштали су дубровачку књижевност у српску. И то литерарни историчари од гласа, од реномеа. Што је најважније, нико им није тада приговарао. Тек данас, подржани од антисрпског режима Јосипа Броза, бацају дрвље и камење на историје српских књижевности издате пре више деценија. Хоће да их казне највећом казном старог Рима: казном заборава (damnatio memoriae). Не могу се те књиге изашле слободно и у Београду и у Новом Саду и све продате, сад административним мерама забранити, али се може наредити њихово неспомињање, "кажњавање сећања". И то чини клика србофоба на челу државе.

Оба најбоља историчара српске књижевности **Павле Поповић и Тихомир Остојић** уврштају дубровачку књижевност у српску. Они и не дискутују о томе, не правдају се: узимају оно што њима спада.

Јован Скерлић, колико ја знам, није то радио, али из простог разлога што он није проучавао уопште српску стару књижевност, па ни дубровачку. Он је проучавао само "новију српску књижевност", од XVII века на овамо.

Дубровачки књижевни историчари највећег домета Милан Решетар и Петар Колендић такође су ову књижевност називали српском и своја гледишта образлагали. Ми смо понешто од тога пренели у прво поглавље ове књиге. Пошто су то два најкомпетентнија лица у овој научној области, а и сами Дубровчани католици, њихова гледишта су нарочитог значаја. Зато ћемо овде навести још поштогод из њихова пера.

Сам **Милан Решетар,** професор Славистике на Бечком универзитету, а после Загребачког, говори конзеквентно о **литератури Дубровника на српском језику.** Кад је литература на српском језику, онда је то српска литература. За другу он не зна.

У једном од својих првих радова о Дубровачкој књижевности, у Антологији дубровачке лирике изашлој крајем прошлог века ([161]), Решетар каже у предговору под насловом "Преглед развитка дубровачке лирике" о првим писменим саставима Дубровника, већ у XIV и XV

веку и онда запажа: "Него вас тај научни и књижевни рад није био на српском већ на латинском језику . . .Српски се у Дубровнику поче писати тек при крају XV века . . " Отада има у Дубровнику, према Решетару, само романске (латинске и италијанске) и српске писмености.

Решетар је старији писац међу нашим савременицима. Рођен је у Дубрувнику почетком 1860, умро је у Фиренци 1942. Није доживео комунистичку владавину. Петар Колендић је знатно млађи: рођен је такође у Дубровнику 1882, а ту скоро умро у Београду. Био је најпре професор Философског факултета у Скопљу, а после Другог светског рата у Београду, где је постао и академик.

Он је и после рата без икаквог околишавања називао дубровачки језик српским и књижевност на његовом српском. Ја сам се немало зачудио кад сам то видео. Не знам да ли су се Хрвати бунили против тога али верујем да нису. Нису зато што је Колендић Дубровчанин, католик, "напредан". Ко га сме жигосати као великосрбина, шовиниста, четника? Др. Колендић је још као млад супленат Которске гимназије био мени разредни старешина у првом разреду. Ја се с њим поносим!

Проф Колендић је јамачно на више места национално означавао дубровачку књижевност као што треба. Ја имам овде само два-три примера, али "еклетантна", јасна, непоколебива.

Читам у Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор (тзв. "Прилозима Павла Поповића") за 1956. једну расправу о неким појавама у Дубровнику с краја XVI века [162]). Ту се специјално бави бенедиктинцем из Дубровника дон Базилом Градићем који је био издао у Венецији 1567. једну расправу са веома дугачким насловом ([163]). Он ју је сам ускоро превео на италијански и штампао у Риму([164]). Саопштавајући то, проф. Колендић пише ([162], с. 183): "Тако је Градићев Тратато . . . **уствари најстарији талијанаски превод једног српског** текста". Он сам ове речи подвлачи.

При крају своје расправе пише Колендић ([162], с. 186) да је дука Винћенцо поверио био да за свадбу свога сина напише либрето познати либретиста Отавио Ринућини. Овај је написао мелодраму Ариана **"коју ће код нас десетак година касније превести на српски Џиво Франов Гундулић".** Он га је превео на дубровачки дијалекат, јер

други није знао, али тај дијалекат проф. Колендић без резерве назива српским (не "српско-хрватски" или томе слично).

Следеће године Колендић објављује у издању Српске Академије наука своја испитивања о мелодрами "Андримеда" која је по њему "без икакве сумње" дело дубровачког песника XVII века Јунија (Џона) Палмотића. Он је назива, чак у наслову **"српском мелодрамом"** иако је било прошло 12 година од декрета да се сва та књижевност мора звати "хрватском" ([165]).

Ови примери су охрабрујући: да има још јунака, да има карактера, да власт ипак не може све да постигне, да ни "Цезар није над граматицима" (над писцима): Ne Caesar supra grammaticos.

II.

Навешћемо још два српска писца од којих се не би очекивало то тврђење. Један је Војвођанин, претежно политичар, који је писао пре 120 година али у једном кратком приказу српске књижевне историје, а други је био водећи социјалиста Србије у почетку овог века и писао је за време Првог светског рата, скоро 120 година иза првога. Оба су своје саставе објавила на немачком у Бечу, тада главном граду Дубровника и његове области.

Др. Јован Суботић (рођен у Срему 1817, умро у Земуну 1886) издао је као млад човек на немачком језику књижицу под насловом "Неке основе српске књижевности" ([166]). Он је био један од највећих заговорача српскохрватског братства и присташа заједничке акције. Па ипак у тој књизи без икакве резерве увршта стару дубровачку књижевност у српску. Он је то чинио у самој средини прошлог века и, мада се није прославио као књижевни историчар, то делце је било раширено међу Немцима издато у "Словенској књижари Алберта Бенедикта", Беч.

У својој књижици пише Суботић укратко о старој рашкој књижевности, да онда каже ([166], с. 5): "Други отсек српске историје књижевности обухвата литературу Дубровачке републике, и простире се на XV, XVI и XVII век. Као и слобода српског народа, тако се и његова литература склони у зидине малог али паметног и срећног Дубровника. Баш тада пронађена вештина штампања књига и њоме изазван слободнији саобраћај духова много су је помогли. Српска уметна поезија подиже се до највишег степена уметничког савршенства. Њен први мајстор и репрезентант је Иван Гундулић (1620) са својим неумрлим "Османом". Имена као што су Држић, Минчетић, Палмотић, Ђорђић преовладавала су у овој периоди српске литературе. У дубровачкој поезији је утицај италијанских мајстора сасвим видљив. Напредовање Турака према Јадрану с једне стране, и ширење Млечана према Загорју с друге стране, довели су малу српску републику у опасан шкрипац и у грувању оружја које је томе следовало ућута се овде српска муза.

Настаде опет једа неми међуакт у историји српске литературе . . ." (Прелази на књижевност Срба у Угарској у другој половини XVIII века).

Код другог писца који ће се сад навести не само да се не би очекивало бављење овим питањем с обзиром на његове преокупације иначе, већ још мање у погледу наслова расправе где се то налази. То је **Душан Поповић,** један од младих али највиших вођа српске социјалне демократије. Расправа је објављена у часопису аустријске социјалне демократије и то за време самог Првог светског рата, годину дана пре смрти тога веома даровитог писца ([167]). Чланак му носи наслов: "Око Македоније", и почиње репликом на шовинистачке агитације бугарских тзв "широкогрудих социјалиста" Заказова и Закарова, коју су вршили преко тада неутралног Штокхолма.

Он оповргава Кунова која признаје Бугарима нарочита својства и преимућства и каже "Српски је народ скоро два пута већи од Бугара и један његов део је имао више слободе и тиме више услова за културни развој него бугарски, јер се он није никад цео налазио под турском влашћу, што је био случај са Бугарском. Српска република Дубровник била је у средњем веку не само важан трговачки центрум, већ је произвела песнике, научнике и мислиоце који су понекад уживали европски глас". (Да је ово данас написао Душан Поповић, да је Дубровник био српска држава, био би осуђен бар на пет година робије, по начелу "Смрт фашизму, слобода народу" и начелу слободе науке и мишљења!!).

И **Јован Цвијић,** најбољи јужнословенски и балкански етнограф, сматрао је дубровачку књижевност српском као што је његове становнике убрајао у Србе. Чак и за преводе на наш језик старог Дубровника каже Цви-

јић да су преведени на српски. Тако нпр. "Софоклове су трагедије биле преведене на српски" ([127], с. 107). Он каже чак да је Дубровник био "срећни спој латинског и српског духа" (идем. с. 105). Могао је рећи спој латинског и словенског духа, али рече српскога.

III.

Могла би се још напабирчити читава туцета истакнутих Срба и српских признатих писаца који сматрају древну дубровачку литературу српском без муцања. Ја то не могу да пронађем у туђини. Учиниће то свакако у земљи позванији од мене. Хоћу само да додам још што је о Гундулићу писао доцније најпрослављенији српски песник **Јован Дучић,** непосредни комшија и одличан познавалац Дубровника. (Рођен у Требињу око 1871, умро у Гери, САД 1943.)

Поводом Гундулићеве прославе у Дубровнику 1893. тада млади, једва двадесетгодишњи **Јован Дучић** написао је и објавио у "панчевачком Веснику" под насловом "Прослава у Дубровнику" а поднасловом "О значењу подизања споменика И. Гундулићу у Дубровнику". Он ту на више места означује Гундулића као српског песника: "Открива се споменик великом српском песнику Ивану Фр. Гундулићу"; име српског народа, нарочито име слободног српског Дубровника, највећма је уздигао песник Османа, племић српски Ђиво Фрањин Гундулић, чије велико име прославља српство сад приликом његове 400-годишњице у Дубровнику, месту његова рођења, дана 14. јунија ог.". "Свети пепео великог српског песника Гундулића мирно почива у гробу, срећан што спомен његов велича и прославља данас цео српски народ. Још за који дан, па ће усред српског Дубровника да заблиста велик и величанствен споменик његова славна сина и највећег српског епског песника . . .." То је после прештампано у Сабрана дела Дучића наших дана ([168], с. 373 итд.).

Ту је Дучић још на више места оцртавао српство Дубровника: "У оно време док су се Србија, Босна, Херцеговина и Црна Гора бориле и крвиле с вечитим душманином, у то доба је у питомом Дубровнику српском цветала просвета и ширила се књига српска . . . Дубровник је био легло великих духова — песника и књижевника српских . . . Нема ваљда лепших и милијих успомена него су успомене што остају у души онога који је

икада видео такве свечаности, и успомене што понесе српски родољуб враћајући се из ведрог српског приморја".

На крају позива Дучић још једном српске родољубе на прославу у Дубровнику: "Нека се, ко иоле може, одазове оној љубави коју је велики српски син и песник Гундулић спрам Српства гајио, с којом је љубављу Српство повезао, и с којом је у хладни гроб легао".

XIV. **ПИСЦИ КОЈИ СМАТРАЈУ ДУБРОВАЧКУ КЊИЖЕВНОСТ ЗАЈЕДНИЧКОМ СВОЈИНОМ СРБА И ХРВАТА**

I.

Има писаца, не много али веома ауторитативних, који сматрају дубровачку књижевност заједничком доменом Срба и Хрвата, општом "словенском", тј. југословенском књижевношћу. Међу њима је и један Хрват, несумњиво највећи слависта свих Хрвата и Срба, професор Славистике у Одеси, Петрограду, Берлину и, напослетку Бечу, члан свих словенских академија наука, **Ватрослав Јагић.**

Он је као млад научник, још у Загребу, био прогласио дубровачку књижевност хрватском, а затим, као искусан професор и уредник најбоље ревије за Славистику у западном свету ([171]) на више места оповргао то своје мишљење и вехементно заступао гледиште да је та књижевност заједничка својина Срба и Хрвата, да и једни и други имају на њу право али не као посебна грана већ заједничка грана јужнословенског стабла.

Интересантна ствар — а то је најбоља карактеристика и данашњих метода "науке" у Југославији, као и објективности хрватских научника — ниједна од ових расправа није ни пренета ни наговештена у његовој збирци Крађих списа изашлој после рата у Загребу [172]). Све је ту пренето из Архива што би хрватској ствари могло да користи, али ништа што би могло да и мало штети.

Срби у земљи нису смели да томе опонирају: то би значило претендовање на Дубровник, а тиме и "повреда Устава"! Што не могу они у земљи, можемо — бар

делимично — ми у слободи. А што можемо, то и хоћемо:

Зато ћемо овде пренети у првом реду изјаве Ватрослава Јагића у овом питању, изјаве које смо забележили истражујући материју. Има њих и више: нити се могу тако лако све скупити, нити има смисла сва понављања репродуковати. Ми смо у неким другим делима преносили ова мишљења, али се ни овде не могу нити смеју мимоићи. И сам Јагић се често понавља, чак и у овим деловима које износимо, а још више у оним пропуштеним. Пошто смо прелистали цео његов Архив за пуних 47 година ([171]), то ће материјала бити и на претек.

Ватрослав Јагић не дели мишљење свога будућег зета Милана Решетара, у погледу етничке припадности дубровачке књижевности. Он је не сматра искључиво српском, али исто тако ни хрватском. Већ у XIII тому свога Архива, одн. XIII години његова излажења, при крају прошлог века као одговор Решетару износи ([173]):

"Ја мислим — и у једном научном филолошком часопису то може да се изјави — да Дубровчани нису никад свој етнички тип (дакле у првом реду језик) идентифицирали ни са српским ни са хрватским; њихов језик не беше по њиховом сопственом схватању ни хрватски ни српски него словински. (Све ове три ознаке језика даје Јагић на српском, у немачком тексту.ЛКМ). Ја сам некад мислио да је ова ознака (мисли "словински", ЛМК) била продукат учених комбинација њихових историчара и археолога; али образована језична форма која звучи на икавски, која старом словјенски (и то даје Јагић српски у старој ћирилици, ЛМК) толико тачно одговара колико је то уопште могуће, побуђује ме да о томе више размишљам. Та ознака може да почива на старим предањима. Разуме се да ја нећу тиме да ма какав уштрб чиним поштовању и љубави које оба племена, и Срби и Хрвати, негују према некадашњој величини и значају Дубровника; та ова перла припада обема у истој мери".

У једној ранијој белешци истог тома Архива (стр. 141) пише Јагић: "Пре две године беше слављен тристагодишњи јубилеј рођења највећег срдењевековног песника Срба и Хрвата, Ивана Гундулића".

У XVII тому свога "Архива", пише Јагић ([174]):

"Постоји неспорна чињеница да је — између северне далматинске области која је била хрватска од почетка

хрватске државе, и јужне приморске области која је у XIII и XIV веку узела српско име — лежала све до у најновије доба средња зона, где је стародреван назив 'словински' стално остао познат и као такав у самој књижевности високо одржаван. Ту треба у првом реду да се спомене Република Дубровник са својом околином у којима се вековима није хтело употребљавати ни српско ни хрватско име, иако су оба била врло добро позната, него, уколико се тиче језика, стално се одржавало прастаро, домаће, наименовање 'словински' коме нису дали да пређе у заборав. У стиху Милетија (1206) већ може да се чита: "Rhagusam dicunt quae sclavonice Dubrovnik dicitur . . ." То значи: "Рагузом зову оно што се словенски зове Дубровник".

Професор Ватрослав Јагић каже у истом Архаиву за 1895 ([177]): "Са извештајем Константина Порфирогенета у руци хтело се да се статуира у оквиру српско-хрватске групе дијалеката један прастари дуализам повезан са политичким именом Срба и Хрвата, а то баш противуречи данашњим дијалектским односима. Јер се при томе превиђа да у оквиру оних који говоре српско-хрватски постоји и нешто треће: Словени, јер далматински писци XVI века означују свој језик по правилу као словенски језик, и, судећи по имену Славонија, ова је ознака некад била позната и на Северу српско-хрватском, а на његовом Западу, тамо где стоји хрватски главни град, простире се језични предео чији се језик у XVI и XVII веку уопште још увек звао словенски језик и ближе је стојао словеначком него српско-хрватском . . ."

Ватрослав Јагић у свом Архиву (XXI, стр. 250), приказује "Повјест књижевности хрватске и српске" од дра Ђура Шурмина и на много места му замера пристрасност и ускогрудност ([175]).

Тако напр. да ћирилицу свуда признаје Србима, само говори о "босанској" ћирилици као "духовној имовини Хрвата . . .".

Под хрватску књижевност је стрпао сасвим различите појаве. Јагић изречно каже: "Он је морао код "хрватске" литературе признати територијална зрачења, та није смео да славонску или босанску епоху утопи у далматинско-дубровачку, или кајкавску у коју било од ових споменутих. Једном речју, "хрватске" јединствене литературе у модерном смислу није тада било, једнако као што није било ни "српске" сем црквене. Чему те једно-

стране анексије модерног времена силом терати у прошлост . . .'".

У даљем току рецензије на књигу Ђура Шурмина, он на крају каже: "Ко се труди да духовни живот Дубровника од XII до XVIII века прикаже једнострано као "хрватски" или "српски", он се греши о историју овог паметног, далековидног града, погрешно схвата његов карактер и баца је на тле са њене сјајне висине . . .".

Ватрослав Јагић је казао и у својим Мемоарима ("Спомени мојега живота", II) да се Дубровчани нису хтели идентификовати "ни са Србима ни са Хрватима, јер у оно време национална идеја у садашњем схватању беше непозната" ([176]).

II.

Разуме се да то мишљење Јагићево није остало без одјека у науци. Он га је сигурно заступао још негде. И други професор Славистике у Аустрији, Словенац, **Матија Мурко,** који иначе Србима није био нимало наклоњен, мисли такође као Јагић. Он је то између осталих дела изнео и у најрепрезентативној едицији "Култура Садашњице". На стр. 211 ([178]) наведеног дела пише Мурко:

"Најјачу и трајну негу нашла је српскохрватска литература у Рагузи (словенски Дубровник), најлепшу цваст је вештачко песништво извело у овој јужнословенској Атини".

Најбољи српски научник свих времена, светски признати етнограф проф. **Јован Цвијић** пише ([179], с. 11): "Велика књижевна епоха била је она у Дубровнику XVI и XVII века. То је била заједничка српско-хрватска књижевност, писана штокавским, херцеговачким дијалектом, пошто је дубровачко становништво било непрекидно увећавано досељеницима из Херцеговине и Рашке . . .".

Хрватски публициста **Имбро Ткалац Игњатијевић** написао је на немачком крајем прошлог века своје Мемоаре, који се у главном односе на време око половине прошлог века. За њих каже М. Прелог у Народној енциклопедији СХС да су "једно од најбољих мемоарских дела у нашој књижевности". У првој половини преведеној на српски и изашлој у Српској књижевној задрузи у Београду стоји ([180]):

"У Дубровнику је у XVI столећу настало под утјецајем талијанске народна словенска књижевност, а цват

њезин пада у XVII стољеће. Бијаше битно поетског значаја; хтјело се језик већим богатством граматичких облика хотимично одвојити од једноставнијега, припростијега језика српских народних пјесама. У Хрватској је дубровачка књижевност остала или непозната или се заборавила . . .".

". . . Ту је (за Илирски покрет) понајприје било потребно придобити Србе, који су, иако с Хрватима један народ, источном церквом и многостољетним културним развојем увијек и свагда били, осим старе републике Дубровника, раздијељен од католичких Хрвата".

Управо из ових речи Вебера-Ткалца могло би се закључити да он Дубровник сматра српским градом и његову литературу српском, али га ми ипак уврштамо овде због недовољне јасности његовог изражавања (можда је она у оригиналу боља, али ми имамо само хрватски превод његовог немачког оригинала). Нека засад стоји тако, могу ово други, доцније, да исправе.

Стварно до последњих деценија прошлог века нису Хрвати ни знали да је дубровачка књижевност "њихова", нити су шта предузимали у том правцу. Срби још мање. Ево неколико доказа.

Бискуп Штросмајер се у свом писму канонику Рачком од 13 јуна 1893 веома песимистички изразио о својим прогнозама поводом претстојеће прославе Ђива Гундулића у Дубровнику којој се хтео дати хрватски карактер. Он дословно пише: "Ми Хрвати, који смо први издавати почели дубровачке и далматинске писце, ми смо се морали од првог почетка цијелој ствари на челу ставити и значај јој хрватски утиснути. Сад, кад су то Срби учинили, све што ми у том смислу учинили будемо, бит ће само сјена онога сјаја, којим се српство у опреци према хрватству обасија."([182])

Српски историчар прота **Димитрије Руварац** је писао у једном полемичном, али веома духовитом и образложеном спису, упућеном загребачком листу Обзору, ово крајем прошлог века ([181]):

"Да л се Гундулићев и Палмотићев језик може назвати хрватским јеиком; о томе нећемо овом приликом да говоримо. Доста да Вам напоменемо то, да њихов језик не разуму ни Срби, ни Хрвати. Као што је Мажуранић морао у своме речнику уз "Османа" да тумачи скоро сваку реч; тако исто морао је наш покојни Јован Бошковић да тумачи многу и многу реч из Османа . . ."

III.

Не само хрватски и српски писци, већ још више страни писци били су, под утицајем Јагића или иначе, јединственог гледишта да је дубровачка књижевност заједничка својина Срба и Хрвата уколико је нису резервисали само за Србе. Ми нисмо те податке ни купили, јер су они без контрадикција бар колико се слависта тиче. Али ево једно интересантно мишљење једног научника ван Славистике изражено у времену које се није могло очекивати.

Немачки географ **Норберт Кребс** држао је 9. октобра 1915, дакле у почетку немачке офанзиве на Србију у Берлинском друштву за Географију предавање под насловом "Аустро-Угарска и њен приморски руб", које је после отштампано. Тамо он вели ([183], с. 504):

"И ако од 12. столећа све више и више словенски град, своје духовно образовање је добило из Италије на основу живих односа према Доњој Италији и Тоскани, који су морском трговином све више унапређивани. Дубровник је био главно седиште словенског песништва и учености . . ." (Ragusa war ein Hauptsitz slavischer Dichtkunst und Gelehrsamkeit.)

Но пре свега треба лојално признати да није ни сам **Павле Јосиф Шафарик,** који је толико иначе широко схватао српску етничку област, да није ни он ову литературу обележио као изразито српску. У својој монументалној "Историји јужнословенске литературе" (на мачком, Праг 1865) он одваја дубровачку књижевност као засебну, независну и од српске и од хрватске, под називом "илирска књижевност" ([184]).

Да П. Ј. Шафарик, свакако један од највећих слависта свих времена, књижевност на једном словенском језику назива илирском, то је свакако у најмању руку куриозитет.

И у последње време, после "инкорпорације" дубровачке књижевности хрватској, компетентни страни писци то не усвајају. Као мерило може да служи гђа Имгард Манке, канда данас најбољи познавалац дубровачке књижевности међу странцима. Она у својој великој расправи о дијалектским особинама језика Дубровника, изашло 1963 ([205]), на више места и конзеквентно говори о дубровачким песницима српско-хрватског језика" (ragusanische Dichter serbokroatischer Sprache).

IV.

Морамо лојално признати да су у доцнијем развоју и **Решетар и Јиречек** називали дубровачку књижевност и српско-хрватском одн. словенском (поред раније називања само српском).

Тако Решетар 1903. у једној студији о Гундулићу ([203]). Али, како сам ја запазио, он под "српско-хрватским песницима" обухвата и песнике Северне Далмације, док, кад говори посебно о домаћим, каже "дубровачки песници".

Константин Јиречек је у истом Јагићевом Архиву где и Решетар, четири године раније, дао једну опширну студију под насловом "Прилози дубровачкој историји литературе" ([204]), у којој дели њену литературу на: "Латинску књижевност Дубровника", "Словенски песници", "Словенски текстови XV и XVI столећа из Дубровника и Стона".

Као само српску књижевност они су чешће означавали дубровачку књижевност, као хрватску никада.

После насилне и властодржачке инкорпорације дубровачке књижевности хрватској, тако је у земљи морају да означују. Па чак, као што смо рекли у уводним напоменама, и многи странци то усвајају ради опортунизма. Српски писци то не усвајају. Пошто не смеју рећи да је књижевност српска, чак ни српско-хрватска, то заобилазе то разним другим изразима.

Најчешће употребљавају израз "дубровачки писци" или томе слично. Тако нпр. проф **Миодраг Ибровац** у једном капиталном делу на француском језику изашлом пред његову смрт ([185], с. 246, 248, 255, 257, 315 и пасим). За Ђорђића нпр. каже да је био "далматински ерудит".

И други професор истог Факултета у Београду (филолошког), такође скоро умрли **Драгољуб Павловић,** који се скоро искључиво бавио са дубровачком књижевношћу, никад је не назва хрватском, а српском није смео да је назове, чак ни српско-хрватском. Због тога је био изложен оштрој критици из Загреба. То саопштава и дописник Политике у Загребу Стево Остојић у једном свом допису од 19. јуна 1971, под насловом "О чему се у Загребу говори". Тај пасус овако гласи:

"Књига покојног професора Драгољуба Павловића "Старија југословенска књижевност", коју је, у редакцији Мирослава Пантића, издала београдска "Научна

књига" — мета је оштрих напада. Под насловом "Фантоми и вампири", књижевник Бранимир Донат у Вечерњем листу" пише да Павловић, с једне стране, говори о старијој "српској књижевности", "а да се све оно што припада корпусу хрватске књижевности атрибуира као наша приморска или далматинска књижевност".

Само овај напис би био довољан разлог да издамо ово дело: Заиста је страшно оно што он осуђује: проф. Павловић назива књижевност Светог Саве, Теодосија и Доментијана српском књижевношћу, а књижевност Гундулића дубровачком!

V.

Проф. Новосадског универзитета **Павле Ивић** каже да дубровник није никад припадао српској држави а да није био ни у саставу Хрватске до 1939, "од чијих се граница уосталом налазио подалеко". И онда тај језик није никако могао да буде хрватски. Да му не би забранили књигу, која је била скоро стављена на индекс и онако, он додаје: "Сасвим друкчије стоји ствар данас кад су Дубровчани део хрватске нације, што тој нацији даје право да дубровачку књижевност сматра својим наслеђем, али не потире ширину са којом та је сама та књижевност себе обележила као заједничко добро целокупног поднебља српско-хрватског језика" ([128], с. 142). Он је свакако хтео рећи да данашња политичка констелација, да насилно кроатизирање Српског Приморја, даје "оправдање" Хрватима да дубровачку књижевност сматрају својом, али је он сам ипак смата као "заједничко добро српскохрватског језика".

По тој логици, стара дубровачка књижевност би се могла, чак би се и морала, сматрати српском да је Дубровник пао под Србију као што је Лондонски уговор из 1915. предвиђао. Идемо још и даље: она би се смела, па и требало би да се зове "црногорска" да је Дубровник потпао под Црну Гору што се лако могло десити 1945. да није главну реч о подели водио Хрват, од Црногораца предложени и потврђени "маршал" Јосип Броз.

XV. ДУБРОВАЧКА КЊИЖЕВНОСТ ПРЕМА ЕНЦИКЛОПЕДИЈАМА И ЛЕКСИКОНИМА

Треба свакако изнети шта су написали о националној припадности дубровачке књижевности велике светске енциклопедије и лексикони, репрезентативни и од највећег угледа. У њима су сарађивали обично најпризнатији научници за тај предмет и оне су садржавале просек оштег схватања науке једног периода. Не могу се рећи да су биле водеће у науци, али су биле одраз водеће науке. Огромна је њихова моћ: свак се прво на њих обраћао, преко њих упознавао са предметом, њима поклањао поверење. Понављам: ради се о репрезентативним едицијама великих накладних завода, у којима сарађују најпризнатији стручњаци. Често су они и потписани, али се знају обично (то знају стручњаци) имена сарадника и непотисати. Тако је за живота и напонског рада проф. Константина Јиречка овај писао у лексиконима Брокхауса и нашим питањима, па и о Дубровнику.

Гдегод се налази потпис чланкописца, макар и скраћен, у иницијалима, он ће бити наведен (Каткада се на почетку едиције дешифрирају иницијали).

Има лексикона општих и посебних, у овом случају литерарно-историјских или литерарних. Они се теже налазе него општи. Махом их имају семинари, мени недоступни.

Тешко је такође наћи старије опште лексиконе. Они се махом уклањају из презентног дела библиотеке, нерадо доносе, а никако не издају ван куће. Мора се тражити одређени том, а човек никад не зна у коме тому се налази тражена тема. Тако баш кад је реч о Дубровнику о његовој литератури се говори у старом Брокхаузу под речју хрватска литература, а Мајеру такође од пре Првог светског рата под речју Српско-хрватска литература, негде под речју Дубровник или Рагуза (то није исти том), итд. Практично је немогуће доћи до старих лексикона и енциклопедија. Ако је мени то некад пошло за руком, треба захвалити истрајности и — срећи!

Прво ћемо изнети изводе из енциклопедија и лексикона изашлих до Првог светског рата, онда изашлих између два светска рата, и, напослетку, после Другог светског рата. То ће се изнети упоредо без обзира на језик одн. националност енциклопедије и њихову врсту.

I

"Велики **Мејеров Конверзациони лексикон"** са прекретнице овог века (највеће до тада немачко издање у 20 томова) сврстао је дубровачку књижевност у општу "српско-хрватску литературу", коју он обухвата под тим именом ([186]). Он ову литературу дели затим у 6 делова: 1. Стара српска књижевност; 2. Далматинска књижевност; 3. Кајкавска књижевност; 4. Нова српска књижевност; 5. Нова хрватска књижевност; 6. Српска и хрватска народна поезија.

У том лексикону дубровачка књижевност спада у општу "далматинску литературу" а ова има "надпојам" "српско-хрватска литература". Тако је она и садржајно третирана.

У последњем издању великог **Конверзационог Лексикона Брокхаус** од пре Првог светског рата ([187]) дубровачка књижевност је уврштена у хрватску књижевност и под именом "Хрватска књижевност" има нешто мало података о њој. Под речју Дубровник одн. Рагуза нема ни речи о њој. Она се уврштa у општу далматинску књижевност, а преко ње у хрватску.

У **Мајеровом,** мањем (6 томова) **Конверзационом лексикону** из исте године из које је и Брокхаус јубиларни лексикон (1908) не уврштa се Дубровачка књижевност у хрватску, већ у српско-хрватску, па чак у делу посвећеном српској књижевности.

Тамо се говори најпре о "старосрпској књижевности" ([188], VI том, суб воце), па затим стоји: "Са освајањем Србије од Турака (1459) настаде стагнација. Напротив разви се, под италијанским утицајем, једна словенска литература, далматинска или дубровачка . . ." Он идентификује далматинску и дубровачку литературу, назива обе именом словенским и оспорава им аутентицитет. Немачки: Dagegen entwickelte sich unter italienischem Einfluss eine slivische Literatur: die dalmatinische oder ragusanische.

У великом Енциклопедијском речнику, који је у **царској Русији** излазио по Брокхаузу, писао је **Н. Бахтин** стаћу о **дубровачкој књижевности** ([142]). То је наслов његовог прилога. Одма у почетку објашњава да се под тим именом разуме "особени период српско-хрватске литературе који је поникао у данашој Далмацији (углавном у Дубровнику), а која је достигла блистави развој у XVI—XVII веку . . .

Дубровачки писци су обично писали на сва три језика (италијански, латински, српско хрватски). Ка рођеном српско-хрватском језику они су се окренули, по примеру Петрарке и Дантеа, који су напустили латински језик поради италијанскога. На италијанском и латинском писали су по превасходству прозне саставе (нпр. историју или историју књижевности); према томе литература на народном језику састоји се готово искључиво из поетских производа. Прозно су написани неки религиозни састави (лекционари, зборници црквених читања) и комедије . . ."(!!)

За Марулића каже да су његови српско-хрватски производи написани у 12 слогова итд.

II

Енциклопедије између Првог и Другог светског рата слабо су ми биле доступне, јер кад сам ово радио оне су биле већ замењене у рафовима јавних библиотека са новијим енциклопедијама изашлим иза Другог светског рата. Тада су, између ратова, енциклопедије несумњиво добивале податке из Краљевине Југославије, тако да се може претпоставити да су у том духу и публиковане. Уосталом, један сам податак навео: у малом Брокхаузу иза Првог рата стојало је да је Гундулић био југословенски писац; после Другог рата се означује као хрватски писац.

Но, срећом, велика и заиста монументална Италијанска енциклопедија, није замењена новом, а у њој има веома много података о десној обали Јадрана и специјално о Дубровнику, и то података од најстручнијих пера. Друге енциклопедије предузимају сличне податке једна од друге; овде је све оригинално и првобитно, а затим из пера компетентних личности означених по имену.

Ђовани Мавер, професор Славистике на Римском универзитету (рођен на Корчули 1891) дао је у њиховој огромној и репрезентативној **"Италијанској енциклопедији"** преглед ранијег и тадашњег стања српско-хрватске књижевности ([135]), па је посебну пажњу посветио и дубровачкој књижевности, у којој се сматра као један од најбољих познавалаца. Он је ту казао: "Српско-хрватска књижевност Дубровника (говорити овде о књижевности Дубровачкој не би било правилно, јер бројни писци међу њима, као и у осталим јадранским градови-

ма, Италијани су) по неким научницима . . . хрватски је, по другим, напротив српски. У стварности, више него српска или хрватска она је (та књижевност) била у свести њених песника или ограничено, 'дубровачка' или уопште 'словенска'. . ." Писац говори о тешкоћи сепарирања српске и хрватске књижевности, често о немогућности тога издвајања у извесним периодима.

Он најпре приказује књижевност "српског средњег века", онда "средњи век Хрвата' да на треће место стави "Књижевност српско-хрватско-далматинско-дубровачку". Мавер налази многа оправдања посебног приказивања ове књижевности, јер у целој Далмацији, на целом Јадранском прибрежју појављују се "бројна дела латинска и италијанска" и онда се "ствара једна нова литература у језику српско-хрватском". (Тако писац стално овај језик назива, ЛМК). "Тако добивамо једну тројезичну књижевност, али само у песништву и драми. Иначе, у историји и науци Далматинци су се служили увек латинским и италијанским језиком".

Проф. Ђовани Мавер приказује упоредо сву приморску књижевност на српско-хрватском језику, обазирући се посебно на сваку од њих, па и на дубровачку, кад затреба.

Он налази почетак те литературе у Дубровнику у XIV веку и скоро једновремено у центру региона, у Сплиту, на Хвару, у Дубровнику. "Овај град (Дубровник) добиће премоћ (далеко већу важност) над осталим далматинским градовима тек у другој половини XVI века . . ." "Ту се у XVI и XVII веку произвео један дискретан процват песништва у језику српско-хрватском, а такође и проширење литерарних хоризоната и појачање технике . . ." Иначе до тада је литература билингва (двојезична), са сталним имитацијама Италијана,

III

После Другог светског рата мислим да је прва општа енциклопедија тзв. Швајцарски лексикон у седам томова ([139]) у II тому, под речју Далмација стоји ". . . Литература. Под утицајем италијанског хуманизма разви се при крају 15. века код ученог патрицијата далматинских градова једна обимна литература у хрв. (српском) језику. Песници су махом потицали из Дубровника, због чега се та литература назива рагузанска литература . . ."

У великом Брокхаузу изашлом после Другог светског рата у 12 томова нема код Дубронвика ни речи о његовој литератури. О њој се говори под укупним насловом "Српско-хрватска литература" као кондомониум. Међутим, уз реч Гундулић стоји да је "хрватски песник" (док је пре рата у малом Брокхаузу од 7 тома стојало да је југословенски песник). Остале књижевнике Дубровника нисам засебно нашао (што не значи да их нема, али мислим да их нема). Тај том је изашао 1951 ([189]).

У Великом Ларусу енциклопедијском, тому X, изашлом 1961 ([190]) стоји код Дубровника да је био "Атина Јужних Словена". Код тога назива нема ни речи ни о Србима ни о Хрватима.

У Француској "Универзалној енциклопедији" која је ту скоро почела излазити, у V волумену ([191]) говори се о Марину Држићу, за кога пише да је "југословенски драматург" а рагузански клирик. Говори се ту о "рагузанској-дубровачкој ренесанси" итд. Реч Дубровник се уопште не налази у тој едицији, што је доказ да она мало важности даје и његовом словенском, а камоли хрватском карактеру.

У последњој **Великој совјетској енциклопедији** под речју Дубровник (Рагуза) налазе се ови ставови ([192]):

Литература: "Процват литературе Дубровника на српско-хрватском језику повезан је са уздизањем градске републике Дубровника. Сјединивши у себи народне српске и хрватске традиције са идејама хуманизма, литература Дубровника је постала живи образац културе Препорода у историји Јужних Словена . . ."

XV и VI век беху времена процвата културе Дубровника . . . На крају XVIII и почетку XIX века "у вези пропасти градске републике Дубровника, са појачањем турског притиска а потом са установљењем аустријске управе, литература Дубровника изчезава као самостална појава: она се улива у општи поток српске литературе . . ." Ове последње речи желим навести у оригиналу: "она вливается в общий поток сербской литератури . . ."

По тој Енциклопедији, дакле, која је основна смерница свим комунистичким делима сличне врсте, литература старог Дубровника била је писана на српско-хрватском језику, имала је црте и хрватске и српске да би постала образац културе Јужних Словена. После пропасти Републике ње нестаје и она се слива "у општи ток српске литературе". До тада нешто ипак мало по-

себно, сад искључиво српско. Онда се враћа у свој ток, од кога се била само мало удаљила!

У **"Хердеру"**, тзв. **"Великом Хердеру"**, енциклопедији Католичке цркве немачког језика (а можда и најрепрезентативнијом Енциклопедијом Римокатоличке цркве уопште) стоји, у последњем издању после Другог светског рата под речју Дубровник ([193]): "У XVI и XVII веку први процват српско-хрватског песништва (највише у штокавском дијалекту) . . . "Спомиње "Гундулића, даље Ветранића, Држића итд.", као примере, мада код њихових имена понегде и друкчије стоји (послато од владе Југославије и Лексикографског завода Загреб).

Дакле по најновијем "Хердеру" ипак је та књижевност, или бар то песништво српско-хрватско, прво српско па онда хрватско.

У **Колијевој Енциклопедији** на енглеском језику писао је академик Јорје Тадић 1965 ([194]) да је Дубровник од 15. до 19. столећа био важан културни центар Југославена. Он је називан "југословенском Атином".

Проф. Тадић је несумњиво погодио срж ствари али није тачно да се икад тамо употребљавао израз југословенски, већ просто словенски. Свакако не хрватски, како су други дописници светских енциклопедија лажно приказивали.

IV.

Од стручних лексикона навешћемо прво један веома свеж (из године 1963): **Лексикон светске литературе** редигован од Гера фон Вилперта уз сарадњу многих стручњака. Има два дела: први је биографско-библиографски према ауторима (док је други према њиховим најпознатијим делима). Овај први ([195]) нема општег приказа дубровачке књижевности, па сам ја тражио насумце неколико имена која су ми у библиотеци, при брзом раду, на ум пала. Ту сам нашао, уз даље податке, као националну ознаку: Мартин (?) Држић, рагузански драматичар; Иван (Ђиво) Гундулић, рагузански песник; Андрија Чубрановић, рагузански песник; Јулије Палмотић рагузански песник; Доминико Златарић, рагузански песник; Игњат Ђурђевић, рагузански песник и научник.

Имена су свима дата у српско-хрватској латиници и на нашем језику, али нигде ни спомена Дубровника на нашем језику.

Има и један мањи, назван **Мали литерарни лексикон** из приближно истог времена на немачком језику, где такође I свеска говори о ауторима ([196]). Ту сам нашао само Гундулића. (Тражио сам и даље, али на брзину, тако да не гарантирам да нема још кога). Код Гундулића стоји: "Гундулић Иван, управо Ђиво Франо одн. Ђовани ди Франћеско Гондола, далматински песник из старог дубровачког патрицијског рода".

Ти лексикони, бар у првим деловима (о писцима) немају ни данас хрватске ознаке Дубровника, док код самих њихових дела сарадници Хрвати то често истичу. Али не странци.

XVI. НАЦИОНАЛНИ КАРАКТЕР ДУБРОВАЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ ПРЕМА ЊЕНОЈ ТЕМАТИЦИ

По својој тематици дубровачка литература није ни српска ни хрватска: она је општа човечанска, словинска, првенствено рагузеа (дубровачка). Па ипак понеки наговештај српства може да се пронађе, хрватства никад и нигде.

Ја и не знам добро дубровачку књижевност, о њој не пишем стручно са гледишта литерарне естетике и критике већ са етничког и етнографског гледишта. Са тог становишта могу се избрбати понеки ставови који су у најмању руку показивали интересовање дубровачких писаца за Србе и њихову прошлост, понекад и присност у тим осећањима која се само сродницима може да импутира.

Многи су дубровачки писци свих векова њихове писмености били инспирисани догађајима и личностима српске историје, али ниједан једини ма каквим догађајем из хрватске историје. Нити спомињу њихове лажне краљеве нити њихове историјске подвиге.

Да се то детаљно докаже, требало би прелистати целу дубровачку литературу. То нам је немогуће и то би сувише времена узело. Место тога задовољићемо се понеким цитатом страних писаца или строфама које смо случајно пронашли код неког писца трагајући за другим стварима. Тенденција ће се и тада јасно уочити, а више нам и не треба.

I.

У XI. одељку ове књиге споменули смо како Томазео одриче оригиналност дубровачке књижевности и Гундулића сматра инспирисаним од Таса, који је оставио бесмртну поему "Ослобођени Јарусалим". Сад се он осврће и на садржај дубровачких песама и каже ([131], с. 37):

"Где су песничке и историјске традиције Хрвата?" Спомиње само једног "далматинског фратра" (јамачно Кашића-Миочића), који пева о српским владарима. (За новију хрватску књижевност каже да је сва бледа слика германске књижевности итд. То већ није приморска књижевност, где увек предоминира италијански утицај).

Најбољи еп старе дубровачке књижевности Осман Ђива Гудулића даје апотеозу пољским личностима али умеће и српске личности, тако о Љубодрагу, потомку српских деспота, слепом оцу Сунчанице ([169]) и о другим личностима српске историје.

Некадашњи сенатор Дубровачке републике и последњи поклисар на француском двору **Антонио ди Сорго или Конте Сорго,** како се сам потписао (1775—1841), каже у својој студији о Осману ([200]) да ће пренети само један његов део и то онај "који нам изгледа најоригиналнији и најинтересантнији, јер се надовезује на народну историју Србије". Онда преводи VII певање.

Навешћемо још шта каже **Јован Дучић** у својој збирци есеја, коју је недавно издала СНО у Америци, на стр. 162: "Никад, ни некад Гудулић ни доцније Војновић, нису певали о Хрватима, нити су ни себе ни свој град звали хрватским. Хрвати, међутим, својакају и Гундулића и Војновић, као што су покрали српске народне песме, чега се стидео један Јагић".

Крајем прошлог века је подигнут у Дубровнику споменик Ђиву Гундулићу по иницијативи Српске академске омладине у Дубровнику. У њој је било преко 90% студената из Дубровника, а учествовала је српска елита из свих крајева Српства, понаособ из Србије и Војводине. То је била манифестација српства Дубровника и његовог највећег сина песника Гундулића. Сва елита Дубровника и све патрицијске породице сматрали су и себе и њиховог претка Гундулића за Србе, као и све остале песнике Дубровника свих векова. А данас не сме нико рећи да је Србин у том граду! Под Аустријом је могао, данас не може и не сме.

II.

Многи дубровачки писци били су занети делом и судбином Светог Саве. То је тим чудноватије што су били увек примерни католици. Можда то тим више доказује да им је национална страна била преча од верске. Тако **Антон Братосаљић Сасин** (1524—1596), о коме је посебно писао Павле Поповић у Гласу САН. Сасин је био поштовалац животног дела Светог Саве и хвалио га је много у својим поемама, нарочито у епосу "Разбоји од Турака". О томе пише Радивоје Бојић, позивајући се на Павла Поповића ([199]):

"Овај епос, кога је песник спевао при крају живота, претставља опсежну хронику у стиховима о догађајима аустро-турског рата 1593—1595. У то доба Синан-паша је извршио злочин на Врачару, Антон Сасин у поменутом епском делу велича победу над Турцима код Сиска 1593 и слави првог српског архиепископа и просветитеља чије су мошти уништене због турске обести. То је изгледа једино поетско дело, где се описује и осуђују турско насиље према српском светитељу, писано од једног савременика догађаја и то у доба кад се догађај одиграо. Понеки Сасинови стихови о Светом Сави су пуни израза истинског и дубоког бола, што доказује колико је Синанпашино недело оштро такнуло песникову душу. Певајући о спаљивању Светога Саве Антун Сасин помиње и чудо које је Бог учинио да би осветио овог угодника. Исте те 1594 године громови су, каже, побили "седам хиљада Турака".

Станоје Станојевић у монографији: Свети Сава — Београд, 1935, наводи неколико католичких књижевника који су писали о Светом Сави. Више њих били су Срби. Њихова имена била су добро позната у литератури. Приказајући радове тих, негде врло цењених католичких писаца, Станојевић износи и ову опаску: "**Јован Кавањин** каже за Светог Саву да је: — дика, крипост, светост, слава. — Други један Дубровчанин, **Т. Ивановић** написао је живот Светог Саве, али је он нажалост изгубљен".

III.

"Последњи значајнији дубровачки пјесник" **Игњат Ђурђевић** није писао песме националног значаја ни из националне тематике. Па ипак једна његова песма, уврштена у "Пјесни разлике" а у поднаслову "Љувене

пјесни", носи наслов "Попијевка више смрти Марка Краљевића" (197). Ту се описује како "Краљ Вукашин војску купи", а први је међу њима "Славни Марко Краљевић".

Сви уједно јездећ тако
У Косову хтјеше прити . . .

Марко их бодри док иду "преко рашкијех плоднијех села". Он би се смео клети да ће успети "са таком китом од јунака", "Да се права вјера освети". Католички опат и ранији језуита свакако овде православну веру држи за праву веру, јер Марко не иде да другу свети. И Марко даље соколи своје чете:

Добитје се снагом срета
Славе је ставној у одлуци,
Ер јуначтво српскијех чета
Није у ногах, негли у руци.

С тим речима Марко завршава сокољење војске. Сад Ђурђевић пева даље:

Кад видјесе Турци клети
Справне српске војничаре,
Не могоше одољети
Срцу огњеном да не ударе.

Срећа није Србе послужила. Сви изгибоше, Марко последњи, наневши Турцима много напасти. Песник је пун хвала за Марка и завршава песму овом строфом:

Ах да плата тва не изгине
Сред наумрлијех вјечнијех страна,
Дико наше покрајине,
Свијем језицим попјевана.

Марко му је дика његове покрајине, његовог рода, његове отаџбине. Нека сами читаоци одгонетну која му је то отаџбина.

У "позном XVIII веку" написао је "онда познати а сад заборављени дубровачки сатиричар **Андро Паоли**" једну песму од више строфа, коју је у заоставштини Валтазара Богишића нашао проф. **Мирослав Пантић** и објавио ту скоро (126). Трећа и четврта строфа гласи:

Који јунаци, који витези
Бјеху од наше прије државе,
Којим Дубровник лијеп се реси
Кијех словенске пјесни славе.
Своје деснице кијех слобода
По свом свијету гласи и хвали

Јунак Јанко воевода,
Ђурађ деспот и остали . . .

Који су то, дакле, јунаци и витези са којима се Дубровник поноси (којима се реси), а које опевају песме "словинске". То су Јанко (мислим Сибињанин Јанко) и деспот Ђурађ Бранковић. Они су прослављени по целом свету а као да Дубровнику припадају! Први је Маџар али јунак српских народних песама; а други је деспот, владалац Србије са столицом у Смедереву.

IV.

Из Дубровника су многе народне песме дугачког слога зване "бугарштице". Оне се још находе у Боки Которској, претежно код католичког становништва. Многи су стручњаци сматрали да су то песме хрватске, док су све десетерачке песме српске (тако Миклошич, донекле Богишић и други). Тематика ових песама је искључиво српска: нема ту ни помена из хрватске историје, док се српска у детаљима описује.

Ватрослав Јагић пише Валтазару Богишићу 13. септембра 1876. да се не слаже с њим да су бугарштице одн. "пјесме с дугачким размјером" хрватске, јер између осталога, оне допиру "чак до которске господе", и пита га "Зар би оно збиља све били 'Хрвати'!" и ту реч "Хрвати" ставља у наводнике: тобожњи Хрвати. Ту каже да у родном крају Крижанића "у његово доба о Краљевићу Марку нијесу пјевали стросједиоци Хрватске него јамачно ускоци из Босне!" (201)

Валтазар Богишић је издао преко Академије наука у Београду две збирке "бугарштице", које сам ја читао и запазио скоро искључиво српску тематику. То је опште позната ствар да би се о њој говорило. Али и ван те збирке Богишића откривају се и објављују још неке од тих песама непознатих Богишићу. И оне имају сличну тематику, српску тематику.

Тако саопштава проф. Мирослав Пантић 1964:

Јозо Бетондић из прве половине XVIII века оставио је записаних неколико бугарштица сакупљених по околини Дубровника (198, с. 113) са чисто српском тематиком (Попијевка о Косову Пољу, Кад је Марко Краљевић пољубио вјереницу а она га није познала, Бановић Страхиња итд).

У Енциклопедији Југославије суб воце стоји да је

умро у Стону 1764, да је сакупљао и оставио за собом "Попијевке словинске скупјене 1758. у Дубровнику".

Тако је традиција дубровачке писане и учене књижевности да се бави српском историјом продужена и код народни одн. "вулгарних" песама (многи мисле, и можда с правом, да реч бугарштица долази од италијанског вулгаре, што значи из народа, из простог народа).

Млади, али данас водећи српски лингвиста **Павле Ивић** писао је ту скоро ([128], с. 141): "За гласовитог дубровачког историчара Мавра Орбинија који своје главно дело посвећује 'краљевству Словена', то ће краљевство бити отеловљено пре свега у средњевековној српској држави. Да такво уживљавање у српске ствари није било књишко ни извештачено, знамо по народним песмама које су у оно време забележене у Дубровнику и околини, а у којима нас пресрећу кнез Лазар и кнегиња Милица, Милош Кобиловић и Вук Бранковић, браћа Југовићи, Страхиња Бановић, Марко Краљевић, деспот Вук и многи знанци из знатно каснијих Караџићевих збирка . . ."

V.

Неки писци дубровачки изражавају **посредно** припадност српском роду индентификујући се са његовом историјом, његовим традицијама, његовим језиком. Тако песник **Јакета Палмота** (Палмотић) у својој поеми "Дубровник поновљен" (после "велике трешње" 1667) описује један свој пут у Цариград као поклисар своје земље. Ту је описао и српске пределе којима је пролазио. Нарочито је лепо описао манастир Милешево, забележио на Косову традицију о боју и о Муратовој погибији и истакао да он као Дубровчанин сматра прошлост тих земаља прошлошћу своје отаџбине.

Кад је, 1566 године, комедиограф **Марин Држић** (писац познатих комедија "Новела од Станца", "Дундо Мароја", "Скуп", "Манде" и др.) покушао да у Дубровнику изврши политички преврат, желећи да сруши режим дубровачке властеле, склонио се у Фиренцу и покушао да придобије за помоћ тосканског војводу. Да би му доказао како Турци неће интервенисати, ако дође до унутрашњих промена у Дубровнику, он је изнео чињеницу да је велики везир, **Мехмед-паша Соколовић**, пријатељ Републике и неће се мешати у њене послове. "Овај Мехмед-паша је нашег језика и народа', писао је Држић, "који у Дубровнику не познаје ни Петра ни Павла, него све Дубровчане скупа, и како је наше босанске крви нећемо пропустити да с њим разговарамо и да га задржимо као пријатеља". — Ово Држићево тврђење добија у вредности кад се узме у обзир да је Држић и сам пропутовао балканску Турску и боравио у Цариграду 1546 године.

VI.

Кад сам све ово био завршио и кад је материјал већ био у штампарији у Аустралији, узео сам понова, након више деценија, да читам Гундулићевог "Османа", и то у редакцији Мирослава Пантића, а издању Српске књижевне задруге (Београд 1967, ван редовних кола). То је једно ванредно издање и по свом квалитету и по композицији ибјашњења. Једно зрело дело великог стручњака којим може да се поноси српска литература. Преко ње сам могао још установити даље позиве и алузије на српске прилике и Српство уопште.

На много места он евоцира српске историјске личности. Највише од свих деспота Ђурђа од Смедерева, бар на 30 места. Зове га и Ђурађ, и деспот, и деспот Ђурађ, и славни деспот, и стари деспот, и то на више места. Спомиње и његове родитеље, и синове, Гргура и Стефана, кћер Мару, родитеље, жену Јерину итд. Чак главна личност у поеми, турски султан Осман, био је од овог колена: Османови дедови били су унуци деспота Лазара и Ђурђа. Разуме се да је онда цела поема испреплетана личностима и догађајима из српске историје.

Он посебно спомиње Лазара "деспота од Сербије", па чак и његову кћер Вукосаву, жену Милоша Кобилића. Краљевића Марка, који "се слави у бугаркињама и другим попијевкама". И његов отац "Вукашин Деспот" спомиње се у делу о Осману. Даље се спомиње Вук Бранковић отац деспота Ђурђа, и "Вук деспот" унук деспота Ђурђа вероватно као ванбрачни син Гргура.

Једна од централних личности спева је тзв. Сунчаница, измишљена личност али тобожња кћи старога Љубидрага Бранковића коју Турци отимају за старог султана. Десетине су стихова њој посвећени и најлепши епитети су њој атрибуирани.

И њен "брат" Гојко се спомиње на једном месту, такође неисторијска али српска личност.

На више места се спомиње и велича Милош Кобилић кога на крају спева назива Обилић. У седмом певању при крају каже како је с "осталом дружбом" пошао на Косово "гласовито поље од боја": "гди уби Мурата цара опака". Итд. Низ података из српске историје налази се у Гундулићевом Осману или наговештених или описаних.

И неколико је српских места, међу њима и градове Гундулић увукао у свој спев. Тако нарочито Смедерево коме је посветио десетак верза. Онда Биоград (Београд). На више места спомиње Косово Поље.

Спомиње и српске реке: Тару, Дрину, Саву, Дунав итд.

Српске области он често и описује. За Херцеговину каже да носи име Светога Саве и херцега Стјепана (IV, 176). За Рашку он такође налази доста места у својој поеми. За Владислава Немањића каже да је намјесник круне царске "чим под тобом земље остану сербске, рашке и бугарске". Као власништво Немањића још на неколико места спомиње "земље србске, рашке и бугарске", тако где говори о Немањићу Стјепану (X, 184). Од "Немањића куће цари", певање III, стих 72. Итд.

Две државе и два народа који се у Осману највише истичу, то су Турска чији се султан опева, и Пољска која је као католичка земља да Турке победи. Гундулић је био једнако велики католик колико и велики Словен. Али је интересантно да се пољски краљевић Владислав (доцнији краљ) позива да своје војске упути на Витош и Стару Планину, под Нокопоље и на Косово, најпосле још у "бијело Смедерево" и да под њим "земље остану србске, рашке и бугарске" па да се крунише царском круном "Немањић Стјепана" (Мир. Пантић, наведено дело, стр. XXXIX). Легитимни наследник Турака може бити само српски цар!

Гундулић је на више места спомињао Србију и Рашку, одн. њихове земље. Али специфичност назива Србин, Србаљ, Србљанин итсл., он резервише за Македонију. Тако чак и Александра Великог апострофира као "Лехсандра Србљанина, врх свијех цара цара славна" (III певање, стихови 65—67). Српска су му румелијска поља (III, 33—36), српске Једрене (Дренопоље), српска и бугарска река Марица; српска је чак и древна Троја: При мору управ србских страна . . . лежи Троја укопана (VII, 1—4) . . .

То су фантазије: и за Лександра Србљанина и за Троју итд. Али је једно ту неоспорно: Гундулић је Српство не само знао и припознавао, већ просто величао: он га је проширио до неслућених граница, више него иједан песник, иједан литерат Словенског југа, више него иједан народни певач (који су такође често фантастично ширили српске границе и српски утицај).

Хрватски придев спомиње на свега четири места, не више него бугарски или арбанашки одн. арнаутски (оба ова назива упоредо употребљава).

ЛИТЕРАТУРА:

1) Милојко Друловић, Безразложна парница. Одјеци једне полемике. Политика од 29. децембра 1967. стр. 9.
2) Enciklopedija Jugoslavije. Tomovi 1—7 (osmi nije još izišao). Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ. Zagreb 1955—1968.
3) (Танјуг) Расправа о књизи "Крајина и Крајишници" Сутра у окружном суду. "Политика" од 15. априла 1970.
4) Лазо М. Костић Обмане и извртања као подлога народности, Српскохрватски односи последњих година. Хамилтон 1960. Библиотека "Српска књига". Свецка Ш. — Католички Срби, Торонто 1963.
5) Мате Ујевић, Клајић Михо, Енциклопедија Југославије, суб воце.
6) М. У. (Мате Ујевић, помоћник директора Југословенског лексикографског завода), Енциколопедија Југославије суб воце.
7) Milan Selaković, Falsifikat s posljedicama. Govornica "Republika" Zagreb broj 7—9 1967.
7a) Милан Решетар, Дубровник, Народна енциклопедија СХС суб воце.
8) Александар Белић, Књижевни језик спрскохрватски. Енциклопедија СХС суб воце.
9) Александар Белић, у Пешетаревом Зборнику 1931, С. 145.
10) Александар Белић у часопису "Наш Језик" Іѵ година, 1936, ц. 4.
11) André Vaillant, Les origines de la langue littéraire ragusain. Revue des études slaves. IV, 1924. p. 222 squ.
12) Хенрих Барић у Прилозима за књижевност, језик, историју, фолклор итд. Књ. Xѵ. 1936. Стр. 166.
13) Милан Решетар, Најстарији дубровачки говор. Глас Српске академије наука. CCI. Одељење литературе и језика. Нова серија 1. Београд 1951.
14) Frhr. v. Reinsberg-Düringsfeld, Ragusa in Dalmatien, "Globus", VI Band, 1864.
14a) Ida v. Reinsberg—Düringsfeld, Aus. Dalmatien, (mit Anmerkungen von Otto Freiherr von Reinsberg—Düringsfeld). Prag 1857.
15) Milan Rešetar im Archiv für slavische Philologie. XII Band, Jhg. 1887. S. 362.
16) Milan Rešetar im Archiv für slavische Philologie. XIII Band. Jhrg. 1888. S. 362.
17) Milan Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts, Archiv fuer slavische Philologie, XVI Jahrgang. S. 327 sqq. 1891.
18) Milan Rešetar im Archiv für slavische Philologie XVII Band, J. 1892. S. 46.

19) Милан Решетар: Преглед дубровачке лирике. Издање Српске књижевне задруге; штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1894 у Београду.

20) Ludwig Albrecht Gebhardi, Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien, Szlavonien, Servien, Raszien, Rama und des Freistaats Ragusa. Pesth 1808.

21) Johann Christian von Engel, Geschichte des Freystaates Ragusa. Wien 1807.

22) Povjest Dubrovačke republike. Njemački napisao Ivan Hristijan Engel. Preveo, opaskama popratio i nadopunio Ivan kan. Stojanović. Drugo izdanje. Dubrovik 1922.

23) Ivan kan. Stojanović, Dubrovačka književnost. Dala na vidjelo Dubrovačka akademska omladina. Dubrovnik 1900.

24) В. Макушев, Исљедованија од исторических паматников и битописатељах Дубровника. Записки Петерб. Академии наук, Санктпетербург, 1867.

25) Constantin Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Wien 1902. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Classe. Band XLVIII.

26) Artur Dž. Evans, Kroz Bosnu i Hercegovinu peškė tokom pobune avgusta i septembra 1875. sa istorijskim pregledom Bosne . . ., Prevod Milutina Drecuna. Sarajevo 1965.

27) Sir Arthur Evans, Les Slaves de l'Adriatique at la Route continentale de Constantinople. Traduit de l'anglais par P. de Lanux, London s.a.

28) Norbert Krebs, Oesterreich-Ungarns Küstensaum. Zeitschrift für Gesellschaft für Erkunde zu Berlin. 1915.

29) В. Макушев, Изследования об исторических паметник и бнотописателех Дубровника. Санкт Петерсбург 1867. Записти Петрогр. Академији наук.

30) Constantin Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner. I. Archiv für slavische Philologie. XVI Band 1903. S. 501.

31) Milan Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts. Archiv für slavische Philologie. XVI, S. 328—339.

32) Constantin Jireček, Der regusanische Dichter Šiško Menčetić, Archiv fue Slavische Philologie, XIX, 1897, S. 52 ff.

33) Vatroslav von Jagić, Die Slawischen Sprachen. Die Kultur der Gegenwart. Teil I, Abteilung IX. 1909.

34) Vatroslav Jagić, Konstantin Jireček. Neue Österreichsche Biographie. I. 1923.

35) Р. М. Грујић, Конавли под разним господарима од XП до Xѵ века. Споменик Српске краљевске академије. П разред. 52. У Земуну 1926.

36) Milan Resetar. Micaglia und sein Wörterbuch. Archiv für slavische Philologie Band 33. 1912.

37) М. Р. Микања. Енциклопедија СХС суб воце.

38) Jakob Mikalia, Blago jezika slovinskoga iliti Slovnik u komu izgoraju se rjeci slovinski latinski i dijacki. — Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarum Illyricum, in quo verba Illyrica, Italice & Latine redduntur. Labore Jacobi Micalia societ. Jesu collectum. Ex sumptibus Sacrae Congregationis de Propaganda fide impressum. Cum DD Superiorum Permissu. Laureti 1649.

39) J. Hm. (Josip Ham), Della Bella, Ardelio. Enciklopedija Jugoslavije, sub nomine.

40) (Padre Andelio della Bella) Dizionario italiano-latino-illirico. A cui si parmettono alcune brevi Instruzioni grammaticali, necessarie per apprendere la Lingua e l'ortografia Illirica. Opera del Padre Andelio Della Bella, della Compagnia del Gesù. Tomo primo dedicato all'eccelsio senato della repubblica di Ragusa. Ragusa MDCCLXXXV. Nella Stamraria Privilegiata.

41) Виктор Новак, Вук и Хрвати, Саниум, Посебна издања књига CLXVII, одељеве друштвених наука књига 62. Београд 1967.

42) Louis Léger, Molière à Raguse. U knjizi: Serbes, Croates et Bulgares. Paris 1913.

43) Fr. Maria Appendini, Notizie istoriocritiche. Ragusa 1803.

44) Francesco Maria Appendini, Grammatica della lingua illirica. Ragusa 1808. Seconda edizione 1828. Terza edizione 1838.

45) Fr. Maria Appendini, De praestantia et vetustate linguae illyricae eiusque necessitate ad populorum origines investigandas. Ragusa 1910.

46) Fr. Miklosich edidit: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinom et auctum. Vindobonae, 1862-1865.

47) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio Mihovil Kombal. Zagreb 1848. Matica Hrvatska.

48) V. S. (Vjekoslav Štefanić), Kašic Bartol. Enciklopedija Jugoslavije sub nomine.

49) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio i preveo Mihovil Kombal. Zagreb 1948. Matica Hrvatska.

50) Vatroslav Jagić, Iz proülosti hrvatskoga jezika, Književnik, Zagreb 1864. Preneto u gornju knjigu (39).

51) Vatroslav Jagić, Prilozi k historiji književnosti. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. IX knjiga.

52) Милан Решетар, Либро од мнозијех разлога. Дубровачка ћирилски зборник од г. 1520, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Књ. XV, I одељења Српске краоевске академије наука, Београд 1926.

53) Вас. Ђерић, О српском имену по западнијем крајевима нашега народа, народа, Друго, врло повећано издање. У Биограду 1914.

54) Ivan Kukuljević Sakcinski, Hrvatska bibliografija. Br. 1426 i 1427.

55) Tomo Maretić, u Radu Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 89, Zagreb 1888, str. 239.

56) Pero Budmani, Stari pisci, knj. XXI, Djela Dominika Zlatarića, u članku "Život i djela D. Zl.". Zagreb 1890, str. XXX.

57) Constantin Jireček im Archiv für slavische Philologie, Band XXI, J. 1899. S. 500.

58) Objavljeno u Radu Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 115, g. 1893, str. 204.

59) Rešetarov Zbornik, Dubrovnik 1931. str. 269.

60) ". . . pro imprimendis nonnullis libris racrae Scripturae in lingua serviana". Gj. Körbler, Četiri priloga Gunduliću i njegovu "Osmanu", Rad Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti, sv. 205, Zagreb 1914.

61) Петар М. Колендић, у дубровачком часопису "Срђ", год. III, 1904, стр. 780. — Видети и стр. 665 истог часописа исте године.

62) Народне песме у записима XV—XVIII века. Антологија. Избор и предговор др Мирослав Пантић. "Бразде" посебна серија. 3. Београд 1964.

64) Др Радован Самарџић, Из наше прошлости. Два угледна Дубровчанина. Једна стара преписка. Политика од 21. фебруара 1960.

65) M. Anton Fridrich Buschling, Neue Erdbeschreibung. Erster Theil. Hamburg 1754.
65a) Ami Boué, La Turquie de l' Europe, Paris 1840.
66) А. Барац, Српско-хрватска књижевност. Народна енциклопедија СХС суб воце. (IV, с. 377).
67) Dragutin Prohaska, Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Herzegowina. Zagreb 1911.
68) V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Archiv, Jahrgang XVII, S. 63—64. 1892.
69) Briefe Dobrovskys an Kopitar. Archiv für slavische Philologie, IV, 1879, S. 520, 524.
70) N. Jorga, Le Romantisme dans le Sud-Est de l' Europe. Revue historique du Sud-Est europeen. I annee, 1924.
71) J. G. Kohl, Die Völker Europas. Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker. II Auflage. Hamburg 1872.
72) J. G. Kohl, Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro. I Theil, 1851. II Theil 1851.
73) P. J. Schaffarik, Serbische Lesekörner oder historische-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart. Ein Beitrag zur slawischen Sprachkunde. Pesth 1833.
74) Dobrowsky's SLAVIN. Botschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zu ihrer Charakteristik, zur Kenntniss ihrer Mythologie, ihrer Geschichte und Altertümer, ihrer Literatur und ihrer Sprachkunde nach allen Mundarten... Zweite vebesserte, berichtigte und vermehrte Auflage von Wenceslav Vanka... Prag 1834.
75) Vatroslav Jagić. Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Archiv für slavische Philologie, Jahrgang XVII. 1895, S. 64.
76) Compte L. de Voïnovitch, La Dalmatie, L'Italie et l'Unité Yugoslave. (1797—1917). Genève-Bâle-Lyon 1917.
77) Натко Нодило, Први љетописци и давна хисториографија дубровачка. Рад Југословенске академије знаности и умјетности. Бро. 65, стр. 117. 1883.
78) M. Ku. (Miroslav Kurelac, asistent Istorijskog instituta JA Zagreb): Resti Junije. Enciklopedija Jugoslavije sub nomine.
79) Friedrich Rühs, Handbuch der Geschichte des Mittelalters. Berlin 1816.
80) Константин Јиречек, Историја Срба, превео Јован Радонић, III свеска: Културна историја I део. Београд 1923.
81) Милан Решетар и Ђ. Ђанели, Два дубровачка језична споменика из XVI вијека. Српска краљевска академија наука. Београд 1938.
82) August Leskien, Das dalmatinisch-serbische Missale romanum der Leipziger Stadtbibliothek. Berichte der philol.-historischen Classe der Königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1, II. Leipzig 1881.
83) Josef Karasek, Slavische Literaturgeschichte. Sammlung Göschen. Band I. und II. Leipzig 1906.
84) Jacob Grimm, Wuk's Stefanowitch Kleine Grammatik verdeutscht und mit einer Vorrede, von J. G. 1824.
85) Fr. Miklosich, edidit: Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii. Wien 1858.

86) Константин Јиречек, Споменици Српски. Споменик Српске краљевске академије XI. 1892.
87) Кнез Медо Пуцић, Споменици Србски од 1395. до 1423, тј. Писма писана од Републике краљевима, деспотима, и кнезовима србскијем, босанскијем и приморскијем. У Београду 1858. Књ. I.
Исто (Споменици Српски) II књига, 1862. Издаје Српско учено друштво.
88) Johann Severin Vater, Litteratur der Grammatiken, Lexica und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde, II Ausgabe von B. Julg, Berlin, 1847. S. 354.
89) Ludwig Albrecht Gebhardi, Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien. Szlavonien, Raszien, Rama und des Freistaates Ragusa. Pesth 1808.
90) Johann Christian von Engel, Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebeländer. In der Sammlung: Allgemeine Historie I—IV. Halle 1797—1804. II Band: Staatskunde und Geschichte von Dalmatien und Slavonien, 1798.
91) Carl von Czörnig, Ethnographie der österreichischen Monarchie. Wien. I Band 1857. II und III Band 1855.
92) Dr. A. Ficker, Bevölkerung der Oesterreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellet. Gotha, 1860.
93) H. F. Brachelli, Professor der Statistik am K. k. polytechnischen Institute in Wien. Handbuch der Geographie und Statistik des Kaiserthums Oesterreich. Leipzig 1861.
94) René Milet, La Dalmatie. Revue des deux Mondes, 15 avril 1890. P. 870.
95) Irmgard Mahnken, Slavisch und Romanisch im mittelalterlichen Dubrovnik. Zeitschrift für Balkanologie. Jhg. I Wiesbaden, 1962.
96) Philippus de Diversis de Quartigianis de Lucca, Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytae vicitatis Ragusii, Brunelli, Zara 1882 (Estratto dai programmi del Ginnasio superiore di Zara degli anni 1880—1882).
97) Žarko Muljačić, Conflitti linguistici a Dubrovnik (Ragusa) nel Medio Evo. — Zeitschrift für Balkanologie. Jahrgang II, Wiesbaden 1964.
98) Вук Стеф. Караџић, Писма. Просвета, Београд 1947.
99) Josip Berza, Dubrovačke slike i prilike. (1800—1880). Zegreb 1941. Redovno izdanje Matice Hrvatske.
100) Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848—1849. Стр. 308.
101) Marcel Kušar, Die serbisch-kroatische Sprache und Literatur (in Dalmatien. Die Österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. XIII Band. Wien 1892.
102) Mth. Murko, Kroaten und Serben. Oesterreichische Rundschau, 15 Dezember 1906.
103) Симо Матавуљ, Бијели фратар из Дубровника. Сабрана Дела VII. Београд 1954. Првобитно штампано у часопису "Срђ", Дубровник 1908.
104) I. Milčetic, Nikola Tommaseo. "Hrvatsko Kolo" za godinu 1905.
105) Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Doktorska teza na Sarajevskom filosofskom fakultetu. Sarajevo 1968.
106) Ватрослав Јагић, Спомени мојега живота. Издање САН. I књ. Београд 1926, II књ. Београд 1931.
107) Statistica dei popoli slavi. L'AVVENIRE, foglio croato scritto in italiano. No. 12 da 21 ottobre 1848.

[108]) Ante Kadić, Marin Držić. Hrvatski Glas (Croatian Voice). Kanada, Božić 1958.
[109]) Wladimir Milkowitz, Der slovenische und der serbo-kroatische Stamm. In der Weltgeschichte von Hans F. Helmmolt. V Band: Südosteuropa und Osteuropa. Leipzig 1905.
[110]) Др Лујо Бакотић, Срби у Далмацији од пада Млетачке републике до уједињења. Београд 1938. Едиција: Српски народ у XIX веку, књига XVIII.
[111]) Vjekoslav Klaić, Hrvati i Hrvatska, Studije Zagreb 1890.
[112]) Luis Léger, Le Monde Slave, voyage et littérature Paris 1873.
[113]) K. Jk. Srbsko (êjini). Ottuv Slovnik Naučny, Illustrovana Encyklopaedie vedomosti. XIII dil. V Praze 1905.
[114]) K. Jk. Dubrovnik. Ottuv Slovnik naučny. Illustrovana Encyklopaedie vedomosti. Osmý dil, 1894. sub voce.
[115]) Johann Christian von Engel, Geschichte des Freystaats Ragusa. Wien 1807.
[116]) Du Cange, Glossarium mediae et infinae latinitatis Tom. III. Niart 1883.
[117]) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio Mihovil Kombol. Zagreb 1848. Matica Hrvatska.
[118]) Још два непозната дела фра Ловре Милорадовића званог Цекинића. Прилози за књижевност, језик . . . (Павла Павловића) XXII, 1956. с. 186.
[119]) Vocabolario italiano-illirico raccolto da P. Lorenzo di Ragusa Min. Osser. di S. Francesco, detto Zecchinich.
[120]) Б. Си. (Бернард Стули, директор Државног архива Загреб) ДУБРОВНИК. Од оснутка па до XII ст. Енциклопедија Југославије, суб воце. Земун 1895.
[121]) Jerneja Kopitarja Spisov II del. Srednja doba (1818—1834). I knjiga: 1818—1824. Priredil R. Nachtigal. Ljubljana 1944. Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
[122]) Pavel Josip Šafarik, Slovanský Národopis, I 1842, II vyd. 1849.
[123]) Димитрије Руварац, Ево шта сте нам криви. Посвећено "Обзору". Земун, 1895.
[124]) Fran Marković, u Spomen knjigi Matice Hrvatske. Zagreb 1892. str. 108.
[125]) Др Јован Стејић, у "Српским новинама" за 1852, бр. 44.
[126]) Мирослав Пантић, Југословенска књижевност и усмена народна књижевност од XV до XVIII века. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Књ. XXIX. Св. 1—2. 1963
[127]) Јован Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антрипогеографије. Књига II. Психичке особине јужних Словена. Превод са францускoг. Београд 1931.
[128]) Павле Ивић, Српски народ и његов језик. СКњЗ. Коло LXIV, књига 429, Београд 1971.
[129]) Вук Стеч. Караџић, Писма . . . о српском правопису са особитијем додацима о српском језику, У Бечу 1845. Сакупљени граматички и полемични списи Вука Стеф. Караџића III. Стр. 155—156.
[130]) Милан Решетар у Годишњаку Српске краљевске академије науке, књ. 50, 1940, стр. 189.
[131]) N. Tommaseo, La Questione Dalmata riguardata ne' suoi nuovi aspetti. Zara 1861.

[132]) M. Murko, Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur. — Archiv fuer slavische Philologie, XXVIII, 1906. S. 430.
[133]) М. Решетар, Дубровник, Народна енциклопедија СХС суб воце.
[134]) Freiherr von Czoernig, Charakteristik der verschiedenen Völkerschaften des Oesterreichischen Kaiserstaates. Vortrag in der Wiener Akademie. Petermanns Mitteilungen, 1859, S. 114.
[135]) G. Ma (Govanni Maver, professore nella Università di Roma). Serbo-Croati... Letteratura. Enciclopedia Italiana-XXXI. P. 423.
[136]) Arturo Cronia, Italiens Anteil am geistigen Leben der Slaven. "Blick nach Osten", 1948.
[137]) Arturo Cronia, Storia della letteratura serbo-croata "Storia delle letterature di tutto il mondo". Milano, dicembre 1956.
[138]) Meyers Konversationslexikon. Band XIV. 1889. S. 882.
[139]) Schweizer Lexikon in sieben Bänden. II Band 1949. Sub voce Dalmatien.
[140]) Makkaronische Poesie. Der Grosse Brockhaus 1955, sub voce.
[141]) Maccheronica Letteratura. Enciclopedia Italiana, sub voce.
[142]) Н. Бахтин, Дубровачка литература. Новыи Энциклопедический Словарь. (По Брокхаусу) С. Петерсбургъ, без године издања.
[143]) Louis Léger, Serbes, Croates et Bulgares. Etudes historiques, politiques et littéraires. Paris 1913.
[144]) Blick auf die slavischen Mundarten, ihre Literatur und die ülfsmittel sie zu studieren. Wiener Allgemeine Zeitung, I Jahrgang 1813.
[145]) M. Murko. Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der Böhmischen romantik. Graz 897.
[146]) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol. Zagreb 1948 Matica Hrvatska.
[147]) Fr. Miklosich edidit: Lexicon paleoslovenico-graeco-latinom et auctum. Vindobonae, 1862—1865.
[148]) Šime Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslovjanske. Na poučavanje mladeži nacrtao S. Lj. — Knjiga I.
[149]) P. J. Šafarik, Geschichte des serbischen Schriftums, herausgegeben von J. Jireček, Prag, 1865.
[150]) Karl Kadlec, im Archiv für slavische Philologie, XXXIV, 1913).
[151]) A. N. Pypin und V. D. Spasević, Geschichte der slavischen Literaturen. Nach der II. Auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech. Autorisierte Ausgabe, I. und II. Band 1880.
[152]) E. v. O. (Ernst von Oeberg), Geschichtliche Uebersicht der Slavischen Sprache in ihrer verschiedenen Mundarten und der slavischen Literatur. Leipzig 1837.
[153]) Professor Dr. J. H. Schwicker, Das Gebiet von Cattasro. Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. 1882. S. 412.
[154]) Courrière, Histoire de la Littérature Contemporaine chez les Slaves. Paris 1879.
[155]) L. Léger, La Save, Le Danube et le Balkan. Voyage chez les Slovènes. les Croates, les Serbes et les Bulgares. Paris 1884.
[156]) Jacques Ancel, Manuel Historique de la Question d'Orient. Paris 1923. Bibliothèque d'histoire et de Politique.
[157]) Nicolò Tommaseo, La questione dalmatica riguardata ne' suoi nuovi aspetti. Zara 1861.
[158]) Никола Томазео, Искрице, Београд 1898. Српска књижевна задруга.
[159]) Jorga, Le Romantisme dans le Sud-Est de l'Europe. Revue historique du Sud-Est Europe. I année, 1924.

[160]) dr D. M. Kauschansky, Bucuresti: Rechtshistorische und rechtsvergleichende Forschungen zum altserbischen- und slawischen Familienrecht. Revue Internationale des études balkaniques. II année, Beograd 1936.
[161]) Милан Решетар, Антологија Дубровачке лирике. Српска књижевна задруга 15. У Биограду 1894.
[162]) Петар Колендић, Маура Лученија Фарнезе и Базилио Градић. Прилози за књижевност, језик итд. Књ. XXII, свеска 3—4, 1956.
[163]) . . . Либарца од дјевства и од дјевичкога битја, у ком се томаче сваколика поглавита мјеста старога и новога закона која од дјевства говоре и оно што свети научитељи у многијех либрејих пишу (Венеција 1567).
[164]) Trattato della verginita et dello stato verginale Molto à proposito alle vergini che desiderano farsi grate al celeste sposo: & à tutti quelli che vogliono menar vita casta, & viuere lieti & contenti nel seruitio di Dio. Composto per il R. P. D. Basilio Gradi da Ragusa, Monaco della Congregatione Cafinense, hora Vescouo di Stagno in Dalmatia. Con licenza de' svperiori. in Roma. Appresso Bartholomeo Bonfandino, & Tito Diani. M D LXXXIIII.
[165]) Петар Колендић, Једна српска мелодрама о Андромеди. Посебно издање Српске Академије наука. Београд 1957.
[166]) Dr. J. Subbotić, Einige Grundzüge aus der Geschichte der serbischen Literatur. Wien 1850.
[167]) Duschan Popowitz, Um Makedonien. "Der Kampf", November — Dezember 1917.
[168]) Јован Дучић, Сабрана Дела. VI књига, Сарајево 1969.
[169]) М. Решетар, Гундулић Џиво (Иван) Франов (Гондола). Народна Енциклопедија СХС. Суб номине.
[170]) A. Cronia, L'influenza della Gerusalemme Liberata dal Tasso sull' Osman di Giovanni Gondola, L'Europa Orientale, Roma 1925.
[171]) Archiv für slavische Philologie. Herausgegeben und redigiert von Vatroslav Jagić. I. bis 37. Band (1876—1923). Berlin und Wien.
[172]) Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi. Uredio i preveo Mihovil Kombal. Zagreb 1948. Matica Hrvatska.
[173]) Vatroslav Jagić, Einige Bedenken... Arsiv für slavische Philologie, Jahrgang XIII, S. 397.
[174]) V. Jagić, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Archiv, Jahrgang XVII, S. 63—64.
[175]) V. Jagić, Ueber kroatisch-serbische Literaturgeschichte Surmin's. Archiv für slavische Philologie. 1899 Band XXI. S. 245 ff.
[176]) Ватрослав Јагић, Спомени мојега живота. II књига, Београд 1931. Издање САН.
[177]) Vatroslav Jagić im Archiv fuer slavische Philologie, XVII, 1895, S. 596.
[178]) Matthias Murko, Die Südslavischen Literaturen. Die Kultur der Gegenwart. Teil I, Abteilung IX, 1909.
[179]) Јован Цвијић, Балканско полуострво и Јужнословенске земље, Основи антопогеографије, Књ. II, с. 11. Београд 1931.
[180]) Имбро Ткалац, Успомене из младости у Хрватској, 1925, Београд, стр. 184—85.
[181]) Прота Димитрије Руварац у књизи "Ево шта сте нам криви". Посвећено "Обзору", Земун, 1895, на страни 83.

[182]) Фердо Шишић, Кореспонденција Рачки-Штросмајер, Издање Југ. академије Загреб. Књ. IV, 1931, стр. 376.
[183]) Norbert Krebs, Oesterreich-Ungarns Küstensaum. Zeitschrift für Gesellschaft für Erkunde zu Berlin. 1915.
[184]) Paul Jos. Šafariks Geschichte der südslawischen Literaturen. Herausgegeben von Jos. Jireček. I—III Band, Prag 1864—1865.
[185]) Miodrag Ibrovac, Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe. Etude d'histoire romantique. Parus 1966.
[186]) Meyers Grosses Konversations-Lexikon. VI Auflage XVIII Band, sub voce Serbokroatische Literatur.
[187]) Konversationslexikon Brockhaus. Jubileumsausgabe. 1908.
[188]) Meyers kleines Konversationslexikon in sechs Bänden. 1908.
[189]) Der Grosse Brockhaus XVI Auflage. X Band 1956. Sub voce Srebokroatische Literatur.
[190]) Grand Larousse encyclopédique (en dix volumes) tome IV, 1961 Sub voce Dubrovnik.
[191]) Encyclopaedia universalis. Volume 5. Paris 1968. Sub nomine Držić Marin, pisac: M.P.
[192]) Большая советская Энциклопедия. Второе издание, 15 том. 1952.
[193]) Der Grosse Herder, III Band 1954 sl. voce Dubrovnik.
[194]) Jorjo Tadić, Dubrovnik, Collier's Encyclopedia. Volume 8. 1965.
[195]) Gero von Wilpert (et consortes) Lexikon der Weltliteratur. Biographisch-bibliographisches Handwörterbuch nach Autoren und anonymen Werken. Stuttgart 1963.
[196]) Kleines literarisches Lexikon. IV Auflage. I Band. Autoren. S. nomine Gundulić.
[197]) Ignjat Djurdjević, Pjesmi razlike... Priredio Franjo Svelec. Pet stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb 1971.
[198]) Мирослав Пантић, Народне песме у записима XV—XVIII века. Антологија. "Бразде" посебна серија. Београд 1964.
[199]) Радивоје Бојић, Из старих књига далматинских католика. "Слога", Перт, Аустралија, 29. марта 1957.
[200]) Antoine de Sorgo, Fragments sur L'histoire politique et littéraire de l'ancienne République de Raguse et sur la Lanque Slave. Paris 1839.
[201]) Нико С. Мартиновић, Валтазар Богишић и Уједињена омладина српска, Зборник Матице српске, 9. Нови Сад 1954.
[202]) M. Rešetar, Djela Ignjacija Djordji, "Stari pisci hrvatski, Knj. XXV 2. Zagreb 1926.
[203]) M. Rešetar, Die Metrik Gundulićs, Archiv für slav. Philologie. Band XXV, 1903. S. 250.
[204]) Const. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte. Archiv für slavische Philologie. Band XXI, S. 451.
[205]) Irmgard Mahnken, Göttingen. Zur Frage der Dialekteigentümlichkeiten des Serbokroatischen in Dubrovnik im XIV Jahrhundert, "Opera Slavica", Band IV, Göttingen 1963.
[206]) Carlo Yriatre, La Dalmazia, Milano 1878.

ПОГОВОР

Материјал за ову књигу скупљан је дуго, можда пуних 25 година. Али је то рађено махом успут: претресајући стручне часописе, нарочито Архив за словенску филологију; тражећи материјал за остала дела одбране српских територија и српских духовних вредности; читајући дела која само споредно имају Дубровник у виду. Тек кад се накупило доста материјала, ја сам нови тражио махсуз да тако попуним празнине и заокружим дело.

То ми је пошло за руком, колико је то уопште могуће у приликама у којима живим, пре неку годину, и пошто није тада било изгледа за издавања других дела, ја сам ово "завршио". Рукопис је чекао издавача, а њега у српској емиграцији није лако наћи. При томе сам, као иначе, увлачио у текст неке накнадно пронађене податке.

Срећа је хтела да ме прошле (1973) године посети један млади Србин из Аустралије, који је тада путовао Европом. Он је узимао у самој Аустралији све моје књиге до којих је могао доћи. Посетом мени лично хтео је да допуни празнине. Тај Србин је Радиша Никашиновић из Мелбурна у Викторији. Он је остао са мном неколико сати и ја сам му испричао моје муке са пласирањем рукописа. Он се сместа показао спремним да се сам заузме да један рукопис претвори у књигу. Није правио питање о ком се делу ради. Иако из уже Србије, он је без поговора примио да помогне издати дело о српству Дубровника.

Он рече да тамо има један наш "Шваба" који одлично куца српске књиге, што се показало као тачно. Његова адреса налази се на другој страни ове књиге.

Г. Никашиновић је тражио међу својим пријатељима и осведоченим српским родољубима у Аустралији лица која ће помоћи издавање књиге. Нашао је ова лица која су дала доле означене суме новца:

Добрила Никашиновић	$200.00
Тадија Милутиновић	100.00

Лазо Врањеш	50.00
Драги и Катица Јанковић	45.00
Мирко и Даница Рајковић	30.00
Бранивоје и Савета Јевтовић	30.00
Деса Јанковић	20.00
Света Стојановић	10.00
Ратко и Љубица Тоскић	10.00
Ђорђе Антић	8.00
Тома Бањанин	5.00

Сав остатак је преузео да плати сам Радиша Никашиновић и мене ослободио сваке новчане обавезе. Он ће се старати и о продји књиге уколико продје уопште буде. Ја сам пресрећан кад на тако нешто наиђем, јер кореспонденција око штампања и продје књиге одузме ми више времена него писање саме књиге. Али нажалост, таквих мецена ја имам веома мало или нимало. (Било их је који само плате део трошкова, што такође олакшава мој труд али га не одузима).

Бескрајно сам захвалан и Радиши Никашиновићу и осталим горепоменутим дародавцима, од којих такође није ниједан из околине Дубровника. То су Срби који све Србе једнако воле и за цело Српство се залажу. Нека им је још једном највећа хвала.

Материјал у овој књизи је углавном нов; ја га нисам досад објављивао сем неких мањих делова у књигама Католички Срби, Спорни предели Срба и Хрвата и др. Таквог материјала нема ни десетину од целе књиге; девет десетина се сад први пут овде публикују. Они ће претстављати новину за емигрантску српску публику, неки за све Србе уопште.

Цирих на Усековање 1974

Л. М. Костић

САДРЖАЈ

Страна